

TARİH KRİTİK

History Critique

3 Aylık Hakemli Ulusal Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi
Quarterly Peer Reviewed and National Journal
for Book Review and Review Essays

Erişime açık yayın- Open access

Cilt/Vol.10

Sayı/Issue

4

Ekim/October 2024

dergipark.gov.tr/tarihkritik

e - ISSN 2149-8733

TARİHKRİTİKDERGİSİ

JournabfHistoryCritique

*Hakemli Ulusal Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed and National Journal
for BookReviewand Review Essays*

Cilt/Vol. 10 • Sayı/Issue 4 • Ekim/October 2024 • e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Prof. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant Editor
Funda TEKİN
M.Emin KARATAŞLIOĞLU

REDAKTÖR/Redactor
Ömer KARABAYIR

YAYINKURULU/EditorialBoard
Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E) /Ambassador (R) H.Kemal GÜR
Prof. Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr.AlfinaSIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ
Dr. Abdrasul İSAKOV

BU SAYININ HAKEMLERİ/The Referees of This Issue
Prof. Dr. Hasip Saygılı
Dr. Öğretim Üyesi Atahan Birol Kartal
Dr. Cengiz Cici
Dr. İrfan Paksoy

tarihkritik@gmail.com <http://dergipark.gov.tr/tarihkritik>

23 Nisan Mah. 11 Nolu Sok. 3/2 Turkuaz Apt. B Blok No: 2 Şahinbey 27070 Gaziantep

Tarih Kritik Dergisi, tarih sahasında yılda dört kez Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında yayımlanan kitap tanıtımı ve incelemeleri dergisidir. Yazılar, derginin değil yazı sahiplerinin görüşünü yansıtır. Yazı sahipleri akademik ve hukuki olarak yazılarından sorumludur.

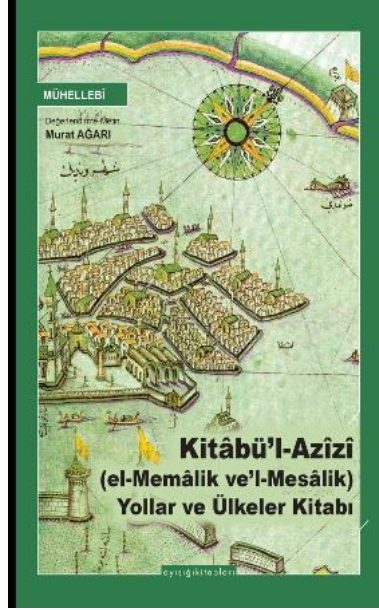
Journal of History Critique is quarterly published in January, April, July and October for book review and review essays on history. The writings reflect opinions of the authors, not that of the journal.

Reviewers are responsible for their reviews in regard of academic and legal matters.

İÇİNDEKİLER/Contents

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS	250
Kitabü'l-Azîzî: (el-Memâlik ve'l-Mesâlik) Yollar ve Ülkeler Kitabı Kerem AÇIKKOL	251
The Routledge Handbook of the Mongols and Central-Eastern Europe (Moğollar ve Orta Doğu Avrupa'nın Routledge El Kitabı) İlker GÜRER	255
Mehdilik ve Şahkulu Ayaklanması Hilmi AYKAÇ	258
Turna'nın Kalbi: Yeniçeri Yoldaşlığı ve Bektaşilik Erdal KÖSEOĞLU	263
İnguş Etüdleri: Türkiye'deki İnguş Diasporası Üzerine İncelemeler Marem YALHAROYEVA	272
Küçük Said Paşa: Sultan II. Abdülhamid'in Gölgesi Tg{ {cp" GPI ©N	275
Bir Osmanlı Maarif Nâzırının Portresi: Emrullah Efendi [wwhlVgqo cp"PEG	279
Said Halim Paşa: Bir İslah Düşünürünün Hayatı, Düşüncesi ve Eserleri Yasemin Şeyma ÇİFÇİ	282
Tarihi Düşünmek: Geçmişin Değişen Eşkâli \ gj tc'I ©PG	285
Cebel-i Bereket Vilayeti: Cebel-i Bereket Vilayetine Ait Coğrafi, İktisadî, İçtimaî, Tarihî, İdarî Malumatı İhtiva Eder Bir Takaddüme (Değerlendirme, Transkripsiyon, Tıpkıbasım, Sözlük) AIKI G\ I PE	289
Zor Zamanlarda Diplomat Olmak W wt'UG\ GT	292
KİTAP İNCELEMELERİ/ REVIEWS ESSAYS	301
Kronolojik Serbest Cumhuriyet Fırkası Tarihi Fatih SELÇUK	302
KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI GUIDELINE FOR REVIEW	314

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS

Kitábü'l-Azîzî: (el-Memâlik ve'l-Mesâlik) Yollar ve Ülkeler Kitabı

Mühellebî, Çev. Murat Ağarı

İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2023, 172 sayfa, ISBN: 978-975-63-3654-0.

Kerem AÇIKKOL*

Tarih ilimi yalın bir şekilde incelenemeyecek kadar geniş çerçeveyi kapsamaktadır. Pek çok ilim dalı tarih ilminin oluşumunda ve gelişiminde önemli rol oynamıştır. Bunların başında kuşkusuz coğrafya ilmi gelmektedir. Coğrafi eserler dönemin coğrafyasını ve tarihini anlamamızda bize yardımcı olmaktadır. Bu bilimle, tarihî ve coğrafi bilgilerin yanı sıra kültürel, antropolojik, etnolojik ve ekonomik bilgilere erişmek mümkündür. Dolayısıyla bu tarz eserler hem tarih hem de coğrafya çalışmalarının temel kaynaklarıdır. Bahsini edeceğimiz Mühellebî'nin eseri de tarihî kaynaklık yönüyle önemli bir eserdir.

Asıl adı *Kitábü'l-Azîzî* olan kitabı neşreden Mühellebî, dönemin Fatımi Devleti'nde yaşamış bir coğrafyacı ve seyyahdır. Biyografik kaynaklarda onun hayatına dair kapsamlı bilgiler maalesef oldukça azdır. Mühellebî'nin eserlerini ve katkılarını Kâtip Çelebi, Ebül'l-Fida ve Yâkût el-Hamevî gibi önemli âlimlerin kitaplarında geçen bahislerde görmek mümkündür. Ancak doğrudan biyografisi hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Yeri gelmişken burada, eserin isimlerinden biri olan *el-Memâlik ve'l-Mesâlik*'ten bahsetmek gerekmektedir. *Mesâlik*, İslam ilimler tarihinde önemli bir ilim alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yollar, medeniyetleri birbirine bağlayan ve genişlemesini sağlayan önemli unsurlardır. Orta Çağ döneminin koşulları ve o zamanlarda bir yolun nasıl geçildiği düşünüldüğünde, bu ilim dalının

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, keremacikkol@gmail.com

Fas'tan Endonezya'ya kadar olan İslam coğrafyası içinde seyahat edecek insanlar için ne kadar kıymetli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Kitapta bu ilmin ortaya çıkışıyla ilgili bahsedilen yer verilmiştir: (s. 15)

“Abbasîlerin en parlak döneminde mevkilerin isimleri, gelirleri, harcamaları, haraç, yollar sayesinde çok miktarda faydalı bilgiye sahip olan divan kâtipleri ve kitap yazarları sayesinde ortaya çıktı. İbn Hurdazbih'in berid teşkilatının sorumlusu olduktan sonra yazdığı 'Mesalik ve'l-memalik' adlı eseri bu ilmin başlangıcı kabul edilmiştir.”

Kitabın çevirisini yapan Murat Ağar, 1992 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinden mezun olmuş, aynı yıl Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinde araştırma görevlisi olarak görevine başlamıştır. “Asr-ı Saadette Müslüman-Hıristiyan İlişkileri” isimli yüksek lisans tezinin ardından “Tarihi Coğrafyacılığın Doğuşu ve Gelişimi” isimli doktora tezini hazırlamıştır. 2017 yılında bu yana Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde dekanlık görevini yürütmektedir. Yazarın bu kitap dışında İslami coğrafya literatürüne ait pek çok eser neşri ve makalesi bulunmaktadır.

Kitap 7 ana başlık altında kaleme alınmıştır. Bunların 1'den 6'ya kadar olan kısmı *Kitabü'l-Azîzî* ve Mühellebî ile ilgili derlenen bilgileri ve çalışmaları içermektedir. Son bölümde ise kitabın bire bir tercümesine yer verilmiştir.

Kitabın ilk 3 bölümü, okuyucuya eserin orijinal çevirisini okurken yardımcı olacak bilgileri barındırmaktadır. 1 ve 2. bölümlerde ön söz ve kısaltmalar yer almaktadır. Özet kısmında yazar, Orta Çağ İslam coğrafyacılığı ve öncü isimlerinden kısaca bahsettikten sonra *Kitabü'l-Azîzî* ve Mühellebî'yi bu ilmin önemli bir parçası olarak konumlandırarak kitaba başlamıştır. 3. bölümde, kaynak eserin hangi metot ve tetkiklerle ele aldığı ve nasıl bir yöntem izlendiği açık bir şekilde belirtilmiştir.

Yazarın kitabın başında vurguladığı konulardan biri, Mühellebî'nin, Türk akademisinde pek bilinmemesidir. Yazarın tespitine göre, bunda yazarla ilgili kaynakların yetersizliği, eserlerinin bugüne ulaşamaması ve günümüz Türkçesine çevrilememesi etkilidir. Bu kısımda önemli iki kaynaktan bahsedildikten sonra çevirmen, yazardan hangi kaynaklarda nasıl bahsedildiğine kısaca değinmiş ve tercüme sırasında dikkat edilen hususlara değinmiştir.

4. bölümde yazarın hayatından -hakkında az bilgi olduğu için- kısaca bahsedilmiştir. Yine Mühellebî'den yararlanan bazı isimlerin burada zikredildiği görülmektedir. Bu bölümün, kısa olması ve daha önce de bahsi geçen konuların tekrar edilmesi itibarıyla kitaba dâhil edilmemesi daha doğru bir yaklaşım olurdu, kanaatindeyim.

5. bölümde, Mühellebî ve eseriyle ilgili kitap kaleme almış Suriyeli yazar Teysir Halef'in takdim kısmına yer verilmiştir. Yazarın, dönemini nasıl etkilediğinden ve eserin bugünkü değerinden söz edilmiştir. Örnek vermek gerekirse, bugün hâlâ Sudan ile ilgili kapsamlı bir eser bulunamazken yazar, eserinde bu coğrafyayla ilgili bilgiler vermiştir, yazarın inancından ve dünya görüşünden bahsetmiştir. Burada özellikle Sünnî âlimlerin Mühellebî'yle neden ilgili olmadıkları da irdelenmiştir. Devamında kitabın tarihi ve konuları üzerine detaylar verilmeye başlanmıştır. Bu bölümün genel hatlarıyla önemli bir bölüm olduğu kanaatindeyim. Zira eser bir başka yazar tarafından analiz edilerek ve bu analizlere ışık tutularak baştan bir hazırlık yapılmıştır. Ancak aynı bölümde çok fazla alıntı olduğunu da

düşünmekteyim. Bu durumun, derli toplu bir akışın sağlanamamasına ve anlatılmak istenenin net anlaşılmasına sebebiyet verebileceği kanaatindeyim.

6. bölümde kitabın detaylı bir şekilde incelendiği görülmektedir. Burada *Kitabü'l-Azîzi* ile ilgili önemli konuların başında, *Belh coğrafya ekolü* usulüne göre bölgesel bir anlatısı olduğunun ortaya atılması gelmektedir. Yazar, İslam coğrafyası özelinde kaleme aldığı kitabının açıkça bu ekole ait bir eser olduğunu vurgulamıştır. Bu bölümün alt başlıkları ele alındığında, dönemin İslam coğrafyacılarının Mühellebî'den alıntıları üzerinden *Kitabü'l-Azîzi*'nin şekillenişinin parça parça, detaylıca ve bol dipnotla incelendiği görülmektedir. Sırasıyla; Yakut el-Hemevi, Ebü'l-Fida, İbnü'l-Adimi'de geçen yerler alındıktan sonra bunların isim versiyonları da tablo hâlinde okuyuculara sunulmuştur. Buradaki alt başlıklar arasındaki “Batı Literatüründe Mühellebî” başlıklı 6. kısım bana göre çok önemlidir. Ancak bu konuya kitabın ortasında yer verilmesinin ilginç bir tercih olduğunu düşünüyorum. Bu başlık altında, pek çok oryantalist yazarın araştırmalar yaptığının ve eserlerinde ona yer verdiklerinin tespiti yapılmıştır. Yine burada, çoğu Avrupalı yazarın Mühellebî'nin kitabının kaybolduğu fikrinde olduğu belirtilmiştir.

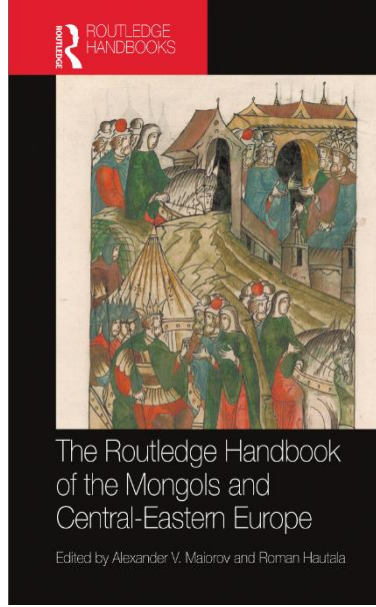
7. bölümde kitabın tercümesine yer verilmiştir. Yerleşim yerlerinin dinî ve kültürel özellikleri; yerel halk, hayvancılık, giyim ve bölgesel tarım ürünleri hakkında önemli bilgiler sağlanmaktadır. Dönemin sosyal ve ekonomik düzeni kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Murat Ağarı, bu bölümde, dağınık hâlde bulunan anekdotları bir arada ve derli toplu bir şekilde ele almaktadır. Bahsi geçen yerleşim yerlerinin ve şehirlerin her birinin detaylıca anlatıldığı görülmektedir.

Son bölümde ayrıca, dil ve tercüme konuları ön plana çıkmaktadır. Özellikle altı çizilen konu, çeviriye sadık kalındığıdır. Üslup, dönemin uzaklık ve ölçü birimleri, yer adlarının karşılık geldiği adların açıklandığı belirtilmektedir. Coğrafya eseri olduğundan, bir hayli hassas yaklaşılmış ve yer adlarının tam karşılığı verilmeye çalışılmış ancak bazen Arapçadan direkt çeviriler yapılmak durumunda kalınmıştır. Eser, direkt olarak kaynağı bulunmadığından, farklı coğrafyacıların kaynaklarından yararlanılarak derleme bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Eserde, Mühellebî tarafından 254 yerleşim yerinden bahsedilmesi ve bu yerleşim yerlerinin kültürel, toplumsal ve ekonomik özelliklerine değinilmesi dikkat çekicidir. Ancak, İslam dünyasının merkezi sayılan Mekke, Medine gibi şehirlerin eserde yer almamasının yazarın Şii mezhebine olan bağlılığıyla açıklanabileceği değerlendirilmiştir. Bu, eserin objektifliği açısından eleştiriye açık bir noktadır. Ayrıca Mühellebî'nin dönemi itibarıyla kaynaklarda az rastlanmasının sebebinin, Fatımi döneminde yaşamış olması ve Sünni coğrafyacıların genellikle kaynak olarak göstermemesi olabileceği şeklinde yorumlarda da bulunmaktadır.

Sonuç olarak bu kitabın, Orta Çağ İslam coğrafya literatürü açısından kıymetli bir eser olduğunu düşünüyorum. Bu düşüncede etkili olan, başta, üzerine çok az veri bulunan ve alıntılarla bahsi geçen bir âlimin eserinin ortaya çıkarılması için girişilen emek ve çabadır. Çalışmanın çevirmeni tarafından

dönemin diğery coğrafyacılarının kitaplarının çevirisinin yapılmış olmasını da şahsımca kıymetli buluyorum. Yeri gelmişken, kitabın genel okuyucu kitlesine hitap etmediğini söylemem gerekir. Kitabın muhtevasını oluşturan kişi ve eseriyle ilgili tek çalışmanın bu olması oldukça kıymetlidir. Bununla beraber Batı literatüründe dahi en az beş altı çalışmanın yapılmış olması dikkat çekici bir konudur.

The Routledge Handbook of the Mongols and Central-Eastern Europe (Moğollar ve Orta Doğu Avrupa'nın Routledge El Kitabı)

Ed. Alexander V. Maiorov, Roman Hautala

Oxon-New York, Routledge, 2021, 544 sayfa, ISBN: 9780367409326.

İlker GÜRER*

The Routledge Handbook of the Mongols and Central-Eastern Europe, alanının benzersiz eserlerinden biridir. Ana hedef olarak kentine Moğolların Orta ve Doğu Avrupa ile ilişkilerini incelemeyi, bunu da birincil ve ikincil kaynakların incelenmesine yönelik sosyal bilimlerin önemli disiplinlerini kapsayıcı bir yaklaşımı temel alarak yazarlar; Moğolların Batı seferinin başlangıcından İstanbul'un fethine kadar; Rus bozkırı, Hazar Havzası, Kafkasya, Balkanlar ve Karadeniz tarihine genel bir bakış ve değerlendirme sunmaktadır. Eser, Moğolların Orta ve Doğu Avrupa'daki askerî, politik, sosyal, ekonomik, kültürel ve dinî alanlardaki iştirak ve ilişkilerinin çeşitli yönleri incelenerek ortaya konulmuştur. Genel olarak Moğolların 1223'te Rus bozkırında ilk ortaya çıkışlarından 1502'de Büyük Orda'nın yıkılmasına kadar olan dönemi kapsamaktadır.

Moğollar ve Avrupa'nın ilişkisini değerlendirmek ve kapsamlı bir şekilde incelemek, farklı ülkelerin dillerine hâkim birçok bilim adamının ortak bir çalışma grubunda bulunmasını ve detaylı bir çalışma sürecini gerektirmektedir. Eser, bu problemi olabildiğince çözmeye çalışmıştır. Rusya, Ukrayna, Litvanya, Polonya, Macaristan, Slovakya, Bulgaristan, Sırbistan, Finlandiya, Almanya, İtalya, İsrail, Amerika Birleşik Devletleri'nden, alanlarında uzman editörleri ve esere makaleleriyle katkıda bulunan yazarlarıyla, konu başlıklarıyla alakalı en son araştırmaların sonuçlarını derlemiş, yorumlamış ve

* Doktora Öğrencisi, Szeged Üniversitesi Ortaçağ Avrupa Tarihi, Macaristan, ilkergur34@gmail.com

okuyuculara tanıtmıştır. Bu eser aynı zamanda, modern historiografinin Moğol-Avrupa ekseninde Orta Çağ tarihçiliğinin de konuyla alakalı ana eğilim ve görüşlerini yansıtmaktadır. Eser; farkı dillerdeki yazılı kaynakların kullanımı ve son arkeolojik buluntuların değerlendirmesiyle, tartışma konusu olan tarihî olaylarla alakalı yeni bakış açıları sunmaktadır. Bununla birlikte eser, Orta ve Doğu Avrupa uluslarının kaynakları üzerinden makaleler barındırdığı için, bilinen genel literatüre ciddi katılarda bulunmaktadır.

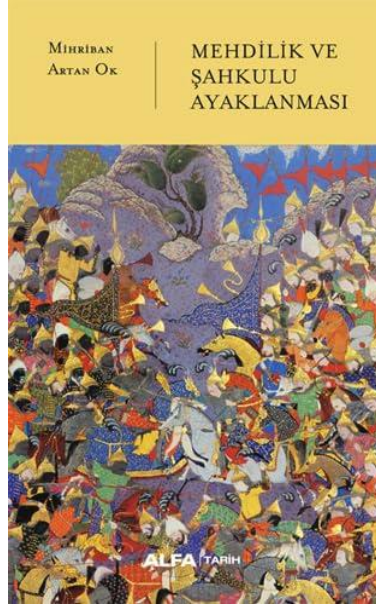
Yedi ana başlığı bulunan eser, yirmi beş alt başlıklı makaleden oluşmaktadır. Eser kronolojik olarak on üçüncü asırdan başlayarak, on beşinci asrın sonuna kadar olan dönemi incelemekte ve irdelemektedir. Kitaptaki bölüm başlıkları; “Büyük Batı Seferi’nin Öncesi ve Sonrası”, “Moğollar ve Orta Avrupa”, “Moğollar ve Güney Avrupa”, “Altın Orda ve Rusya”, “Altın Orda ve Litvanya”, “Ticaret ve Ekonomik İlişkiler”, “Kültürel Değişim ve Kilise-Din Etkileşimi”dir. Her bölüm, ikiyle yedi arasında makale bulundurmaktadır. Şüphesiz böylesine değerli ve detaylı bir çalışmayı değerlendirmek için birkaç sayfa yahut satır yeterli olmayacaktır. Bu sebeple, genel hatlarıyla bazı bilgilendirmeler yaparak, eserin okuyucuya sundukları hakkında daha fazla bilgi vermenin doğru olduğu kanaatindeyim.

Eserde göze çarpan en önemli hususlardan biri, Moğolların Polonya üzerine gerçekleştirmiş olduğu seferin incelenmesi ve Waclaw Zatorski, Stefan Krakowski, Gerard Labuda gibi, konunun önemli araştırmacılarının açtığı yoldan ilerlenmesi ve yeni hipotezlerin ortaya konması sayılabilir. Bir başka husus ise Moğolların Macaristan’ı işgali sırasında kullandıkları yol güzergâhları ve geri çekilme sebeplerinin yeni bulgular ve fikirlerle yeniden tartışılması olabilir. 1241-1242 seferi sonrasında Moğolların Doğu Avrupa’da ve Avrupa iç siyasetinde etkili olduğunu bazı makaleler üzerinden okumak ve söylemek mümkündür. Ek olarak, Altın Orda’nın güçlendirmeye başladığı bölgesel Rus güçlerinin ve beylerinin ileride Rus Çarlığı’nı kurması hususundaki konular da bazı makalelerde detaylıca irdelenmektedir. Bir başka husus ise Moğolların Avrupa ile yürüttüğü ticari ilişkinin gözler önüne seriliyor olmasıdır. Lorenzo Publici’nin Ceneviz ve Venediklilerin Altın Orda içerisindeki ticaret, siyaset ve toplumsal etkilerini irdeleyen bir katısı da bu eserde bulunmaktadır. Türklerle alakalı bir husus olarak ise, Andrey V. Belyakov’un Moskova Prensiği’ndeki Türkleri ele aldığı, göç, ticaret ve hizmetlerini incelediği çalışmasıdır. Rusların Ortodokslaşmaya başlamasından Altın Orda’nın Müslümanlaşmasına, Altın Orda içinde gerçekleşen güç çekişmelerinin ve siyasi krizlerin nedenlerini ve sonuçlarını irdeleyen çalışmalar da eserde bulunmaktadır. Bu konulara ek olarak, Moğolların zaman zaman neden dinî figürler ve mitolojilerle açıklanmaya çalışıldığının sebepleri kitaptaki makalelerin satır aralarındaki bilgilerde görülmektedir.

Esere yapılabilecek eleştiriler arasında, Moğolların Rus knezlikleri ve sonrasında Altın Orda’nın boyunduruğu altında olan Rus beyleri ile olan ilişkilerinin biraz daha fazla göz önüne çıkıyor olması söylenebilir. Bu durum hem Rusçanın bilinirliği hem de Batuhan’ın 1242’de Karadeniz’in kuzeyine yerleşip Altın Orda Devleti’ni kurmasıyla açıklanabilecek olsa da, böylesine detaylı bir çalışmada Orta Avrupa uluslarıyla münasebetlerine biraz daha fazla yer verilebilirdi. Moğol İmparatorluğu, tarihteki en

büyük imparatorluklardan biri olması sebebiyle, istisnasız bütün Avrasya bölgesinin siyasi, ticari ve kültürel gelişimlerini oluşturmalarına katkıda bulunmuştur.

Sonuç olarak *The Routledge Handbook of the Mongols and Central-Eastern Europe* kitabı, Moğol-Avrupa ilişkileri ve Moğolların Orta ve Doğu Avrupa üzerindeki etkisi hakkında geniş bir perspektif sunmaktadır. Kitap, bu alandaki en son araştırma sonuçlarını ve çeşitli akademik disiplinlerin çalışmalarını bir araya getirerek, Moğol İmparatorluğu'nun Avrupa tarihi üzerindeki derin etkisini anlamak için önemli bir kaynak niteliğindedir. Alanlarında uzman ve birbirinden değerli akademisyenlerin katkılarıyla oluşturulan bu kitap, Moğol tarihi çalışan yahut Orta Çağ Avrupa tarihine meraklı kişilerin mutlaka ellerinin altında bulundurması gereken bir yapıttır. Bilindik doğrularla yeni araştırmaların harmanlanmasıyla elde edilmiş ve tek parça hâlinde toplanmış bu eser, kıymetli bilgileri içermektedir. Eser; akademisyenler için mevcut bilgi birikiminin ışığında kullanılması gereken ikincil kaynaklardan biri konumundadır. Akademik camia haricinde konunun meraklısı okurlara da tavsiye etmekle birlikte, eserde kullanılan dilin yer yer oldukça ağırlaştığını belirtmenin de faydalı olacağını düşünüyorum.

Mehdilik ve Şahkulu Ayaklanması

Mihriban Artan Ok

İstanbul, Alfa Yayınları, 2024, 360 sayfa, ISBN: 978-625-449-887-9.

Hilmi AYKAÇ*

Mihriban Artan Ok tarafından kaleme alınan *Mehdilik ve Şahkulu Ayaklanması* adlı eser, yazarın doktora tezinin kitaplaştırılmış şeklidir. Yazar; kurtarıcı tasavvurunun İslamiyet'te ve diğer semavi dinlerde, uygarlıklarda kabul gördüğünü; değişik zamanlarda toplumların dinsel, sosyal, ekonomik, tarihsel durumuna göre farklılık göstererek ortaya çıktığı düşüncesinden hareketle eserini oluşturmuştur. Kurtarıcı tasavvurunun tarih boyunca toplumlarda ne şekilde karşılık bulduğuna, toplumları içerisinde buldukları ekonomik ve sosyal sıkıntılardan kurtaracak, toplumlara her yönden daha müreffeh bir hayat müjdeleyecek kişilerin geleceği düşüncesi etrafında teşekkül ettiğine değinmiştir. Türklerde ise bu tasavvurun İslamlaşmayla şekillenmeye başladığını, zaman içerisinde Osmanlı Devleti, Safevî Devleti ve Babür Devleti'nde liderlerin birbirlerine karşı üstünlük sağlamak amacıyla Mehdiliği araç olarak kullandıklarını vurgulayarak kapsamlı bir çalışmayı okuyuculara sunmuştur.

Yazar, çalışmanın önemini; "*Türk-İslam düşüncesinde ve Kızılbaş ayaklanmalarındaki Mehdi tasavvuruna dair müstakil bir çalışmanın olmayışı, çalışmamızın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Bu hususta daha önce herhangi bir çalışma yapılmamış olması da bilgi toplama hususunda bizi hayli zorlamıştır*" (s. 20) ifadeleriyle açıklamıştır.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü Alevî Bektaşî İlmî Kaynakları Anabilim Dalı, Nevşehir, <https://orcid.org/0009-0000-0843-6122>, hilmiaykac@gmail.com

Çalışma sırasıyla “Takdim” (s. 9-11), “Önsöz” (s. 13-14), “Kısaltmalar” (s. 15), “Haritalar Listesi” (s. 16), “Giriş” (s. 17-63), “İslam Öncesi Dinlerde-İnançlarda Kurtarıcı Tasavvuru ve Arka Planı” (s. 65-103), “İslam Düşünce ve Kültür Tarihinde Kurtarıcı (Mehdi) Tasavvurunun Tezahürü” (s. 105-176/Birinci Bölüm), “Osmanlı Devleti’nde Mehdi Tasavvurunun Tarihsel Arka Planı ve Kızılbaş Mehdiliğinin Teşekkülü” (s. 177-248/İkinci Bölüm), “Şahkulu Ayaklanması ve Bir Slogan Olarak ‘Mehdilik’” (s. 249-317/Üçüncü Bölüm), “Sonuç” (s. 319-325), “Kaynakça” (s. 326-349) ve “Ekler” (s. 350-360) bölümlerinden oluşmaktadır.

Mihriban Artan Ok, takdim bölümünde çalışmanın amacını; Türk-İslam medeniyetinde ve Kızılbaş ayaklanmalarında görülen Mehdi tasavvurunun tarihsel arka planını ve Şahkulu ayaklanmasına sirayeti hususunu aydınlatmak olarak açıklamıştır. Çalışmanın alanını da İslam’ın doğduğu kendi inanç havzasına aldığı alanlar ve özellikle Türkmenlerin yaşadığı Anadolu coğrafyası olarak ifade etmiştir. Tarihsel kapsam olarak ise İslam öncesi dönem ve sonrasında Mehdiliğin İslam düşünce ve kültürüne girişi İslam’ın teşekkülü bağlamında aktarılmış, devamında Anadolu coğrafyası ve Türkmen (Kızılbaş) gruplarında Mehdiliğin nasıl belirginleştiğine değinilmiştir.

Kurtarıcı tasavvuruna yüklenen anlam, düşünceler bağlamında dile getirilmiş, zaman içerisinde bu düşüncenin uygarlıklar ve kitleler özelinde benzerliklerine, farklılıklarına, ne şekilde kabul gördüğüne değinilmiştir. Türklerde ise kurtarıcı tasavvurunun teşekkülünün Türklerin İslam’la tanışması ve akabinde Mehdi inancı etrafında şekillenmeye başladığı vurgulanmıştır.

Eserin giriş kısmında yazar, kurtarıcı tasavvurunun tarihsel süreç içerisindeki oluşumuna, değişimine, kültürler arası yorumlanışına, aktarımına ve etkileşimine dair bilgilere yer vermiş; Türk-İslam düşüncesinde ve Kızılbaş gruplarında Mehdiliğin ortaya çıkması, Mehdiliğin Şahkulu’nda belirmesi hususunda temel olacak bazı soruları da ayrıntılı biçimde ele almıştır.

Araştırmacının bu çalışmada, konunun gerek Batılı araştırmacılar gerekse Şia’nın ve Sünnilerin gündeminde yer alması hasebiyle hadis, dinler tarihi, mezhepler tarihi, kelam, tasavvuf, sosyoloji, psikoloji, tarih, dil bilimi gibi birden fazla disiplini doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendirmesi nedeniyle konuya kapsamlı yaklaşma gereğini ifade ettiğini belirtmek gerekir. Araştırma yöntemlerinden yukarıda zikrettiğimiz disiplinlerin konuya etkileri, “Kurtarıcı Tasavvuruna Tematik Yaklaşım” başlığı altında, “Kurtarıcı Tasavvuruna Filolojik Yaklaşım”, “Kurtarıcı Tasavvuruna Tarihsel Yaklaşım”, “Kurtarıcı Tasavvuruna Teolojik Yaklaşım”, “Kurtarıcı Tasavvuruna Sosyolojik Yaklaşım” ve “Kurtarıcı Tasavvuruna Psikolojik Yaklaşım” alt başlıklarıyla sunulmuştur.

Yazar, kavramsal çerçeveyi Kızılbaşlık, Alevilik, Şia, Gaybet ve Recat/Ricat, Mehdilik ekseninde ayrıntılı bir şekilde oluşturmuştur. İlgili başlıklar açılırken kelimenin ifade ettiği sözlük anlamına değinilmiş; tarihsel olarak İslamiyet’in hangi döneminde kullanılmaya başlandığı ve devam eden süreçte kavramlarla ilgili kullanımlar ayrıntılı biçimde sunulmuştur. Özellikle bu bilgiler verilirken yazar,

nesnellğini kaybetmeden tarihî belgeler, tahrir defterleri başta olmak üzere alanda yapılmış pek çok araştırmacıyı da kaynak olarak göstermiştir. Bu bakımdan kavramların tarihsel süreç içerisindeki değişimlerini ve kullanımlarını akıcı biçimde ve karşılaştırmalı olarak öğrenebilmek mümkündür. Kitap bu özelliğiyle din, tarih, sosyoloji, felsefe ve psikoloji dâhil pek çok dinamikle bizi baş başa bırakmaktadır.

Kitap hazırlanırken kaynak teşkil eden araştırmacılar, yararlanılan makaleler ve izlenen süreçler hakkında fazlasıyla bilgilendirme yapılmıştır. Bu bağlamda okuyucu, farklı kaynaklardan, konuyla ilgili destekleyici bilgi arama yoluna gitmemektedir.

“İslam Öncesi Dinlerde-İnançlarda Kurtarıcı Tasavvuru ve Arka Planı” başlığı altında kurtarıcı tasavvurunun mitolojik ve ütöpik geçmişi, tarihte bu kavramın ilk hangi medeniyetlerde zuhur ettiği belirtilmiştir. Kurtarıcı tasavvurunun İslam öncesi inançlardaki; Budizm, Hinduizm, Zerdüştlük, Yahudilik ve Hristiyanlıktaki yansıması verildikten sonra kitap üç bölüm hâlinde devam etmektedir. Birinci bölümde İslam düşünce ve kültür tarihinde kurtarıcı tasavvurunun tezahürü, ikinci bölümde Osmanlı Devleti’nde Mehdi tasavvurunun tarihsel arka planı, üçüncü bölümde ise Şahkulu ayaklanması ve bir slogan olarak “Mehdilik” işlenmiştir.

“İslam Düşünce ve Kültür Tarihinde Kurtarıcı Tasavvurunun Tezahürü” adlı birinci bölümde bugünkü anlamda Mehdi olarak adlandırılacak kişinin soyu, özellikleri, hüküm süreceği zaman dilimi, alametleri İslami kaynaklara öncelik verilerek aktarılmıştır. Özellikle İslam’ın yayıldığı coğrafya ve İslam’ın ilk dönemlerindeki siyasi ve sosyal olayların Mehdilik düşüncesine etkileri irdelenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde, tarihsel süreç içerisinde Mehdilik olgusunun kitleler arasında ne şekilde karşılık bulunduğu birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılarak, kavram ana hatlarıyla daha belirgin hâle getirilmeye çalışılmıştır. Yararlanılan erken dönem Şii ve Sünni kaynaklar da belirtilmiştir. Ayrıca konu ile ilgili çalışma yapan araştırmacılardan da istifade edilmiştir. Bu bölümde yazar, Kûfe bahsine özel bir yer ayırmıştır. Çünkü şehir, barındırdığı topluluklar bakımından kozmopolit bir yapı arz etmektedir. Kûfe mühim bir kültür merkezidir. Şehirde Yunan felsefi düşüncesinin kabul görmüş olması İslamiyet’e ait bazı görüşlerin tenkit edilmesine neden olmuştur. Şiilerin merkezi olan Kûfe’nin ve buradaki Hz. Ali taraftarlarının, Mehdilik olgusunun tarihsel gelişiminde etkisi özellikle vurgulanmıştır.

“Osmanlı Devleti’nde Mehdi Tasavvurunun Tarihsel Arka Planı” adlı ikinci bölümde, Anadolu Türk kültürüyle sentezlenmesine; Moğol istilası öncesi ve sonrasına değinilmiştir. Özellikle Moğol istilasından sonra Anadolu’daki sosyal hareketlenme döneminin konunun anlaşılması için önemli olduğu belirtilmiştir. Babailer ayaklanmasının bastırılmasından sonraki sosyal hareketliliğin akabinde Mehdiliğin ve Hurufiliğin, Kızılbaş gruplarında teşekkülüne neden olan tarihsel etkilere değinilmiştir. Dönemin tarihsel olaylarının ve kişilerinin dinsel kimliklerinin Kızılbaş gruplarında yansıması ve etkileri irdelenmiştir. Bu bölümde yararlanılan kaynaklar ve bu alanda çalışma yapan araştırmacılar da

ayrıntılı biçimde eserde yer bulmuştur. Osmanlı Devleti'nin siyasal uygulamaları, Türkmen gruplarının Erdebil Tekkesi'yle münasebetlerini artırmış, bu toplulukları içerisinde buldukları menfi durumdan kurtulmak için farklı arayışlara sevk etmiştir. Konunun geniş bir dönemi içermesi ve neden-sonuç ilişkisinin çok fazla olması bizleri yoğun bilgilerle karşı karşıya bırakmaktadır. Daha yakın bir tarihi ele alması ve arşiv kayıtlarının ulaşılabilir olması, Avrupalı tarihçilerin de dönemin Anadolu coğrafyasına ilgileri bakımından bu döneme dair bilgilerin okuyucuya yansımalarının farklı olduğu söylenebilir. Dönemin hicri bin yılına denk gelmesinin de beklenen Mehdi algısının etkilerinin toplumda daha yoğun şekilde yaşanmasına neden olduğu belirtilmiştir. Yazar bu bölümü bitirmeden önce Şah İsmail'in Mehdilik meselesine, devamında da Osmanlı sultanlarında Mehdilik ve dinsel kimliğin oluşumuna değinmiştir. Şöyle ki; bahsi geçen kişi ve topluluklar, kurtarıcı tasavvuruyla hem kendi meşruiyetlerini sağlamış hem de hitap ettikleri kitlelerin bağlılıklarını sarsılmaz bir inançla sağlamışlardır. Özellikle Safeviyye Tarikatı müritlerinin şeyhlerine bağlılıkları dikkat çekicidir.

“Şahkulu Ayaklanması ve Bir Slogan Olarak Mehdilik” adlı son bölümde, Şahkulu'nun kim olduğu ve ayaklanmasına sebep olan faktörler, Safevilerle ilişkilerinden başlanarak başlıklar hâlinde sunulmuştur. Yakın bir tarih olması hasebiyle, araştırmacı Selimnâmelerden, döneme dair kayıt tutan yerli ve yabancı tarihçilerden, arşiv kaynaklarından, yardımcı kaynaklardan ve belli başlı Osmanlı kroniklerden çokça yararlanmıştır. Şahkulu ve Mehdilik ayaklanmasının sebepleri dönemin tarihçileri gözünden anlaşılmalı çalışılmıştır. Kullanılan haritalar konunun kavranmasını kolaylaştırmış, Şahkulu ayaklanmasını daha anlaşılır kılmıştır. Ancak diğer bölümlere nazaran ayaklanma ve ayaklanmanın seyri kısa tutulmuş, daha çok ayaklanmayla ilgili tarihî vesikalar üzerinden olay yansıtılmaya çalışılmıştır. Bu, yazarın olaylara objektif yaklaşma hassasiyetinden kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilir. Diğer önemli nokta ise Osmanlı Devleti'nin böyle bir ayaklanmaya hazır olmadığı, hatta padişah ve diğer ileri gelenlerce ayaklanmanın ciddiyetinin tam olarak kavranmadığının ifade edilmesidir. Çünkü vesikalardan da anlaşılacağı üzere ayaklanma, Anadolu ve Balkanlar dâhil büyük bir coğrafyada etkili olmuştur. Bölüm bitirilirken, ayaklanmanın doğurduğu sonuçlar Osmanlı Devleti, Kızılbaşlar ve Safeviler bağlamında değerlendirilmiştir.

Sonuç bölümünde yazar, Mehdi olarak adlandırılan; adaleti, huzuru tesis edecek şahsiyetlere duyulan beklentinin ve özlemin tarih boyunca devam ettiğini, bundan sonra da devam edeceğini belirtmiştir. Bu devamlılık, sirayet ettiği kitlelerin durumuna göre şekil değiştirmiş bir düşünce ya da inanç tarzı olarak açıklanmıştır. Çalışma netice olarak, Mehdi tasavvurunun Hz. Muhammed'in vefatından sonraki siyasi ve sosyal karışıklıkların neticesinde zuhur ettiği sonucunu doğurmuştur. Yazar, kısa zamanda toplumları etki altına alan Mehdilik tasavvurunun, Arap Yarımadası dışında Anadolu coğrafyasında hemen karşılık bulunduğunu belirtmektedir. Babailer ayaklanması ile Şahkulu ayaklanması arasında inanç bağlamında doğrudan bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır. Osmanlı Devleti'nin de Şahkulu ayaklanmasından sonra,

daha da merkezîleşmiş benzer sosyal hareketlenmelere karşı tedbirli olmak durumunda kaldığını ifade etmektedir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, çalışma muhtevası itibarıyla zengin bir külliyata dönüşmüş, anlaşılır bir dil ve sürükleyici bir üslupla kaleme alınmıştır. Ancak alana hâkim olmayan okuyucuların, okumayı güzel bir sözlükle birlikte yapması yararlı olacaktır. Okurken konunun özümsemesi için fazlaca zamana ihtiyaç olduğunu düşünüyorum. Çünkü yoğun bir kaynak taraması yapılmış ve neredeyse kaynakların tamamı eserde yer bulmuştur. Dipnotlar konuyu daha anlaşılır kılmaktadır. Kitabın ekler kısmında arşiv belgelerine dair fotoğraflar sunulmuş, kaynakçaya yer verilmiştir. Kutsal kitaplar ve sözlüklerin yanı sıra, kitapta yer bulmasa da konunun aydınlatılabilmesi için pek çok değerli müelliften ve eserlerinden fikir vermesi amacıyla yararlanıldığı da belirtilmiştir.

Turna'nın Kalbi: Yeniçeri Yoldaşlığı ve Bektaşilik

Erdal Küçükalyağın

İstanbul, Kapı Yayınevi, 2022, 229 sayfa, ISBN:978-625-8096-05-7.

Erdal KÖSEOĞLU*

Turna'nın Kalbi: Yeniçeri Yoldaşlığı ve Bektaşilik adlı eser, yazarının 2007 yılında tamamladığı “Yeniçeri ve Samuray: Erken Modern Savaşçı Sınıflar ve Din” adlı yüksek lisans tezinden geliştirilmiştir. Kitabın yazarı Erdal Küçükalyağın, 1994 yılında Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümünden mezun olmuştur. Yüksek lisansını ve doktorasını aynı üniversitenin Tarih Bölümünde tamamlamıştır. Uzun yıllar Japonya’da yaşayan Dr. Erdal Küçükalyağın, doktora çalışmalarını Kyoto’da Shin-Budizmi üzerine yapmıştır. Boğaziçi ve Koç Üniversitelerinde tarih, sanat, inanç ve yazı sistemleri ile Japonca tercüme konulu dersler vermektedir. Boğaziçi Üniversitesi Asya Çalışmaları Merkezi, Ryukoku Üniversitesi Budizm Araştırmaları Merkezi, Japon Sanat Merkezi ve Tek-Esin Vakfı Danışma Kurulu üyesidir. Yazar, uluslararası akademik dergi *Global Perspectives on Japan*’ın editörlüğünü yürütmektedir.

Turna'nın Kalbi: Yeniçeri Yoldaşlığı ve Bektaşilik adlı eserde Yeniçeri Ocağı’nın tarihî kökleri, meydana çıkış şekli, Osmanlı İmparatorluğu açısından önemi ve Bektaşilikle bağlantısı derin bir analize tutulmuştur. Kitap, sekiz bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Yeniçeri Ocağı’nın tarihsel kökleri, kuruluşu, neden böyle bir sisteme ihtiyaç duyulduğu, Türkleştirme süreci olarak devşirme sistemi, Bektaşiliğin neden seçildiği ve ocağın bozulmaya başladığı dönem üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, askerî organizasyon açıklanmıştır. Üçüncü bölüm “Yeniçerilerin Bektaşiliği”, dördüncü bölüm

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tarihi Anabilim Dalı, Tokat, erdal.koseoglu1224@gop.edu.tr

“Bektaşî Yolu”, beşinci bölüm “Yeniçeri Yoldaşlığı”, altıncı bölüm “Yolda İlerlemek”, yedinci bölüm ise “Yeniçeri ve Ölüm” başlıklarını taşımaktadır. Sekizinci bölümde ise sonuç kısmına yer verilmiştir. Ayrıca kitabın başında ön söz ve giriş kısımlarına; sonunda ise kaynakça, ikincil kaynaklar, makaleler, şahıs dizini, yer dizini, kavram dizini, resim listesi ve tablo listesi kısımlarına yer verilmiştir.

Turna'nın Kalbi: Yeniçeri Yoldaşlığı ve Bektaşilik kitabının giriş bölümünde yazar, Yeniçerilerin turna kuşuna benzetilmesini ayrıntılı bir şekilde ele alıyor. Yazarın, turnayı Yeniçerilerin görünür kılınma çabasının bir sembolü olarak seçmesi, okuyucuya kitabın başlığını ve konusunu anlamada kılavuzluk ediyor. Turnaların ölümsüzlüğü, tehlikelere karşı tetikte olmayı ve mutlak sadakati temsil etmesi, Yeniçerilerin askerî ve manevi özellikleriyle paralellik gösteriyor. Bu benzetme, Yeniçerilerin hem fiziksel hem de ruhsal disiplinlerini ve bağlılıklarını vurgulayan güçlü bir semboldür. Kitabın başlığındaki *turna* metaforu, okuyucuyu Yeniçerilerin dünyasına derinlemesine bir bakış atmaya davet ederken onların hem savaş meydanındaki cesaretlerini hem de içsel bağlılıklarını anlamayı kolaylaştırıyor. Bu sembolik anlatım, Yeniçerilerin tarihteki yerini ve kültürel önemini daha iyi kavramamıza yardımcı oluyor. Özellikle Turnacıbaşı'nın rolü ve devşirme çocukların *turna katarı* düzenine sokularak payitahta götürülmesi, askerî düzeni ve disiplini simgeleyen güçlü imgeler sunuyor. Ayrıca, Yeniçerilerin savaşta ve kışlada *turnalar gibi* çember oluşturup komutanlarını ortalarına almaları, birliğin ve komutanlarına olan bağlılığın sembolüdür. Suçlu veya firari Yeniçerilerin *turnalıktan çıkararak leyleğe dönüştüğü* inancı ise disiplinin bozulması ve ihanetin sembolik bir ifadesi olarak güçlü bir anlam taşıyor.

Bu bölümde, turna sembolünün tarihsel ve kültürel bağlamları özenle işlenmiştir. Altay kavimlerinden Osmanlılara uzanan bir kültürel süreklilik, Yeniçerilerin kimlik ve sembollerini anlamada önemli bir yer tutuyor. Yazarın, turna sembolünün Osmanlıların konargöçer kültürüyle olan bağlantısını vurgulaması, tarihi ve kültürel analizlerin derinliğini artırıyor. Bektaşî geleneği ve turnanın sesinin Hz. Ali'nin sesiyle özdeşleştirilmesi gibi ayrıntılar, dinî ve kültürel boyutların Yeniçeri Ocağı'ndaki yansımalarını gösteriyor. Bu bağlamda turna sembolü, Yeniçerilerin sadece askerî bir güç değil, aynı zamanda zengin bir kültürel ve dinî mirasın taşıyıcıları olduğunu ortaya koyuyor. Bu analiz, okuyuculara Yeniçeri Ocağı'nın karmaşık ve çok boyutlu yapısını daha iyi anlama fırsatı sunarken, semboller aracılığıyla geçmişe dair daha derin bir kavrayış kazandırıyor. Yazarın, turna sembolüne dair yaptığı bu kapsamlı inceleme, kitabın tarihsel ve kültürel dokusunu güçlendiriyor ve Yeniçerilerin dünyasına dair zengin bir perspektif sağlıyor. Ancak, yazarın bu sembolik anlatımda kullandığı bazı ifadeler daha fazla kaynağa dayandırılabilirdi. Örneğin Yeniçerilerin turna sembolizmine dair inançlarının kaynağı ve bu inançların pratikteki yansımaları daha fazla belge ve referansla desteklenmeliydi. Ayrıca, *turnalıktan çıkıp leyleğe dönüşme* metaforunun tarihsel ve sosyal bağlamda daha derinlemesine açıklanması, okuyucunun bu sembolizmi daha iyi anlamasını sağlayabilirdi.

Yazar, eserde Yeniçeri Ocağı'nın tanımını yaparak başladığı anlatısını, ocağın neden kaldırıldığı ve bunun sonuçları üzerine detaylı bilgiler sunarak devam ettirmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın izlerinin

günümüze nasıl yansıdığına dair açıklamalar, tarihsel süreklilik ve değişim açısından esere önemli bir katkı sağlamaktadır. Ayrıca, ocağın kuruluş amacını belirterek Yeniçeriler ile turna arasındaki özdeşimi açıklayan yazar, bu sembolik bağlantının altını çizmektedir. Bu yaklaşım, okuyucuya Yeniçeri Ocağı'nın sadece askerî bir kurum olmadığını, aynı zamanda derin bir sembolik ve kültürel anlam taşıdığını göstermektedir. Yazarın, turna sembolünü kullanarak Yeniçerilerin ruhunu ve değerlerini betimlemesi, esere zenginlik katmakta ve okuyucunun konuyu daha derinlemesine anlamasını sağlamaktadır. Bu nedenle, yazarın tarihsel ve kültürel analizleri, Yeniçeri Ocağı'nın geçmişten günümüze etkilerini anlamada önemli bir perspektif sunmaktadır.

Eserde, neden Bektaşilik sisteminin uygulandığı, Bektaşilik yolunun iç yapısı ve Yeniçerilerin bu yolu nasıl benimsediği ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır. İkrar verme ritüellerinin detaylarına yer verilmesi, okuyucuya Yeniçerilerin manevi ve ritüelistik dünyasına derinlemesine bir bakış sunmaktadır. Yazar, Yeniçerilerle Hristiyan şövalyeler ve Japon samuraylar arasındaki benzerliklere de dikkat çekerek, bu askerî ve manevi sistemlerin karşılaştırmalı bir perspektifini sunmaktan geri kalmamıştır. Bu karşılaştırmalı yaklaşım, okuyucunun farklı kültürler ve dönemler arasındaki ortak noktaları keşfetmesini sağlarken Yeniçerilerin dünya tarihindeki yerini ve önemini daha geniş bir bağlamda anlamasına yardımcı olmaktadır. Bektaşilik ritüellerinin ve inançlarının detaylı incelenmesi, Yeniçerilerin sadece birer asker değil, aynı zamanda derin bir manevi yolun takipçileri olduğunu ortaya koyarak esere zenginlik katmaktadır. Yazarın bu kapsamlı ve karşılaştırmalı analizleri, eserin akademik değerini ve okuyuculara sağladığı bilgi derinliğini artırmaktadır.

Kitabın ilk bölümünde yazar, Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunu ve bu oluşuma neden ihtiyaç duyulduğunu ayrıntılı bir şekilde anlatıyor. Yazar, Yeniçerilerin profesyonel askerler olarak maaşlarını sultandan aldıklarını, piyade olarak komuta merkezine yakın olduklarını ve kul statüsünde mutlak sadakat örneği oluşturduklarını vurguluyor. Ayrıca, Yeniçerilerin Türk ve Müslüman olmadığını belirterek, Osmanlı sultanlarının çevresinde sadık bir silahlı güç oluşturma amacını açıklıyor. Bu anlatım, Osmanlı askerî sisteminin profesyonelleşme sürecini ve sultanın otoritesini nasıl pekiştirdiğini anlamamıza yardımcı oluyor. Yazarın Yeniçerilerin sadakatini ve sultan ile olan bağlarını vurgulaması, bu askerî birimin Osmanlı Devleti'nin güç yapısındaki önemini gözler önüne seriyor. Ayrıca, Yeniçerilerin Türk ve Müslüman olmamaları, Osmanlı yönetiminin çeşitliliği ve farklı etnik kökenleri bir araya getirerek nasıl bir güç merkezi oluşturduğunu göstermektedir. Bu değerlendirme, kitabın ilk bölümünün tarihsel ve sosyopolitik analizinin derinliğini ortaya koyarken, yazarın ele aldığı konuların Osmanlı tarihindeki önemini vurgulamaktadır. Yeniçerilerin sultana olan bağlılığı ve profesyonel askerlik anlayışı, Osmanlı askerî ve idari yapısının anlaşılması için kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, yazarın bu konuları detaylı bir şekilde ele alması, eserin değerini artırmakta ve okuyuculara kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır.

Yazar, "Neden Bektaşilik?" sorusuna da kapsamlı bir şekilde değinmiş, Bektaşiliğin devşirme sisteminde Müslümanlaştırma aracı olarak kullanılmasını ve Bektaşî tarikatının hoşgörülü, kolay anlaşılabilir bir İslam anlayışını temsil ettiğini belirtiyor. Bektaşiliğin, Yeniçeriler için hem bireysel hem

de topluluk olarak manevi bir bağ sağladığını, onları bir arada tutan bir amalgam işlevi gördüğünü ifade ediyor. Bu değerlendirme, Bektaşiliğin Yeniçeriler için ne denli önemli bir rol oynadığını gözler önüne seriyor. Yazarın Bektaşiliğin hoşgörülü ve kolay anlaşılabilir yapısını vurgulaması, bu tarikatın devşirme çocukları Müslümanlaştırmada neden etkili olduğunu anlamamıza yardımcı oluyor. Ayrıca, Bektaşiliğin sağladığı manevi bağların, Yeniçerileri sadece askerî bir birlik olarak değil, aynı zamanda ruhani bir topluluk olarak da bir arada tuttuğunu öğreniyoruz.

Bektaşiliğin, Yeniçeri Ocağı'nda birleştirici ve bütünleştirici bir rol oynaması, onların hem bireysel kimliklerinde hem de kolektif bilinçlerinde derin etkiler bırakmıştır. Bu analiz, Bektaşiliğin askerî ve manevi boyutlarını birleştirerek, Yeniçerilerin Osmanlı toplumundaki yerini ve işlevini daha iyi anlamamıza olanak tanıyor. Yazarın Bektaşiliğin bu kritik rolünü ayrıntılı bir şekilde ele alması, kitabın manevi ve sosyolojik boyutuna derinlik katmakta ve eserin zenginliğini artırmaktadır.

Kitap, Yeniçeri Ocağı ve Bektaşiliğin kaldırılma sürecini de ele alıyor. Yazar, Yeniçeri Ocağı'nın bozulmaya başladığı dönemden bahsederek, II. Mahmut ve ulema ile Ortodoks tarikatlarının Batılılaşma ve reform yoluyla Bektaşiliği bertaraf etmek için oluşturdukları koalisyonu inceliyor. Yeniçerilerin disiplin sorunları, eski askerî gelenekleri ve Bektaşî tarikatına bağlılıkları nedeniyle hedef hâline geldiği belirtiliyor.

Özellikle Şeyhülislam Ebussuud'un fetvaları ve Bektaşilik ile ilgili tutumu, kitabın tarihsel ve dinî bağlamda derinlik kazanmasını sağlıyor. Ancak, yazarın bazı iddialarının daha fazla belge ve referansla desteklenmesi eserin akademik değerini artırabilirdi. Yine de kitap, Yeniçeri Ocağı ve Bektaşilik ilişkisini anlamak isteyen okuyucular için zengin ve detaylı bir kaynak sunmaktadır. Bu değerlendirme, kitabın Yeniçeri Ocağı ve Bektaşiliğin kaldırılma sürecine dair sunduğu analizlerin önemini vurguluyor. Yazarın, II. Mahmut dönemindeki reformlar ve bu reformların arkasındaki koalisyonun detaylı bir incelemesini yapması, okuyuculara dönemin siyasi ve dinî dinamiklerini daha iyi anlamaları için değerli bir perspektif sunuyor. Yeniçerilerin disiplin sorunları ve Bektaşî tarikatına olan bağlılıkları nedeniyle nasıl hedef hâline geldiklerini anlatması, kitabın tarihsel analizini güçlendiriyor.

Eserin ikinci bölümünde, yazar Osmanlı kara ordusunun teşkilat yapısını detaylı bir şekilde aktarmış ve Yeniçerilerin bu yapıdaki önemine vurgu yapmıştır. Özellikle, Yeniçerilerin Kapıkulu askerlerinin önemli bir parçası olduğu ve bu noktanın özellikle vurgulandığı belirtilmiştir. Yazar, tarihî kaynaklara dayanarak Yeniçerilerin sayılarının abartıldığına dair bilgiler sunmuş ve okuyucunun bu konuda doğru bilgilendirilmesine önem vermiştir. Bu yaklaşım, Yeniçerilerin Osmanlı ordusundaki kritik rolünü ve Kapıkulu askerlerinin bir parçası olarak taşıdıkları önemi anlamamıza yardımcı oluyor. Yazarın Yeniçerilerin sayılarının abartıldığına dair sunduğu bilgiler, okuyucuların tarihsel gerçekleri daha iyi kavramalarını sağlıyor ve yanlış anlaşılmalara gideriyor. Bu, eserin güvenilirliğini artıran önemli bir unsurdur.

Kitapta, Yeniçeri Ocağı'nın birimleri olan orta, nişan ve görevlerine dair detaylı açıklamalar yapılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre, Yeniçerilerin yüz bir orta ve altmış bir bölüğü olduğu belirtilmiştir. Yazar, bu yapısal detayları ele alarak Yeniçerilerin iç organizasyonunu ve askerî rollerini okuyucuya net bir şekilde aktarmıştır. Bu yapısal detayların incelenmesi, okuyuculara Yeniçeri Ocağı'nın iç organizasyonunu ve işleyişini anlamada büyük fayda sağlamaktadır. Yazarın bu bilgileri sunarken tarihsel kaynaklara dayandığını belirtmesi, eserin akademik değerini artırmakta ve okuyucunun güvenini kazanmaktadır. Yeniçerilerin iç organizasyonunu ve askerî rollerini detaylı bir şekilde açıklamak, Osmanlı askerî sisteminin karmaşıklığını ve verimliliğini anlamamıza yardımcı oluyor. Bu bağlamda kitap, Osmanlı kara ordusunun yapısı ve Yeniçerilerin bu yapıdaki yeri hakkında kapsamlı ve değerli bilgiler sunarak tarih meraklıları ve akademisyenler için önemli bir kaynak olma niteliğini taşıyor.

Yazar, esrin üçüncü ve dördüncü bölümlerinde, Yeniçerilerin Bektaşiliğe olan ilişkisini ve “Bektaşî Yolu”nu açıklamayı amaçlamıştır. Bu bölümde, yazar öncelikle Yeniçerilerin Bektaşilik ile ilişkisi konusunda derinlemesine bir incelemeye başlamış ve Bektaşiliğin Babagan ve Çelebi kolları arasındaki farkları açıklamıştır. Yazarın sunumuna göre, Yeniçerilerin Bektaşî olduğu ve bu inancı nasıl yaşadıkları konusunda detaylı bilgiler verilmiştir. Bektaşî yolunun, tarikatın kurucusu Hacı Bektaş'ın yolunu temsil ettiği ve dört kapı ile kırk makamdan oluştuğu vurgulanmıştır. Bu kapılar Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat kapıları olarak adlandırılmıştır. Ayrıca, Yeniçerilerin bir parçası olan Mehter Takımı ve onların gülbanglarına da bu bölümde değinilmiştir.

Yazar, Yeniçerilerin Bektaşiliğini yüzeysel değil, özümsemiş bir sistem olarak nitelendirirken, Yeniçerilerin ocağa kabul edildikten sonra Bektaşî yoluyla ilişkilerini nasıl sürdürdüklerine dair detaylı bilgiler sunmuştur. İkrar vermenin ve cem ayinlerine katılmanın Yeniçeriler için önemine vurgu yapılmış ve gerçek bir Bektaşî olmanın bu törenlerden geçtiği belirtilmiştir. Bu bölüm, Yeniçerilerin Bektaşilik ile ilişkisini anlamak isteyen okuyucular için derinlemesine bir inceleme sunmakta ve Bektaşî geleneğinin Yeniçeriler üzerindeki etkisini açıklığa kavuşturmaktadır. Yazarın, Bektaşî yolunun ve ritüellerinin Yeniçeriler üzerindeki manevi ve toplumsal etkisini ayrıntılı bir şekilde ele alması, eserin bu konudaki derinliğini artırmaktadır. Bununla birlikte, yazarın bazı noktaları daha fazla detaylandırarak ve belgelemelerini güçlendirerek eserin akademik değerini artırabileceği düşünülebilir. Ancak, bu bölüm genel olarak, Yeniçerilerin manevi dünyasını anlamak için önemli bir kaynak sağlamaktadır.

Beşinci bölümde, Bektaşî yolunda birlikte yürüyen ve birbirlerine yoldaş diyen Yeniçerilerin oluşturduğu gönül birliği vurgulanmıştır. Yazar, devşirme olmanın getirdiği yalnızlık duygusuna çare olarak *Yeniçeri yoldaşlığı* kavramını ortaya atmış ve bu birlikteliği özellikle ön plana çıkarmıştır. Yazar, yeni bir Yeniçeri'nin yola girmeden önce ne yoldaş ne de Bektaşî olabileceğini belirtmiş ve bu yolculuğun zamanlamasını detaylı bir şekilde okuyucuya sunmuştur. Yeniçerilerin İstanbul'a geldiklerinde Müslüman olmalarına rağmen, kültürel ve dilsel farklılıkları nedeniyle İslamiyet'e tam anlamıyla yakın olmadıkları ve Türk kültürüne adapte olmaları gerektiği vurgulanmıştır. Bektaşî yoluna

girmeleri için Türkmen köylerine gönderildiklerinde, bu sürecin tam anlamıyla Bektaşiliğin gerekliliklerini öğrenmeleri için yeterli olup olmadığı tartışılmıştır.

Yazar, *Türk'e verilme* sürecinin ardından Yeniçerilerin Acemi Ocağı'na geçerek Bektaşiliğe adım adım alıştıklarını ve asıl ocağa geçtiklerinde ikrar töreniyle Bektaşiliğe girdiklerini açıklamıştır. Bu ikrar töreni, Yeniçeriler arasındaki bağları güçlendirerek onları bir kardeşlik topluluğuna dönüştürmüştür. Yazar, bu süreci kitabında detaylarıyla izah ederek, Yeniçeri Bektaşiliğinin derin ve özümsemiş bir gerçeklik olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, mücerretlik kavramı ve *Tevella* ile *Teberra* gibi Bektaşiliğin ana prensipleri de ele alınmıştır. Hz. Ali'nin Yeniçeriler için önemine vurgu yapılarak, Yeniçerilerin alay sancağında bulunan Zülfikar ve pençe sembollerinin bu gerçekliği pekiştirdiği belirtilmiştir.

Yola giriş için yapılan ikrar ayininin bütün detaylarıyla incelendiği bu bölüm, Yeniçeri yoldaşlığının manevi boyutunu anlamak için önemli bir kaynak sunarken, Bektaşi geleneğinin Yeniçeriler üzerindeki etkisini derinlemesine inceler. Bu bölüm genel olarak, Yeniçerilerin ruhsal dünyasını anlamak isteyenler için değerli bir kaynak olarak nitelendirilebilir. Yazar, devşirme sistemiyle başlayan ve Bektaşi yoluyla pekişen bu derin ruhsal ve toplumsal süreci büyük bir titizlikle ele almıştır. Yeniçerilerin İslamiyet'e ve Türk kültürüne adaptasyon sürecinde yaşadıkları zorlukları, Bektaşi geleneğinin bu süreci nasıl kolaylaştırdığını ayrıntılarıyla anlatması, okuyucuya bu tarihî yapının içsel dünyasını anlama fırsatı sunuyor. Özellikle ikrar töreninin detaylandırılması ve Yeniçeriler arasındaki bağları nasıl güçlendirdiğinin vurgulanması, Bektaşi yolunun Yeniçeri Ocağı üzerindeki etkisini daha iyi kavramayı sağlıyor. Bektaşiliğin temel prensiplerinin Yeniçeriler tarafından benimsenmesi ve bu prensiplerin sembollerle pekiştirilmesi, bu ruhsal birliğin ne kadar köklü ve derin olduğunu gösteriyor.

Altıncı bölümde, Yeniçerilerin organizasyonunu avcılık, aşçılık ve Bektaşilik gibi unsurlardan oluşan bir yapı olarak tanımlayan yazar, bu unsurların her birine ayrı bir önem atfederek Yeniçeri Ocağı'nın karmaşık ve zengin yapısını gözler önüne seriyor. Aşçıların, yolun muhafızları olarak kabul edilmesi ve yemeklerin pişirildiği kazanlara kutsiyet atfedilmesi, Bektaşi kültürünün Yeniçeriler üzerindeki derin etkisini gösteriyor. Hacı Bektaş-ı Veli'nin bu kazanda yemek pişirdiği rivayeti, kazanların manevi değerini daha da artırıyor ve bu detay, Bektaşi geleneğinin Yeniçeriler içindeki yerini pekiştiriyor. Avcılık ise Yeniçeri teşkilatının askerî yapısının temel unsurlarından biri olarak öne çıkarılıyor. Avcıların padişahların avlarında kullanılmak üzere cins av köpekleri beslemek ve onlara eşlik etmek gibi görevlerinin yanı sıra, bu askerî kurumun disiplini ve organizasyon kabiliyetinin altını çiziyor. Bu bağlamda yazar, Yeniçeriler arasındaki kardeşlik bağlarının ve disiplinin önemine değinerek, Bektaşilik doktrininin ocak yapılanmasındaki etkisine dikkat çekiyor.

Yeniçerilerin terfi süreçlerinde sadece savaşma kabiliyetlerinin değil, aynı zamanda liyakat ve meziyet gibi faktörlerin de göz önünde bulundurulduğunu vurgulayan yazar, bu sürecin çok boyutlu ve adil bir yapı olduğunu gösteriyor. Terfi yolunda önemli bir dönüm noktası olan Et Meydanı Tekkesi'nin

Yeniçerilerin kurmay akademisi olarak işlev görmesi, onların hem askerî hem de manevi eğitimlerini aldığı bir merkez olduğunu ortaya koyuyor. Bu tekkede verilen eğitimlerin kapsamı, Yeniçerilerin ne kadar geniş bir bilgi ve beceri yelpazesıyla donatıldığını gösteriyor. Seğirdim yarışı gibi ritüel ve atletik etkinliklerin Yeniçerilerin terfi süreçlerinde önemli bir rol oynaması, bu süreçlerin fiziksel dayanıklılık ve hız gibi özelliklerin yanı sıra ritüel bir anlam taşıdığını da gözler önüne seriyor. Bu yarış, sadece fiziksel bir mücadele değil, aynı zamanda manevi bir sınav olarak da değerlendirilmelidir.

Yeniçerilerin organizasyon yapısını ve terfi süreçlerini ayrıntılı bir şekilde ele alan bu bölümde okuyucuya bu tarihî yapının işleyişi hakkında derinlemesine bir bakış sunuluyor. Özellikle, Bektaşî doktrininin Yeniçeriler üzerindeki etkisinin bu kadar belirgin olması ve bu doktrin onların hem sosyal hem de askerî hayatlarına nasıl şekil verdiği, bu bölümü son derece ilgi çekici kılıyor. Yazarın Yeniçerilerin sosyal ve dinî hayattaki rollerini ayrıntılı bir şekilde açıklaması, bu tarihî figürlerin sadece savaşçılar değil, aynı zamanda derin manevi değerlerle donatılmış bireyler olduğunu ortaya koyuyor. Bu bağlamda, bölümün Yeniçerilerin ruhsal ve toplumsal dünyasını anlamak isteyenler için vazgeçilmez bir kaynak olduğunu düşünüyorum. Yazarın titizlikle ve detaylarla dolu anlatımı, okuyucuyu Yeniçeri Ocağı'nın iç dünyasına çekerek, onların bu tarihî yapının derinliğini ve zenginliğini anlamalarına olanak tanıyor.

Yedinci bölüm, Yeniçeri ve ölüm kavramlarını derinlemesine ele alarak, Yeniçerilerin savaşçı kimlikleri ile dinî inançlarının nasıl iç içe geçtiğini ve bu iki kavram arasındaki çelişkiyi nasıl aştıklarını inceliyor. *Savaşçının çelişkisi* olarak tanımlanan, öldürme gerekliliği ile dinlerdeki şiddetin günah olarak kabul edilmesi arasındaki bu ikilemi yazar, Bektaşîlik ve inanç olgusu üzerinden çözümlenmeye çalışıyor. Yeniçerilerin ikrar verdiklerinde simgesel bir ölümü deneyimlemeleri ve ölmeyi öğrenmeleri, bu çelişkiyi aşmalarında önemli bir rol oynuyor. Din, öldürme eylemini meşrulaştırarak, Yeniçerilerin yaşadığı şiddet ve acıyı haklı gösteriyor ve bu, onların içsel huzuru bulmalarına yardımcı oluyor. Bu açıdan bakıldığında, Bektaşîlik inancı ve ritüelleri, Yeniçerilerin ölümle başa çıkma süreçlerinde kritik bir rol oynuyor.

Yazarın, Yeniçerileri Samuraylar ve şövalyelerle karşılaştırması, farklı kültürlerdeki savaşçı sınıfların ölümle nasıl yüzleştiklerine dair ilginç bir perspektif sunuyor. Bu savaşçı sınıfların, kendi kültürlerinden özdeşleştirdikleri idol ve kutsal silah sembollerine sahip olmaları, Yeniçerilerin Hz. Ali ve Zülfikar ile olan ilişkisini anlamamıza yardımcı oluyor. Hz. Ali'nin bir idol olarak kabul edilmesi ve Zülfikar'ın kutsal bir silah olarak görülmesi, Yeniçerilerin savaşçı kimliklerini dinî inançlarla nasıl bütünleştirdiklerini açıkça gösteriyor.

Bektaşîlikteki giriş ritüelleri ve *ölmeden önce ölme* gibi kavramların açıklanması, Yeniçerilerin bu dünyaya bakış açılarını ve ölümle yüzleşme biçimlerini anlamamızı sağlıyor. Yazarın Yeniçerilerin bu dünyanın geçiciliğine inandıklarını ve ölümün kaçınılmazlığıyla nasıl barışık olduklarını vurgulaması, onların ruhani dünyalarını daha derinlemesine kavramamıza yardımcı oluyor. Yeniçerilerin ölüm ve

inançlarla nasıl başa çıktıklarını anlamak için bu bölümdeki anlatımların son derece değerli olduğunu düşünüyorum. Özellikle savaştının çelişkisi kavramının Bektaşilik inancı aracılığıyla nasıl çözümlendiği ve Yeniçerilerin savaşçı kimlikleriyle dinî inançlarının nasıl harmanlandığı konusundaki açıklamalar, yazarın Yeniçerileri diğer savaşçı sınıflarla karşılaştırarak farklı kültürlerdeki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koyması, bu tarihî figürlerin evrensel savaşçı değerlerini anlamamıza yardımcı oluyor.

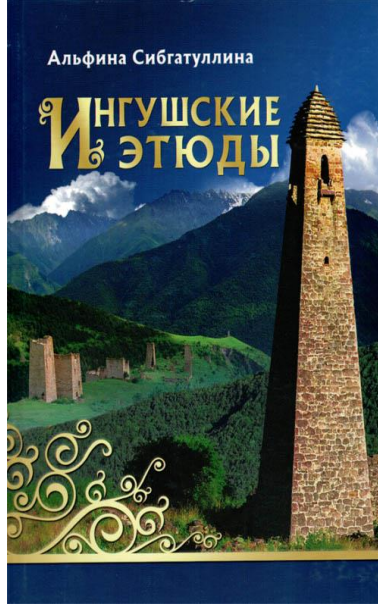
Sekizinci ve sonuç bölümünde yazar, Bektaşiliğin Yeniçeri Ocağı üzerindeki derin etkisini ve bu inancın önemini vurguluyor. Bektaşiliğin, hiyerarşiyi kategorik olarak reddeden eşitlikçi yapısı, ona gücünü veren temel unsur olarak tanımlanıyor. Bu bölümde, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardındaki asıl amacın Bektaşiliği yok etmek olduğu savunuluyor. Yazar, "Yeniçeriler neden Bektaşî idi?" sorusuna cevap ararken, Vak'a-i Hayriye olayını yalnızca bir tarafın tanıklığına dayalı anlatmanın resmin eksik kalmasına yol açacağını belirtiyor. Yazar, Yeniçeriler arasında oluşturulan kardeşlik, yoldaşlık ve ikrar kavramlarının önemini vurgulayarak, bu unsurların Yeniçerileri birbirine nasıl sıkı sıkıya bağladığını detaylandırıyor. Et Meydanı Tekkesi'nin Yeniçerilerin kurmay akademisi olarak ne derece etkili olduğunu bir kez daha vurgulaması, bu tekkenin Yeniçeri Ocağı'ndaki yerini ve önemini pekiştiriyor.

Yazarın bu bölümdeki yaklaşımı, Yeniçeri Ocağı'nın hem fiziksel hem de ruhsal yönlerini ele alarak, onların askerî başarılarının ardındaki derin manevi ve ahlaki temelleri anlamaya çalışmak üzerine odaklanıyor. Bu analiz, Yeniçerilerin sadece savaşçı olarak değil, aynı zamanda birer ruhsal varlık olarak da eğitildiklerini ortaya koyuyor. Bektaşî inançlarının Yeniçerilerin ölüm korkusunu yenmelerinde ve askerî birliğin motivasyon ve cesaretini artırmada nasıl bir etki yarattığını açıklamak, bu tarihî birliğin başarısını anlamak açısından önem taşıyor. Yazarın Bektaşiliğin eşitlikçi yapısının ve hiyerarşiyi reddeden felsefesinin, Yeniçeriler üzerindeki derin etkisini vurgulaması, bu inancın Yeniçeri Ocağı'nın temel taşlarından biri olduğunu açıkça gösteriyor. Ayrıca, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardındaki gerçek nedenin Bektaşiliği yok etmek olduğuna dair argüman, tarihsel olayların daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine yardımcı oluyor.

Turnanın Kalbi: Yeniçeri Yoldaşlığı ve Bektaşilik kitabını bir tarih kaynağı olarak değerlendirdiğimde, eserin Yeniçeri Ocağı'nın askerî ve manevi yapısını anlamada önemli bilgiler sunduğunu düşünüyorum. Yazar, Yeniçeri Ocağı'nın yalnızca bir askerî güç olmadığını, aynı zamanda derin manevi ve ahlaki değerlere dayanan bir topluluk olduğunu güçlü bir şekilde vurguluyor. Bektaşilik felsefesinin Yeniçeriler üzerindeki etkisini ayrıntılı bir şekilde ele alarak, bu iki yapı arasındaki sıkı ilişkiyi ortaya koyuyor. Ancak, eserin Yeniçeri Ocağı ve yapısını anlatırken, Yeniçerilerin özel hayatlarına, askerlik dışında vakitlerini nasıl geçirdiklerine, emeklilik dönemlerine ve geride bıraktıkları ailelerine duydukları özlemlere daha fazla yer verilmesi gerekirdi diye düşünüyorum. Bu yönler, Yeniçerilerin insani ve sosyal boyutunu daha kapsamlı bir şekilde anlamamıza yardımcı olabilirdi. Yazarın üslubu, okuyucuyu konunun derinliklerine çeken akıcı ve açıklayıcı bir nitelik taşıyor. Bektaşilik felsefesinin, Yeniçeri

Ocağı üzerindeki etkisini anlatırken kullanılan dil, hem bilgi verici hem de ilgi çekici bir anlatım sunuyor. Bu sayede, konuya olan ilgi sürekli canlı tutuluyor ve okuyucunun dikkatini çekmeyi başarıyor. Sonuç itibarıyla, yazarın birincil ve ikincil kaynakları ustalıkla kullanarak hazırladığı bu eser, Bektaşılık ve Yeniçeri Ocağı arasındaki ilişki üzerine yapılan derinlemesine bir inceleme olarak öne çıkıyor. Konunun tarihsel ve kültürel bağlamına uygun bir şekilde ele alınması, kitabın değerli bir tarih kaynağı olarak kabul edilmesini sağlıyor. Tarihsel belgeler, arşiv kayıtları ve güvenilir akademik çalışmalarla desteklenen bu değerlendirmeler, eserin bilimsel niteliğini pekiştiriyor.

İncelediğimiz bu önemli eser, dikkat çekici tespitleri ve belgesel niteliğiyle hem tarih araştırmacıları hem de bu konuya ilgi duyan meraklılar için çok faydalı bir çalışma olarak öne çıkıyor. Kitap, bu alanda bilinenlerin ötesine geçerek yeni bilgilerin ortaya çıkmasına da katkı sağlıyor. Bu nedenle, eserin tarih ve kültür meraklıları için son derece değerli ve aydınlatıcı bir kaynak olduğu kanaatindeyiz.

İnguş Etüdleri: Türkiye’deki İnguş Diasporası Üzerine İncelemeler

Alfina Sibgatullina

Rostov-na Donu, Yujnyı Yayınevi, 2023, 176 sayfa, ISBN 978-5-98864-163-6.

Ингушские этюды: Очерки об ингушской диаспоре в Турции

Сибгатуллина Альфина

Ростов-на Дону, Южный издательский дом, 2023, 176 с.

Marem YALHAROYEVA*

Türkiye’de mevcut olan Kuzey Kafkasyalı diasporalar arasında İnguş diasporası belki de en az bilinen ve en az araştırılan konudur. Rusya’nın İnguşetya topraklarından Osmanlı İmparatorluğu’na göç etmek zorunda kalan muhacirler, yakın akrabaları olan Çeçenlerle karıştırılarak Türkiye’de *Çeçen* veya *Çerkes* olarak kaydedilmiş ve halk arasında hâlâ bu şekilde adlandırılmaktadır. Ne yazık ki arşiv belgelerinde bile İnguş göçmenler hakkında doğru belgeler bulmak neredeyse mümkün değildir. Söz konusu durum, İnguş kimliğinin Türkiye’de tanınmasını zorlaştırmaktadır. Bu yüzden, İnguş halkının Türkiye’deki varlığını ve onların kültürel mirasını geleceğe taşımak açısından büyük bir öneme sahip olan bir eserin üzerinde durmak gerekir.

Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsünde çalışan Türkolog Prof. Dr. Alfina Sibgatullina, Türkiye’de bulunan İnguş asıllı insanlarla temas kurarak, onların arasından çıkmış akademisyenler,

* Dr., Ç.E. Ahriyev adına İnguş Beşeri Bilimler Araştırma Enstitüsü, Magas, Rusya Federasyonu, maremyalharoeva@mail.ru

yazarlar, sanatçılar ve subaylar hakkında nadir kaynaklara ulaşmayı başarmış ve bu önemli şahsiyetleri İnguşetya'nın ilmî çevrelerinde tanıtma imkânını bulmuştur. Neticede Alfina Hanım, Türkiye'deki İnguşlar konusu ile ilgili yazdığı makaleleri derleyerek, 2023 yılında, Rus dilinde *İnguş Etüdləri: Türkiye'deki İnguş Diasporası Üzerine İncelemeler* adlı kitabını yayımlamıştır.

Kitapta, Türkiye'deki İnguşların 13 soyundan; Albogaçiyev, Ahriyev, Beştöyev, Gorbakov (Kulbujev), Cabagiyev, Yevloyev, Kotiyev, Sagov, Timurziyev, Toçiyev, Torşhoyev, Hamathanov ve Fargiyev ailelerinin temsilcileri, özellikle Konya iline bağlı Beyşehir'deki vekilleri hakkında 12 makale yer almaktadır.

İlk iki makale, İnguş muhacirlerin Beyşehir'e gelişi, burada karşılaştıkları yerleşim sorunları, yerel şartlara adaptasyon süreçleri, geçirdikleri hastalıklar ve mezarlıkları üzerine belgelere dayanmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin millî bağımsızlık mücadelesinde cesur İnguş muhacirlerin katkıları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Beyşehir'in önde gelenlerinden Süleyman Sırrı Köydemir ve kardeşlerinin, Konya ve çevresinin düşmandan arındırılmasındaki büyük rolleri de vurgulanmaktadır. Kuva-i Milliye'ye katılan İnguş muhacirlerinin torunlarıyla görüşme fırsatı bulan yazar; Süleyman Sırrı Köydemir, Yüzbaşı Yunus Gürgül (Timurziyev) ile diğer Köydemir (Beştöy) ailesi üyelerinin yaşamı ve faaliyetleri hakkında değerli bilgiler sunmuştur. İnguş muhacirlerinin torunlarının, tarihî köklerini bilmeleri ve onlara saygı göstermeleri memnuniyet vericidir. Söz konusu bilgi ve fotoğraflar, daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olup, A.T. Sibgatullina'nın "Türk Halkının Ulusal Kurtuluş Savaşında İnguş Muhacirleri" başlıklı makalesinde yer almıştır.

Sonraki makalelerde, Beyşehir'de ve Türkiye'nin diğer bölgelerinde yaşayan İnguşların kültürel ve bilimsel katkıları, sosyoekonomik hayata entegrasyonları ve toplumsal hafızaları incelenmiştir. Örneğin devlet adamlarından eski Türk Hava Kurumu Başkanı Prof. Dr. Atilla Taçoy ve Türk akademik çevrelerinde tanınan, Bizans araştırmalarının öncülerinden Prof. Dr. M. Şerif Baştav'ın hayatı ve çalışmaları detaylandırılmıştır.

"Türk Hollywood'unun İnguş Yıldızı" başlıklı yazısında, A. Sibgatullina; sanatçı, senarist, yönetmen ve iki kitabın yazarı Ekrem Turan Gökkaya (Gorbakov-Kulbujev) hakkında ilginç belgeler paylaşmaktadır. İnguş diasporasının parlak bir temsilcisi olan Yeşilçam yıldızı Ekrem Turan Gökkaya, iki yüzden fazla filmde rol almış ve birçok unutulmaz filmin yapımcılığını, yönetmenliğini üstlenmiştir.

Bir sonraki makale olan "Polatkan Kardeşler (Hamathanovlar)", sıra dışı ve efsanevi kişiler General Salih Polatkan ve Olimpiyat Oyunlarına katılan, Türk spor tarihinde iz bırakan kardeşi Albay Saim Polatkan hakkında bilgi sunmaktadır.

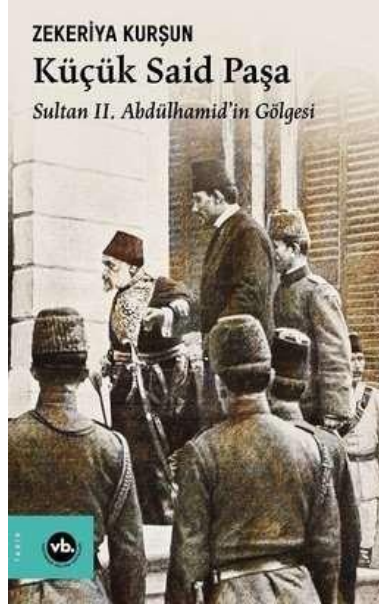
İnguş muhacirleri hakkında araştırmalar yaparken, yazarın dikkatini çeken bir diğer yön ise Avrupa ve Türkiye'de yayımlanan, Kuzey Kafkasya göçmenlerinin süreli yayınları olmuştur. "1930'lardan Haberler: Kuzey Kafkasya Muhaceret Dergilerinde İnguşetya Hakkında Materyaller" adlı araştırma, benzersiz ve öğretici bir nitelik taşımaktadır. Kuzey Kafkasyalı entelektüellerin Türkçe yayımladığı

birçok dergi ve gazetede, İnguş asıllı yazarların da çalışmaları yer almıştır. Örneğin 1964-1974 yılları arasında Ankara’da yayımlanan *Kafkasya* (Kafkas) kültürel dergisinde, Beksultan Batırhan/Kotiyev’in; Rusya İmparatorluğu dönemindeki tarihî olaylar, Kafkasya’nın önemli şahsiyetlerinin biyografileri, Nart efsaneleri ve Kuzey Kafkasya halklarının gelenekleri üzerine yazdığı kırka yakın makale bulunmaktadır. A. Sibgatullina, bu yazıları detaylıca incelemiştir.

Türkiye’de Mehmet Ketey olarak bilinen yazar ve gazeteci Magomed Kotiyev’in çalışmalarını ele alan makalede A. Sibgatullina, Rus yazar M.Yu. Lermontov’un eserlerinin Türkçeye çevirisini detaylı bir şekilde analiz etmiştir. Magomet Kotiyev’in nadir bulunan bu çevirisini kitapçılardan bularak, 2019 yılında, .E. Ahriyev adını taşıyan İnguş Beşer Bilimler Araştırma Enstitüsünde düzenlenen uluslararası sempozyumda İnguş bilim insanlarına hediye etmiştir. A. Sibgatullina, M. Ketey’in çalışmalarına adanmış bir başka makalesinde, *Yeni Kafkasya* dergisinde onun köşe yazılarına ve siyasi fıkralarına da önem vermiştir. Bu makalelerde, M. Kotiyev’in biyografisi ve gazetecilik faaliyetleri hakkında pek bilinmeyen bazı detaylar da yer almaktadır.

İnguş halkının hicretteki en ünlü devlet adamlarından Vassan-Girey Cabagi ve ailesi ile ilgili iki yazı da yeni belgelerle desteklenmiştir. Bunlardan birinde, Vassan-Girey Cabagi ile Tatar yazar ve gazeteci Ayaz İşhaki’nin, Petersburg döneminden başlayarak hayatlarının sonuna kadar süren dostlukları ve dava arkadaşlıkları ele alınmaktadır. “Tamara Cabagiyeva’nın Anıları” başlıklı makalede ise, Vassan-Girey Cabagi’in torunu Birsan Cankat Kamacıoğlu’nun *Tamara* adlı kitabı kısaca incelenmektedir. Bu kitap, Tamara’nın ailesinin yaşamı, babasının birçok akrabası ve silah arkadaşları hakkındaki anılarını içermektedir.

Yazar, İnguş muhacirlerinin g tarihi ve yeni topraklarda yaşam düzenlemeleri, onların Türk tarihine, kültürüne, bilimine ve sporuna katkıları hakkında bilim dünyası için yeni olan bilgileri ve gerçekleri keşfetmiştir. Prof. Dr. Sibgatullina’nın bu alışması, Türkiye’deki İnguş diasporasının tarihine ve kültürüne dair önemli bir kaynak olarak değerlendirilmekte ve gelecekteki araştırmalar için de temel teşkil etmektedir. Bugünlerde kitabın Türkçeye evirisi de yapılmaktadır.

Küçük Said Paşa: Sultan II. Abdülhamid'in Gölgesi

Zekerîya Kurşun

İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2024, 415 sayfa, ISBN: 978-625-6385-99-3.

Reyyan ŞENGÜL*

Tarihin öznesi insandır,⁴ cümlesini anlamak açısından biyografiler yol gösterici nitelikte metinlerdir. Zira tarih, salt olayların anlaşılmasıyla değil, olayların başrollerinin anlaşılmasıyla anlam kazanabilecek bir sahadır. Bu bağlamda devreye giren tarihî biyografiler, başrolün şahsiyetini de okura tanıtmayı bakımından hem tarihî karakterlerin insan olduklarının unutulmaması için acımasızca yargılanmasını önlemekte hem de meselelere vukûfiyeti arttırmaktadır. Bu noktadan ele alındığında Küçük Said Paşa'nın biyografisi, polemiklere oldukça müsait bir döneme, Sultan II. Abdülhamid devrine ışık tutmaktadır.

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Rektör Yardımcısı ve Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Zekerîya Kurşun, ele aldığı dönemin siyasi çalkantılarını, Osmanlı Devleti'nin dış politikadaki talihsizliklerini, içerideki anlaşmazlıklarını, Sultan'ın şahsında toplanan ve onu müspet/menfi birçok yaftaya müsait hâle getiren özelliklerini Küçük Said Paşa üzerinden okumayı bu eserle mümkün kılmıştır. Zira Paşa, devletin bu çalkantılı döneminde tam dokuz kez sadarete getirilmiş, Paşa'nın devri artık geçmiş diye nitelendirilmeye başladığında büyük önem atfedilecek hususlara imzasını atarak tarih sahnesinde oldukça mühim bir rol oynamıştır.

Toplam dokuz bölümden müteşekkil olan eserin ilk bölümü Said Paşa'nın ailesini ele alarak başlayıp,

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, reyyan.sengul@stu.fsm.edu.tr

⁴ İmadüddin Halil, *İslam'ın Tarih Yorumu*, çev., Ahmet Ağırakça (İstanbul: Risale Yayınları, 1988), 149.

çocukluğuna ve eğitimine yer verdikten sonra Paşa'nın Sultan Abdülhamid ile tanışmadan önceki kariyerini ele almaktadır. Paşa'nın gazetecilik süreci ele alınırken dönemin ufak çaplı bir kültürel okumasını yapmayı da mümkün kılan bu bölüm, Paşa'nın karakteriyle ilgili, ilerleyen sayfalarda daha açık görülebilecek birtakım hususiyetlere dair küçük ipuçları sunmaktadır.

İlerleyen sayfalarda değinilen çarpıcı hususlardan biri, Paşa'nın Kânûn-ı Esâsî üzerindeki rolüdür. Metnin bu kısmında Kânûn-ı Esâsî'nin de üzerinde duran Kurşun, anlatımını Paşa'nın bu husustaki rolü ile kısıtlamayı okurun döneme hâkim olmasını sağlamaktadır. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfuzunu zedeleyen 93 Harbi'nde Paşa'nın ve Sultan II. Abdülhamid'in rolüne de değinilen eserde, Sultan'ın harbe karşı duruşu okuyucuya arşiv belgeleri ile desteklenerek sunulmaktadır. Paşa da Sultan da düşüncelerinde haksız çıkmamış, yine de Paşa savaşın sorumlusu olarak yaftalanmaktan kurtulamamıştır. Bu mesele, mevkisi dolayısıyla Paşa'nın birçok eleştiriye ve sorumluluğa tâbi tutuluşunun göstergesi mahiyetindedir.

Tarih araştırmaları, keşfedilmeyeni ortaya çıkardığı ölçüde heyecan verici ve sürükleyici bir mahiyete bürünmektedir, denilebilir. Bu bağlamda, eserde keşfedilen birçok hususun yanı sıra en çok dikkat çeken hususlardan biri muhakkak "II. Abdülhamid'e Çizilen Yeminli Yol Haritası" başlığının altında yer alan, Kurşun'un Osmanlı Arşivi'nde bulunduğu, anlaşılması güç bir belgenin aktarımıdır. Bu belgede, Sultan II. Abdülhamid'in çevresinde güvenilir bulunduğu dört kişiden müteşekkil bir komisyon oluşturduğu ve onlardan mühim meselelere dair arızalar beklediği aktarılmaktadır. Bu kısımda mezkûr Sultan'ın Paşa'ya gönderdiği mektubun da satırların arasına eklenmesi, okura meselenin heyecanını bire bir hissedebilme fırsatı sunmaktadır. Ayrıca encümen üyelerinin teklifi ve Sultan'ın yorumunu bir tablo hâline getirerek sayfalarına ekleyen yazar, okuruna alışlageldik tarih eserlerinin dışında bir okuma deneyimi sunmaktadır.

Eserde dönemin olaylarından ziyade Paşa'nın icraatlarının değerlendirildiği bir bölüme de yer verilmiş olması, Paşa'nın devlete olan katkılarının okura aktarılması bakımından önemlidir. Zira Paşa, eserden anlaşıldığına göre döneminin atmosferinin ve mevkisinin bir getirisi olarak okların hedefindeki bir şahsiyettir. Bu durumun Paşa'nın icraatlarına gölge düşürmesini önleyen bölümde, polis teşkilatının yeniden düzenlendiğinden, merkezî idarede işleri kolaylaştıracak alt birimlerin oluşturulduğundan bahsedilmektedir. Dersaadet Osmanlı Anonim Su Şirketi nizamnamesini de yürürlüğe koyan Paşa'nın yalnızca bunlarla sınırlı kalmadığı, malî hususlarda ve eğitim, kültür gibi entelektüel alanlarda da yenilikler yaptığı da belirtilmektedir. Hazine-i Evrak çevresinde yapılaşmaya da önlem alan Paşa, resmî belgelerin korunmasını sağlayarak bu hususa verdiği önemi de ortaya koymaktadır. Bu bölüm, Paşa'nın ticarî, ziraî ve sınaî alanlardaki icraatlarına da yer vererek devam etmekte, Hariciye Teşkilatında yapılan birtakım değişiklikleri ele alıp sınır meselelerine de değinerek son bulmaktadır.

Paşa'nın mâzûliyet yıllarının okura aktarıldığı satırlar, Paşa'nın özel hayatına yer vermesi bakımından dikkat çekicidir. Konağı için ayrıca bir başlık açılarak bu bağlamdaki hususlar okura aktarılmaktadır.

Sarayla da bağlantıları bulunan Paşa'nın damadı Safvetî Zeki Bey'e de yer verilen bu bölümde, Paşa'nın ailesine olan düşkünlüğü gözler önüne serilmektedir. Yedinci bölümün belki de en etkileyici alt başlıklarından biri olan "Sergüzeşt-i Şapurî" başlığı, Paşa'nın birtakım kuşkularından ötürü İngiliz Sefaretine sığınmışını, Sultan'ın güvencesiyle oradan dönüşünü ele almaktadır. Yazarın burada Paşa'nın meseleye dair şahsî ifadelerini okura bire bir sunması, okurun Paşa'nın pişmanlığını hissetmesini sağlamaktadır. Bu yıllarda Paşa yine de saraydan uzak kalmamış, layihalarını iletmeye devam etmiştir. Bir yandan da Sultan'ın sadaret tekliflerini reddeden Paşa'nın bu belirsiz tavrının cüretini Sultan'ın kendisine olan sevgisinden aldığı düşünülmektedir. Paşa'nın Sultan'a yazdığı, dostane olarak nitelenebilecek bir mektupla son bulan bu bölüm, Paşa ve Sultan arasındaki ilişkinin sıradan bir sadrazam-padişah ilişkisi olmadığını, ikisinin birbirine duydukları güven ve dostluğu okura bir kez daha hissettirmektedir.

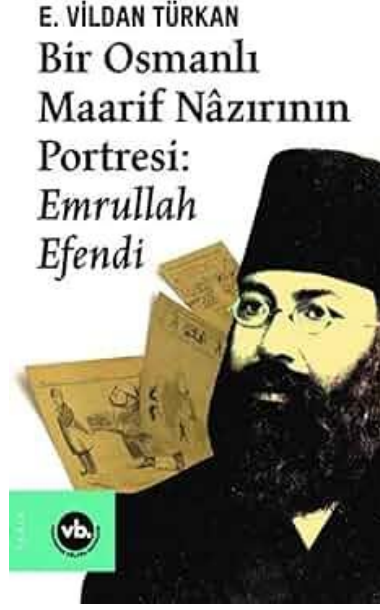
Sultan'ın asla böyle bir sonuca varılacağını düşünmeden açtığı mekteplerden yetişme subayların gerçekleştirdiği II. Meşrutiyet hareketini de ele alan eser, bu kısımda bir nevi Sultan'ın yalnızlığını gözler önüne sermektedir, denilebilir. Bu çalkantılı süreçte Sultan'ın Said yahut Kâmil Paşa'yı göreve getirmek istediği, iki paşanın da bu görevi istemediği ancak Said Paşa'nın belirli şartlar altında yedinci sadaretini kabul ettiği fakat iki hafta kadar kısa bir süre içerisinde Paşa'nın görevinden istifa ettiği aktarılmaktadır. Sultan, en güvendiği adamlarından biri tarafından yalnız bırakılmıştır. Bir süre sonra da Sultan II. Abdülhamid haledilmiş, yeni bir döneme geçilmiştir. Paşa ise âyan reisliğine atanmıştır. Bu bölümün dikkat çekici alt başlıklarından biri de Paşa'nın Sultan II. Abdülhamid'in halinde oynadığı roldür. Bu hususta sorular yönelten yazar, devrin ortak görüşlerine de yer vererek, cevabı okura bırakmayı tercih etmektedir.

Paşa'nın fikirleri, şahsiyeti, ölümü, mirası ve ailesini ele alarak sonuç bölümüyle eser son bulmaktadır. Bu bölümde, önceki bölümlerde de değinilen, Paşa'nın layihaları daha tafsilatlı ele alınarak okurun Paşa'nın fikrî dünyasına nüfuzu sağlanmışır. Ayrıca Paşa'nın fikrî çıktılarının bir başlık altında bütün hâlinde incelenmesi, okurun zihninde çok daha net bir Said Paşa portresinin oluşmasını sağlamaktadır. Paşa'nın evlâd ü ıyalinin de son derece titizlikle takip edilmeye çalışıldığı bu bölüm, eserin tartıştığı birtakım soruları da ele alarak okura veda etmektedir.

Küçük Said Paşa, akıcı üslubu ve sade dili ile okura bir dönem okuması sunmakla birlikte Sultan II. Abdülhamid'in en mühim sadrazamlarından birini yakından tanıma fırsatı da sunmaktadır. Paşa ile Sultan arasındaki yazışmaların bire bir verilmesi, Sultan'ın Paşa hakkındaki müspet ifadelerinin metinde sıklıkla geçmesi, ilişkilerinin samimi dinamiğinin okura da geçmesini sağlamaktadır. Yer yer fotoğrafların eklenmesi, okurun hayal dünyasında meseleleri canlandırarak, okuduklarının kalıcılaşmasına vesile olmaktadır. Eserde göze çarpan bir husus ise dizgi hatasıdır. Metnin içerisinde *a.g.m.* kısaltmasının yanlışlıkla verildiği birkaç sayfa bulunmaktadır. Bu küçük hatanın sonraki baskılarda düzeltileceği muhakkaktır.

Kurşun'un da belirttiği üzere oldukça kapsamlı bir çalışmanın ürünü olan bu eser, arka planında ne denli kaliteli bir çalışmanın olduğunu okura hissettirmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere Hazine-i Evrak'ın muhafazasına dair önlemler alan Said Paşa'nın, Osmanlı Arşivi'nin ustaca kullanılarak, arşiv belgelerinden bir biyografisinin inşa edilmiş olması gelecek neslin tarihçilerine örnek teşkil eden mahiyetiyle birlikte, Paşa'nın evrakı muhafaza çabalarının ileride kendisinin tarih sahnesindeki rolünün anlaşılmasında kolaylık sağladığını gözler önüne sermektedir. Okur, zaman zaman yazarın Paşa ile kalbî bir bağ kurduğu, Paşa hakkındaki olumsuz meselelerde Paşa'yı haklı bulmaya daha yatkın olduğu hissine kapılsa da, meselelerde dönemin ulaşılabilen menfi ve müspet her kaynağına yer verilmiş olması bu hissi ortadan kaldırmaktadır.

Yakın Çağ Osmanlı tarihine ilgi duyan tüm okuyuculara tavsiye edilebilecek bu kitap, Sultan II. Abdülhamid'i daha yakından tanımak için büyük bir fırsat olarak nitelendirilebilir. Yalnızca dönem okuması maksadıyla değil, metodoloji bakımından da her tarih öğrencisinin incelemesi gereken *Küçük Said Paşa*, akademik üslubun soğuk sularında yüzmeden de akademik bir eser ortaya konulabileceğine bir delil olacak mahiyettedir.

Bir Osmanlı Maarif Nâzırının Portresi: Emrullah Efendi

E. Vildan Türkan

İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020, 303 sayfa, ISBN: 978-605-7947-70-3.

Yusuf Teoman İNCE*

İncelenen *Bir Osmanlı Maarif Nâzırının Portresi: Emrullah Efendi* kitabı, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde maarif cihetinden aktif olarak görev yapmış Emrullah Efendi'nin hayatını konu edinmektedir. Kitap için yalnızca bir şahsiyetin hayatını anlattığını söyleyip geçmenin kitabın hakkını yemek olacağı düşüncesindeyim. Çünkü söz konusu kitap sadece bir şahsiyetin portresini çizmekle kalmamış, dönemin tablosunu da çok güzel resmetmiştir. Bunun başlıca sebeplerinden biri, Emrullah Efendi'nin maarif nazırı olması ve dönemin siyasi araçları içinde yerinin bulunmasıdır. Diğer bir sebebi ise kitabın renkli bir kaynak çeşitliliğine sahip olmasıdır. Bunun dışında kitapta oldukça objektif bir dil kullanılmış, bütün tarafların ileri sürdüğü fikirler göz önüne alınmıştır. Tabiri caizse bütün taraflara söz hakkı tanınmıştır.

Kitap 3 temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Emrullah Efendi'nin hayatını, ikinci bölüm Emrullah Efendi'nin birinci maarif nazırlığı yaptığı dönemi, üçüncü bölüm Emrullah Efendi'nin ikinci maarif nazırlığı yaptığı dönemi ihtiva etmektedir.

Kitapta en çok tekrar eden kaynak Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleridir. Bu kaynak çeşitliliği kitaba ayrıca bir renk katmıştır. Çünkü kaynaklar, doğrudan o dönemin zabıtları olduğundan okura o dönemde bulunduğu hissini vermektedir. Böylelikle kitapta akıcılık artmış, hem de akademik düsturlarını koruyan bir senaryo havası oluşmuştur. Bu durumun bir örneğini 64 ve 65. sayfalarda aktarılan bir meclis

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, yusufteoman.ince@stu.fsm.edu.tr

tartışmasında görmekteyiz. Bütçe ve masraf hakkında yapılan bir tartışmada birçok kişi konu hakkında yorum yapmakta ve meclis başkanının şu cümlesiyle tartışmanın oylamaya sunulduğu görülmektedir: “*Meclis-i Maarifin vazifeleri hakkında nâzırın saydığıнын yarısını kabul etseniz, böyle bir meclise lüzum olduğu tahakkuk eder.*”

Emrullah Efendi çerçevesinde meclis zabıtlarının kullanılmasını bu kadar önemli kılan durum, kendisinin nazırlık görevini bizzat meclis koltuğundan takip edebiliyor oluşumuzdur. Zabıtların diğer bir önemi ise bizlere dönemin bürokratik işleyişi hakkında önemli bilgiler vermesidir. Kullanılan diğer önemli kaynaklar da elbette gazetelerdir ki bunlar da kitabın akademik değerini oldukça yükseltmektedir. Kitapta gazetelerin istimal edilmesini iki farklı başlıkta kategorize edebiliriz: Karikatürler ve makaleler. Gazetelerin kullanılması sayesinde Emrullah Efendi ve icraatları hakkında edindiğimiz fikirler derinleşmektedir. Özellikle bu kullanım sırasında hem olumlu hem de olumsuz örneklere yer verilmesi bize akademik ve objektif bir bakış sağlamaktadır. Kitapta kullanılan bazı gazeteler şu şekilde sıralanabilir: *Tanin*, *Beyan’ül Hak*, *Sebilürreşad* ve *İkdam*. Seçilen gazetelerde, Emrullah Efendi’yi ilgilendiren vukuat hakkında veya Emrullah Efendi merkezinde yazılan yazılar kullanılmıştır. Gazetelerin kullanılmasının bize sağladığı diğer bir fayda ise döneme farklı bir perspektiften bakış sağlamasıdır. Fakat gazetelerin de tek başına güvenilir birer kaynak olamayacağını söylememiz gerekir. Çünkü zikredilen dönemde basının ne kadar sansasyonel olabildiğini müşahede etmekteyiz. Hüseyin Cahit Bey’in *Tanin* gazetesini, yaptığı meclis konuşmasında şahit tutması ve bu gazetede Maarif Nezaretine eleştirilerde bulunması; *Muahede* gazetesinde Emrullah Efendi’ye yöneltilen eleştiri yazıları ve kendisinin *Sabah* gazetesinde bunlara cevap vermesi; *Gıdık* gazetesindeki ağır eleştirel karikatürler bu sansasyonu gösterir niteliktedir. Bu örneklerle birlikte, aynı zamanda o dönemdeki basının genel bir karakteristik okumasını da yapabiliyoruz.

Kitapta ön plana çıkan diğer bir dönemsel iz düşümü ise eğitim ve fikriyattır. Biyografiye konu olan şahsın maarif nazırı olması dolayısıyla kitapta eğitimle ilgili çokça bilgi edinmekteyiz. Hatta eğitimle bağlantılı fikirlerin mecliste hangi tartışmalara sebep olduğunu müşahede etmekteyiz. Bu sebeple dönemdeki şahısların eğitimle ilgili fikirlerine de bir nebze vâkıf oluyoruz. Kitapta bu durumu görünür kılan iki örnek vardır; birincisi medrese talebeleri için açılan ihtiyat sınıfları, diğeri ise Tuba ağacı nazariyesidir. Bu iki mesele mecliste ve kamuoyunda büyük tepkiler yaratmıştır. Farklı taraflar kendi fikirlerini belirtmiş ve bunu yayımlamıştır. Bu durumda dönem içerisindeki fikirsiz kutupları da müşahede etmiş oluyoruz. Ancak bundan da mühim olan, bu iki meselenin birer çözüm önerisi olması hasebiyle dönemin eğitimsel sorunlarını da bir cihetten görmemizdir. Kitabın okura sağladığı diğer bir fayda, okura dönem hakkında entelektüel bilgi vermesidir. Şeyh Efendizade Hoca Muhyiddin’in medreselerin ıslahı hakkında yazdığı yazıya ve Babanzade İsmail’in Doğu-Batı yorumuna yer verilmesiyle farklı isimlerin yazılarına ulaşmış oluyoruz.

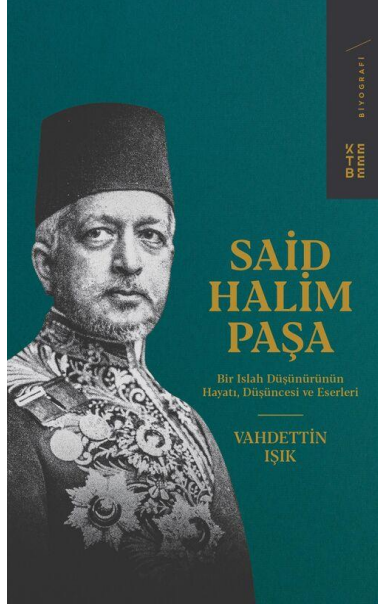
Sonuç olarak, kitap bize dönem hakkında farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Yazar bu bakış açısını bize meclis zabıtları, gazete yazıları ve bazı şahısların bireysel yazılarıyla sağlamaktadır. Mecliste yaşanan

tartışmalar, gazetede ki tutucu veya muhalif yazılar, eserlerde belirtilen fikirler bizlere dönemin düşünsel nazariyatı hakkında ışık tutmaktadır. Bu nazariyeler ise dönemin eğitimsel sorunları hakkında bilgi sağlamaktadır. Meclis zabıtları siyasal açıdan incelendiği zaman, dönemin iç politik dengeleri hakkında bizleri bilgilendirmektedir.

Kitap, Emrullah Efendi'yi olabildiğince objektif incelemiştir. Bunun için birden fazla kaynaktan yararlanılmış, sadece Emrullah Efendi lehinde kaynaklar ve yazılar kullanılmamış; aleyhindeki yazılara da yer verilmiştir. Emrullah Efendi sadece kişisel şahsiyeti açısından incelenmemiş, dönems el faktörlerin kişiliğine olan etkisi de göz önüne alınmıştır. Benim nezdimde bu durum çok önemlidir, çünkü ülkemizde maalesef ve maalesef hâlâ “şahsiyetler” anlaşılma ya çalışılmamakta; ya tamamen yerilmekte ya da bütünüyle yüceltilmektedir. Ancak incelenen kişinin yaşadığı ruh hâlini, çevresini, ailesini, arkadaşlarını ve birçok özelliğini bilmeden o kişiyi anlayamayız. Olaylar ise o kişiyi anlamak, yüceltmek veya yermek için kesinlikle yeterli değildir. İncelediğimiz kitap, Emrullah Efendi'yi tek cihetten incelemeyen, akademik ve hakkaniyetli bir biyografi addedilebilir. Lakin kitabın kemale ulaşmış bir biyografi olduğunu söyleyemeyiz. Burada anlaşılabilir bir eleştiri için yazarımızı başka bir yazarla karşılaştıracam: Irving Stone. Stone, biyografisini yazacağı kişinin doğduğu, büyüdüğü çevreye gidiyor, orada araştırmalar yapıyor, konu edeceği kişi hakkında bütün yazılı kaynaklara ulaşmaya çabılıyor ve ön yargılardan müberra kalmaya özen göstererek bir biyografi teşkiline çalışıyor.¹ Bahsedilen yöntemin kullanılmasının önemli bir sebebi, şahsiyetlerin kişiliklerinde *çocukluk döneminde* yaşadıklarının ve coğrafi çevrenin oldukça etkili olmasıdır.

Söz konusu kitapta yazılı kaynaklara önemli ölçüde yer verilmiştir ve bu, Emrullah Efendi'yi anlamak açısından oldukça önemlidir. Lakin nazırın bireysel hayatına gerekli özen gösterilmemiştir. Bu nedenle, nazırın bireysel yaşantısının nezaret görevinde ne kadar etkili olduğu anlaşılammaktadır. Son olarak, yazardan bir beklentimiz, eserinin son kısmında günümüz eğitim sistemine de bazı atıflarda bulunması olurdu. Çünkü bu kitabı yazmaya muktedir olan kişi elbette bu yorumu yapabilecek yetkinliğe sahiptir. Lakin günümüz akademisinin, düşünürlerimizi fikir yerine bilgi üretmeye yönlendirmesinin bu durumları doğurduğunu tahmin ediyorum.

¹ “Stone termed his work ‘bio-history’. Through meticulous and exhaustive research, he verified and expanded his preconception of a selected historical character. Then, by immersing himself in the subject’s native environment and reading all available original documents, from letters and diaries to research notes and household accounts, he acquired the basis for imaginary or reconstructed dialogue.”, <https://www.britannica.com/biography/Irving-Stone>

Said Halim Paşa: Bir İslah Düşünürünün Hayatı, Düşüncesi ve Eserleri

Vahdettin Işık

İstanbul, Ketebe Yayınları, 2021, 156 sayfa, ISBN:978-625-7854-91-7.

Yasemin Şeyma ÇİFTÇİ*

Said Halim Paşa'nın XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreğinde entelektüel birikimini anlamak, Osmanlı Devleti'nin çöküş yıllarında İslami düşünce yapısı, ülkenin refahı ve toplumsal kalkınmasının Batı'nın tecrübeleri ile değil bizzat kendi tarihi tecrübeleri ile gerçekleşeceğini kavramakla anlaşılır. Bir toplum kendi kültürünü, inancını ve tarihsel birikimini kabul edip bu alanda çalışmalar yaparak kendi değerlerini içselleştirdiği takdirde ilerleme gösterecektir. Paşa'ya göre ıslah ancak tadilen muhafaza ile mümkündür...

Kavalalılar Hanedanı'nın kurucusu ve Mısır Hidivi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunu olan Said Halim Paşa erken yaşlarda devrin önemli âlimlerinden Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce eğitimler almış, bununla beraber on beş yaşında İsviçre'de siyaset bilimi tahsil etmiştir. Paşa'nın Batı medeniyetine hâkim bir devlet adamı olmasının yanında İslami tahsilini de yapması onu "zü'l-cenâheyn" (İki kanatlı bilge) bir şahsiyet yapmıştır.

Said Halim Paşa, Batı medeniyetine hâkim olmasına rağmen kendi kültürüne ve inancına bağlı bir kişidir. Batı'nın birikimini kendi toplumumuzda da içselleştirip bu şekilde ülkenin ilerleyeceğini düşünen aydın kesimlerin yanında Paşa herhangi bir milletin tesiri ile değil hakiki bir İslami yaşantı ile toplumun sorunlarını kendi geleneğinden beslenerek çözebileceğini kitap içerisinde neredeyse her fasılda detaylı ve yalın bir şekilde anlatmıştır. Böyle bir entelektüelin tarihin tozlu raflarında kaybolması

*Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, yaseminseyma.ciftci@stu.fsm.edu.tr

ve hakkında yapılan araştırmaların az olması tarih ve tarihçilik açısında bir kayıptır. Elimizde bulunan bu eser, Said Halim Paşa gibi bulunmaz bir entelektüel ve devlet adamının hayatı, fikirleri ve eserleri bağlamında ele alınması, onun çağını aşmış fikir ve düşüncelerinin gelecek yıllara ışık saçmasını sağlaması bakımından çok değerlidir ve önem arz eder.

Said Halim Paşa'nın entelektüel kimliğinin yanında Osmanlı Devleti'nde önemli mevkilere sahip olması, bizzat II. Abdülhamit tarafından kendisine sivil paşalık (mir-i mirani) verilmesi ve Şurâ-yı Devlet üyeliğine atanması onun devlet adamı vasfını da ortaya koyar. Jön Türklere yönelik sergilemiş olduğu maddi ve fikri yardımları onu müfettişliğe kadar yükseltmiştir. Bir dönem belediye başkanlığı görevi de yapmıştır. Mondros Mütarekesi sonrası "Ermeni Kırımı sorumlusu iddiasıyla "Malta'ya sürgün edilmiş ancak delil yetersizliğinden 1921 yılında serbest bırakılmıştır. İstanbul'a dönmesi sakıncalı görüldüğü için Roma'ya yerleşmek zorunda kalmıştır.

Millî Mücadele'ye destek verdiği ve İtalyan bankalarından 2 milyon sterlin borç alarak silah temini için Anadolu'ya göndereceği haberi sonucu 6 Aralık 1921'de konağının önünde Ermeni Arşavi Şıracıyan tarafından şehit edilmiştir.

Önsöz, on üç ana başlık, kaynakça, kronoloji, belgeler ve dizinden oluşan "Said Halim Paşa: Bir İslah Düşünürünün Hayatı, Düşüncesi ve Eserleri" kitabını bizlere sunan ve bununla beraber Said Halim Paşa hakkında "Geleneğin Muhafızı, Değişimin Faili" ve "Külliyatı" adlı iki eseri daha bulunan İstanbul Üniversitesi Sosyoloji bölümü mezunu ve "II. Meşrutiyet'te ve Günümüzde Kültürel Yabancılaşma" teziyle yüksek lisansını yapan, ardından Çağdaş Türk Düşüncesi, Çağdaş İslam Düşüncesinin Meseleleri konularında çalışan Vahdettin Işık "II. Meşrutiyet Dönemi Türk Düşüncesinde Doğu-Batı Tartışmaları: İctihad ve Sırat-ı Müstakim Dergileri Örneği" başlıklı teziyle doktorasını verdikten sonra şu an hâlihazırda İbn Haldun Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü'nde öğretim üyesi ve Enstitü Müdürü olarak çalışmaktadır.

Kitabın *Giriş* bölümü mahiyetini taşıyan "Sad Halim Paşa'yı Yeniden Düşünmek" faslı daha önce Cins Dergisi'nin 2019 Temmuz'unda yayımlanan 46. sayısında yazarla yapılan röportajın düzenlenmiş halidir. Paşa'nın almış olduğu eğitim, bir devlet adamı olarak kendisine verilen rütbelere, bizzat kendisinin kurup yönetmiş olduğu cemiyetlerden bahsedilmiş olup aynı zamanda içinde bulunmuş olduğu dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş aşamasındaki en zorlu zamanında üstlenmiş olduğu sorumluluklarından bunlardan biri olan I. Dünya Savaşı'na girme kararının kendisine ait Yeniköy'deki yalısında imzalaması gibi olayların anlatımı ilk fasılda işlenmiştir. Paşa'nın kendisi siyaset yapıcı ve mütefekkir bir şahsiyettir. Bu bölüm için şu hususları da göz önüne getirmek gerekir ki konu bütünlüğü açısından bazı bilgilerin iç içe geçtiği söylenebilir. "Hayatı", "Şahsiyeti" ve "Düşüncesi" bölümlerinde bir önceki bölüme istinaden Paşa'nın hayatı daha detaylı bir şekilde anlatılmış. Lakin "Hayatı" bölümünde sık sık tekrara düşülmüştür. Tablolar yapacak kadar resim yaptığı, iyi ud çaldığı ve tenis oynadığı bilgisi verilmekle beraber dönem entelektüellerinin Paşa'nın şahsiyeti hakkındaki

görüşlerinden bahsedilmiştir. Paşa'ya göre Avrupa ve Osmanlı arasında çok köklü farklılıklar mevcuttur. Kendisi çöküşten kurtulmanın en önemli rolü olarak İslamcı düşünce yapısını savunmuştur. “Asr-ı İnhitat”, “Fikir Buhranımız ve Aydın Yabancılaşması” ve “Batı Medeniyeti ile İlişkiler” bölümünde Müslümanların İslam'a bağlı olmalarına rağmen bütün olarak çöküş yaşamaları, bilgisizlikten doğan bu çöküş bütün İslam âlemini etkilemiştir. Aydın ile halk arasında oluşan büyük kopukluk kendi içimizde tartışmalara yol açmış milli birliğimiz bozulmuştur. Bu kopukluk yüzünden aydın kesimin halktan uzaklaşıp yabancılaşması ve Batı hayranlığının büyüüp kendi örflerine yabancılaşması gerçekleşmiştir. Halk ise aydın kesimin yaptığı her türlü faaliyeti eleştirmiştir. Paşaya göre bu çatışma bir an önce sonlandırılıp bir çatı altında ilerleme kaydedilmelidir. Paşa'nın kitabın başından itibaren savunduğu fikir toplum kendi sorunlarının çözümü dışarıda değil kendinde aramalı aksi takdirde bunu bir hata-yı fahiş olarak değerlendirir.

“Çözüm: İslamlaşmak” bölümünde bir sorunun çözümü o olayın temeline inmekle gerçekleşeceği düşüncesi savunulmaktadır. Bu bölümde anlatılmak istenen kendi örf ve adetlerimizi tanıyıp kimliğimizi bilerek İslamlaşma fikri ile ilerleme gösterme, çözümü içerde arama yolunda atılan adımlardan bahsedilir. “İslam Toplumunun Siyasi Yapısı” bölümünde ise Paşa siyasetin amacını İslam ahlâkının ve toplum düzeninin en iyi şekilde tatbik edilmesi olarak gördüğünü belirtir. Paşa'ya göre Batı Doğu'yu hakkıyla tanıyamamış fakat Doğuda kendini tanıtmak için çaba göstermemiştir.

Sonuç bölümünde kitap içerisinde bahsedilen Paşa'nın düşünceleri, hayatı ve yaşantısı özet şeklinde anlatılmıştır. “İleri Okumalar” başlığında ise Said Halim Paşa hakkında neşredilmiş eserler, kendisinin yazmış olduğu eserler ve derlemeler detaylı bir şekilde verilmiştir. Paşa hakkında daha detaylı okuma yapmak ve ilgili okurlara kaynak sunmak açısından özellikle bu bölüm çok iyi düşünülmüştür.

Kronoloji bölümü olay örgüsünü daha iyi anlamamızı akışı daha kolay görebilmemizi sağlaması açısından son derece iyi düşünülmüştür. Belgeler faslı ile kitabımız son bulmuştur. Orijinal Osmanlı Türkçesi basımların okuyuculara sunulması kaynak açısından oldukça verimli olmuştur.

Said Halim Paşa her kesim tarafından okunması ve bilinmesi gereken önemli bir şahsiyettir. Tesadüfen elime geçmiş olan bu değerli kitap şahsım açısından son derece verimli ve bilgilendirici olmuştur. Temennim, Said Halim Paşa'nın birbirinden kıymetli düşüncelerini okuyup Batı'nın medeniyetinin gelişmişliğinin yanında kendi medeniyetimizi iyi kavramak sosyal, ekonomik ve inanç bakımından kendi geleneğimizden beslenerek yarınlarımızı inşa etmeye çalışmaktır.

Tarihi Düşünmek: Geçmişin Değişen Eşkâli

Sarah Maza, Çev. Çağdaş Sümer

Ankara, Fol Yayınları, 2022, 339 sayfa, ISBN 978-925-8411-97-3.

Zehra GÜNEŞ*

Sarah Maza, 1978’de Princeton Üniversitesi’nde doktora derecesini almış, Fransa’nın orta ve yakın dönemi üzerine uzmanlaşmış bir tarihçidir. Yazarın, Fransa tarihinin yanı sıra tarihin kimliği ve algılanışı konusunda da çalışmaları bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalarından bir tanesi de bu yazıda tanıtılacak olan *Tarihi Düşünmek: Geçmişin Değişen Eşkâli* adlı eseridir. Eserin orijinal ismi *Thinking About History* olup 2017 yılında basılmış, Çağdaş Sümer tarafından Türkçeye çevrilerek 2022 yılında Fol Yayınları tarafından yayına hazırlanmıştır.

Kitap altı bölümden oluşmakta olup, bahsi geçen altı bölüm sırasıyla “Kimin Tarihi?” (s. 23-70), “Nerenin Tarihi?” (s. 71-121), “Neyin Tarihi?” (s. 122-168), “Tarih Nasıl Üretilir?” (s. 169-220), “Nedenler mi Anlamlar mı?” (s. 221-276) ve “Olgular mı Kurgular mı?” (s. 277-325) başlıklarını taşımaktadır. Eserin ilk üç bölümü kendi içerisinde bağlantılıdır ve bölümlerin başlıklarını oluşturan soruların, tarihi algılayışımızı nasıl etkilediğinin üzerinde durulmaktadır.

Giriş bölümünde yazar, tarihi tanımlamanın ne kadar zor olduğundan bahsetmektedir. Daha sonra tarih yazımında bütün araştırmacıların kullanabileceği tek bir yöntem ve kaynak olmadığına ancak bu alanın diğer bilim dallarına göre daha az jargon ve farklı teknikler içermesinden dolayı çok daha geniş kitlelere hitap edebildiğine vurgu yapılmıştır. Maza’ya göre tarih araştırması yapmayı öğretmek imkânsızdır. Araştırmanın dayanacağı verileri bulmaya başlamak bazı durumlarda yaratıcılık gerektirir. Merak, yaratıcılık, sabır ve azim tarihinin araştırma yolundaki en büyük dayanaklarıdır. Maza, tarihinin

* Arş. Gör., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir, g.zehra.366@gmail.com

görevini geçmişe ete kemiğe büründürmek ve zaman içindeki değişimi anlaşılır kılmak olarak açıklamaktadır. Gelişimi açıklayabilmek tarih biliminin özgün yanıdır. Yazar, giriş kısmında eserin yazılış amacını da açıklamıştır. Maza'nın hedefi tarihi tanımlamak ya da onun önemine vurgu yapmak değil, tarihi düşünüş şeklimizin nasıl değiştiğine ışık tutmaktır. Çünkü Maza, tarihi “*bugünün geçmiş hakkında bilmek istediği şey*” olarak tanımlamaktadır.

“Kimin Tarihi?” başlıklı birinci bölümde, tarihin aktörlerinin anlatılmaya değerliliklerinin zaman içerisinde nasıl değiştiği ele alınmıştır. Anlatılmaya değer olanın niteliğine göre tarihçilerin sordukları sorular ve bu soruları cevaplayabilmek için izledikleri yöntemler de değişim geçirmektedir. *Büyük adamların* tarihinin hâlâ revaçta olduğunu belirten Maza, toplumların talebi sebebiyle oldukça uzun zamandır şekillenen bu tarih yazımının bireyin, olayların, devletin veya milletin kaderinde tek etkenmiş gibi bir yanılgıya yol açabileceği tehlikesinden söz etmektedir.

Birinci bölümde değinilen konulardan bir tanesi de kilometrinin tarih araştırmalarındaki gelişim süreci ve bu alanın tarih sahasına yaptığı katkılar kadar dezavantajları meselesidir. Sayılar için içine girdiğinde bazı meseleler daha derli toplu hâle gelip anlaşılması kolaylaşırken ve konuya sayısal açıdan daha geniş, kapsayıcı bir çerçeve çizilirken, öte yandan bireyler kimliksizleşmektedir. Olayların birey ve toplum tarafından nasıl algılandığına dair bir veri sunamamak ya da elde bu konuyla ilgili bir kaynak varsa bile sayılara odaklanıp bunları göz ardı etmek neticesinde, değişimin izini sürmek mümkün olmayacaktır. Hâlbuki yazarın, tarih çalışmalarındaki en önemli amaçlarından birinin zaman içindeki değişimin izini sürmek olduğu, kitabının pek çok sayfasına sinmiştir. Maza, kilometrinin tüm kısıtlılıklarına rağmen bu alanın tarih araştırmalarına zenginlik getirdiği, sayıya dönüştürülerek de olsa mürekkebin büyük adamlardan koparak topluma doğru akmasını sağladığı fikrindedir. Topluma doğru eğilen her bir yöntem, kitlelerin hareketlerini kendi öğretileri doğrultusunda yorumlayarak, hem tarih yazımına yenilik getirmiş hem de değişimin bir parçası olmuştur. Her bir insan grubu değerlendirmeye alındığında, her yöntem yeni bir yorum sunduğunda tarihin çehresi de değişmektedir.

“Nerenin Tarihi?” başlıklı ikinci bölümde, birinci bölümle bağlantılı olarak farklı insan kitlelerinin tarih çerçevesinin içeriğini değiştirmesi gibi, farklı coğrafyaların da aynı etkiye sahip olduğu fikri öne sürülmektedir. Özellikle bazı coğrafyalar hakkında tarih uzmanlıklarının az olmasını eleştiren Maza, bir tarihçinin zihnine ilk yerleştirilenlerin Batı (Avrupa ve ABD) tarihi olması gerektiği dayatmasından söz etmektedir.

Yazar, ulus kavramına eşitlenerek sınırları belirlenmiş coğrafyalar ve bu sahalarda içerisinde her biri farklı ve kendi kendine gelişen tarihsel süreç algısının, geçmişe algılamamızda bozukluğa yol açtığını savunmaktadır. Her şeyden önce ulus ve bazen birbirinden oldukça uzak olan toprak parçaları aynı şeyi mi ifade ediyordu? 18 ve 19. yüzyıldan önce bu sorunun cevabı *evet* değildi çünkü bugün anladığımız şekildeki ulus bilinci güçlü değildi. Şehir devletlerinden imparatorluklara, Hristiyanlığın kurumsallaşmasından hanedanlara ve kilise tarihlerine, Amerikan ve Fransız devrimlerinden sonra da ulusal tarihe doğru bir geçiş söz konusuydu. Tarihçilerin merakının ulusal tarihin dar çapını ve suniliğini

aştığını düşünen yazar, araştırmacıları daha geniş ölçekli coğrafyalara ve geçmişin farklı türdeki insan toplulukları ve sahalarına göz atmaya davet etmektedir. Ulus tarihçiliği, halka ve bireye toprağa aidiyeti olsun diye bir kimlik inşa eden, bazı olayları zihinlere kazırken bazılarını toplu hâlde unutturan ve sorumluluğu ağır olan bir türdür. Öte yandan ulusları aşan coğrafyaları bir konu üzerinden ele alan yeni nesil tarihçilikte ufuk daha geniştir. Kliometri gibi bireye ulaşmanın güçlüğü varsa da Maza, bu sorunun geniş bir sahadan yola çıkılarak, sıradan bir insanın hikâyesiyle birleştirilerek aşılabildiğinden bahsetmektedir. Yazar Maza, klasik tarihî coğrafyaların dışına çıkarak okyanusları, devletler arasındaki sınırları araştırmacılara yeni çalışma sahaları olarak hedef göstermektedir.

“Neyin Tarihi?” başlıklı üçüncü bölüm de ilk iki bölümle bağlantılı olarak ele alınmıştır ve değişim olgusu yine ön plandadır. İşçilere odaklanmasıyla emek tarihinin, kadınlara odaklanmasıyla aile tarihinin, diğer yandan cinsellik tarihinin geliştiğine vurgu yapan yazar, siyasi ve askerî tarihe dair klasik konuların hâlâ gündemden bütünüyle düşmediğini ve kendi içlerinde geliştiğini söylemiştir. Çünkü tarihçiler geçmişin getirdiği bilgiye saygı duydukları kadar, yöntemlerine ve çalışma sahalarına da sadıktırlar. Tarihin konularının sınırları insanın hayal gücünü aşabilecek genişlikte olsa da tarihçiler genelde bir tartışmanın ya da geleneğin etrafında kümelenme eğilimi gösterip yeni yöntemlere diğer bilim alanlarından daha dirençlidirler.

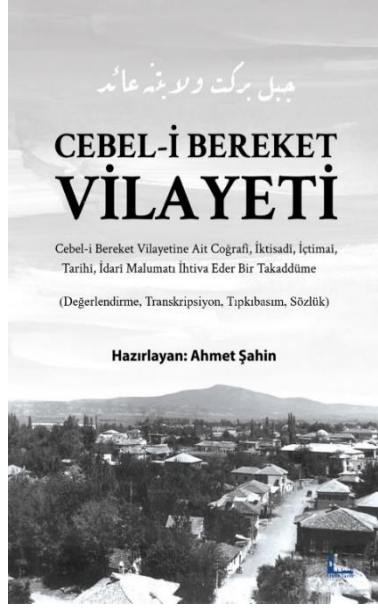
“Tarih Nasıl Üretilir?” isimli dördüncü bölümde ve kalan diğer iki bölümde tarih yazıcılığının doğası üzerinde durulmaktadır. Dördüncü bölümde tarihin akademik, popüler ve kamusal tarihçiler tarafından nasıl üretildiği incelenmiştir. Maza, tarih yazmanın kolay olmasa da herkesin yapabileceği bir iş olduğu görüşündedir. Tarihin bir akademik grubun tekelinde olmaması, ona büyük bir popülerlik getirerek takipçi sayısını arttırmıştır. Tarihin tekelleşmemesinin temelinde belki de, bu işi ilk yapanların uzmanlaşmış akademik unvanlara sahip kişiler olmamaları yatmaktadır. Yakın zamanlara kadar da akademik tarihçilerle popüler tarihçiler arasındaki ayrım oldukça belirsizdir.

Dördüncü bölümün devamında kaynaklar meselesine değinen yazar, kaynaklar konusunda Marc Bloch ile aynı görüştedir. Uygun soruları sormadığınızda hiçbir kaynağın sizinle konuşmayacağını düşünmektedir. Ayrıca yeni bulunan hiçbir belgenin, oldukça karışık sebepleri olan tarihî bir hadiseyi bütünüyle değiştiremeyeceği, böyle bir gücü olmayacağı kanısındadır. Kaynağı işleyip kullanılabilir hâle getirecek olan, tarihçidir. Tarihinin iyi bir kaynağı bulup işleyebilmesi ise aldığı eğitimin kalitesine bağlıdır. Yazara göre, böylece tarihçiliğin biraz şans ama çoğunlukla sabır ve yaratıcı zekâyâ muhtaç olduğu açıktır.

“Nedenler mi Anlamalar mı?” başlıklı beşinci bölümde, tarihçilerin neden arayışı üzerinde durulmaktadır. Maza, tarihçilerin neden arayışlarını ve mesleğin bu nedenler üzerinden ilerlemesini hâlâ değerli ama *eski moda* olarak görmektedir. Elbette nedenler önemlidir. Nedenleri tasnif edebilmeyi ve öncelik sırası oluşturmayı tarihçiler için gerekli gören Maza, araştırmacıların daha çalışmaya başlamadan önce, içinde hareket edecekleri alanın sınırlarını çizmesini tavsiye etmektedir. Araştırmacıların, nedenleri boşa çıkarma üzerine kurulu çalışmalarının yerini daha başka türden eserlerin aldığını vurgulamaktadır.

Anlamın gün geçtikçe değer kazandığı tarih yazımı türlerinden biri olan mikro tarih yükseliştir. Mikro tarihin gelişiminden örneklerle bahseden yazar, getirdiği yeniliğe rağmen bu türün temsil edilebilirliği hususunda endişelidir. Bunun dışında, nedenlerin yanı sıra olaylardan yola çıkarak genel yasaya ulaşmak tarihçi için beyhude bir amaçtır. Çünkü Maza'nın da kabul ettiği gibi “*ders çıkarılmayan tarihin tekerrür ettiği*” bilgisi doğru değildir.

“Olgular mı Kurgular mı?” başlıklı altıncı ve son bölümde, tarihin nesnellikten hikâyeciliğe doğru gidip gelen yapısı ele alınmıştır. *Melez* bir disiplin olarak tanımlanan tarihin kurgu ve bilimsellik konusunda hangi yöne eğim göstermesi gerektiği meselesi aynı zamanda klasik ve postmodernizm bakış açıları arasındaki bir tartışmadır. Hayal gücü ve estetiği yüksek bir dilin sınırları nelerdir? Tarihçinin görevi boşlukları doldurmaksa bu boşluklar nasıl doldurulmalıdır? Tarihçiler 19. yüzyılın sonlarından itibaren, alana saygınlık kazandırmak için kaynaklara dayalı güvenilir bir anlatım kurmayı misyon edindiler. Ancak günümüzde bu bakış açısı yerini küreselliğe bıraktı. Küresellikten kastedilen, öncelikle tarih yazımında Avrupa tarihinden ve onun tarihi yazma biçiminden çıkmaktır. *Batılı beyaz erkeğin* egemenliğinde olan ve tüm dünyaya yayılan klasik tarih yazımı biçimi, Maza'nın *aşınma süreci* adını verdiği dönemde farklı kesimlerden gelen ve gittikçe güçlenen itirazlar neticesinde oldukça zayıflamıştır. Gün geçtikçe kurgu ve olgu arasındaki aşılabilir duvarlar da daha aşılabılır bir düzeye gelmiştir. Olgulardan ödün vermeyen ama okuyucuyu da sıkmayıp ikna edebilen, kurgunun ve nesnelliğin iç içe geçerek harman olduğu metinler inşa etmek, küreselleşen tarih yazımının yeni amaçlarındandır. Maza'nın, tarih yazımının geçmişi ve gidişatı noktasında keskin görüşleri yoktur. O, tarihin düz bir çizgide sürekli ilerleme hâlinde olduğu görüşünü desteklemediği gibi tarih yazımının da giderek daha iyi bir hâl aldığı vurgusunu yapmaz. Geleceğin getirdiği dinamizmden hoşnut olmakla birlikte geçmişin yöntemlerini topyekûn yıkan bir tutumu yoktur. Çünkü ne zaman neye ihtiyaç duyulacağı veya neyin moda hâline geleceği belli değildir. Maza'nın niyeti, meslekte uzman bir bilim insanı olarak, günün ihtiyaçlarına yönelik tavsiye ve görüşlerini sunmaktır. Sürekli tartışmak, meseleleri sıcak tutmak, değişimi kavramak ve onun bir parçası olmak tarihçilere yazarın vermek istediği mesajdır. Kitapta bölümler hacim olarak dengeli bir şekilde kaleme alınmıştır ki bu durum okuyucunun dikkatinin dağılmasını engellemektedir. Tarihçi, gelişen tarih yazımına ayak uydurarak ilgi çekici başlıklar kullanmış ve okuyucuda merak duygusu uyandırmıştır. Çevirisinin de özenle yapıldığı bu eserin küçük sayılabilecek tek kusuru, kitapta zikredilen örneklerin ağırlıklı olarak Batı tarihi üzerinden verilmesidir. Ancak yazarın keskin köşelerden uzak duran tavrı ve çalışma alanları düşünüldüğünde, bu durumun kendi içinde makul bir tarafı da bulunmaktadır.

Cebel-i Berekat Vilayeti: Cebel-i Berekat Vilayetine Ait Coğrafi, İktisadi, İctimai, Tarihi, İdari Malumatı İhtiva Eder Bir Takaddüme (Değerlendirme, Transkripsiyon, Tıpkıbasım, Sözlük)

Haz. Ahmet Şahin

İstanbul, Okur Tarih Yayınları, 2023, 88 sayfa, ISBN: 978-605-81896-6-9.

Ali GEZGİNCİ*

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden süreçte Osmanlı Devleti'nin son on yılı dönüm noktası olayların ve savaşların yaşandığı bir dönemi kapsamaktadır. Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'yi kapsayan bu süreç on yıllık savaş dönemi olarak da tanımlanmaktadır. Bu süreçte Osmanlı Devleti, Balkanlar başta olmak üzere çok geniş bir coğrafyayı kaybetmiş, sonucunda sadece günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nin egemen olduğu Anadolu coğrafyası kalmıştır. Anadolu coğrafyası da İtilaf Devletlerinin işgallerine maruz kalmış, Millî Mücadele'de gösterilen mukavemet sonucunda bağımsızlık kazanılarak Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu süreçte gösterilen mukavemetle birlikte Anadolu şehirleri büyük bir tahribata uğramıştır. Birçok tarihî bina, ibadethane ve ev ciddi yaralar almış ya da tamamen yok olmuştur. Bunun yanı sıra salgın hastalıklar başta olmak üzere sosyal açıdan ve sağlık açısından da gözle görülür gerileme ve sorunlar baş göstermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş döneminde şehirlerin yaşadığı sorunları tespit etmek ve çözmek için öncelikle bir çerçeve çizerek, *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası* başlığı altında raporlar hazırlatmıştır. Anadolu'daki tüm şehirler için düşünülen bu girişim bazı şehirlerle kısıtlı kalsa da, bu raporlara benzer şekilde yerel sivil inisiyatifler tarafından da raporlar hazırlanmıştır. Bu raporlardan biri

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi Tarih Bölümü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi ABD, Gaziantep, gezginciali@gmail.com, orcid.org/0000-0002-8961-2403

de günümüzdeki Osmaniye şehrine, eski adıyla Cebel-i Bereket vilâyetine aittir. Bu yazıda, bahsi geçen raporu ihtiva eden ve Ahmet Şahin tarafından hazırlanan kitap değerlendirilecektir.

Kitabın konu ettiği rapor, 1925 yılında *Cebel-i Bereket Vilayeti Halk Fırkası Şube-i Merkeziyesi* tarafından hazırlanan *Cebel-i Bereket Vilayetine Ait Coğrafi, İktisadi, İctimai, Tarihî, İdarî Malumatı İhtiva Eder Bir Takaddüme* başlığını taşımaktadır. 30 sayfadan oluşan bu rapor, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının akabinde, Millî Mücadele'nin etkileri henüz devam ederken Cebel-i Bereket vilâyetinin mevcut sorunlarına çözüm üretmek üzere hazırlanmış gözükmektedir. Bu açıdan da başta Osmaniye olmak üzere Adana, Gaziantep ve Kahramanmaraş şehirlerine dair tarih ve coğrafya çalışmaları için eşsiz bir kaynak niteliğindedir.

Kitap; “Değerlendirme”, “Transkripsiyon”, “Tıpkıbasım” ve “Sözlük” bölümlerinden oluşmaktadır. Bu bölümlendirme kitabın kapağında da belirtilerek, okuyucuya ön bilgi verilmiştir. Kitabın girişinde okuyucuyu, M. Sabri Koz tarafından kaleme alınmış olan “Kuruluş ve Kurtuluş Yıllarından Bir Yadigâr” başlıklı takdim yazısı karşılamaktadır. Erken Cumhuriyet döneminin, özellikle de şehir çalışmaları alanında en önemli kaynaklarını barındıran *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası*'ni çalışmalarıyla bilim dünyasına tanıtan M. Sabri Koz'un, takdim yazısını kaleme alması manidar olmuştur. Çünkü kitabın konu ettiği rapor *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası* dizisinin yayımlandığı döneme paralel olarak yayımlandığından, bu dizi içerisinde yayımlandığı düşünülmüştür. Koz, buna dayanarak, kitapta konu edilen raporu “*bölgenin kalkınması, güçlenmesi için bir yerel direnişin tespit ve teklifleri*” (s. 9) olarak değerlendirmiştir.

Kitabın hazırlanma amacı, “Takdim” bölümünden sonra gelen, kitabı yayına hazırlayan Ahmet Şahin tarafından kaleme alınan “Ön Söz” bölümünde açıklanmıştır. Cebel-i Bereket vilâyetine dair hazırlanan bu rapor, “Ön Söz”de belirtildiğine göre daha önce Necdet Aysal tarafından yayına hazırlanmıştır. Kitabın neden yeniden hazırlanma ihtiyacı duyulduğu da tam bu noktada cevaplanmaktadır. Şahin bu konuda, “*Fakat bu yayınlarda ilk dikkat çeken husus, Cebel-i Bereket vilâyetine ait bu raporun Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası dizisi içerisinde yayımlandığı şeklinde yapılan tespittir. Raporu yeniden yayınlamamızdaki ana amillerden birisi de bu yanlış tespit olmuştur.*” (s. 12) ifadelerini kullanmaktadır. Diğer yandan raporun, sağladığı önemli bilgilere rağmen kaynak olarak kıymet görmemesi de kitabın yeniden yayımlanmasındaki nedenlerden biri olarak belirtilmiştir.

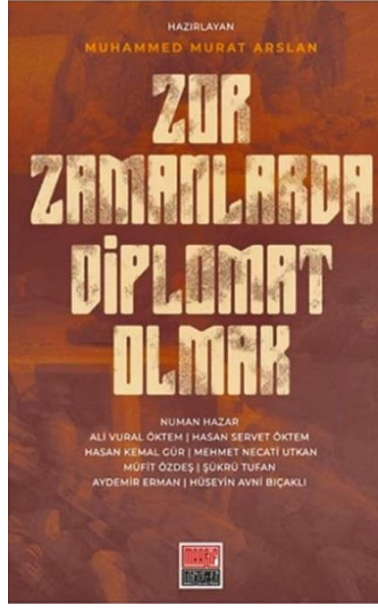
“Ön Söz” bölümünden sonra, raporun değerlendirildiği “Giriş” bölümüne yer verilmiştir. “Giriş” bölümünde özellikle, kitabın asıl konusu olan *Cebel-i Bereket Vilayetine Ait Coğrafi, İktisadi, İctimai, Tarihî, İdarî Malumatı İhtiva Eder Bir Takaddüme* başlıklı raporun *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası* dizisine neden dâhil edilemeyeceği, sebepleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu görüşü izah edebilmek için öncelikle *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası* dizisinin neden kaleme alındığı ve neden böyle bir yayın dizisine ihtiyaç duyulduğuna dair bir girizgâh yapılmıştır. Bu girizgâhla birlikte Erken Cumhuriyet dönemi şehirlerinin durumuna, rapora paralel olarak, genel bir bakış sunulmaktadır.

Bahsi geçen raporun neden *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimâi Coğrafyası* dizisine dâhil edilemeyeceği konusunda ise öncelikle bu dizi için oluşturulan içerik taslağı (s. 19) ile Cebel-i Bereket vilâyetine dair raporun benzerlik göstermemesi öne sürülmüştür. Ardından raporun girişinde, *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimâi Coğrafyası* dizisine ait olduğuna dair herhangi bir ibarenin konulmadığı belirtilmiştir. Ahmet Şahin bu gerekçeleri sıralayarak, raporun neden yazıldığına dair şu neticeye varmıştır: “*Türkiye'nin Sıhhi-i İctimâi Coğrafyası raporlarının yanı sıra aynı düşünce ile mahalli idâreler kendi sorunlarını tespit etmek ve bunlara çözüm önerileri geliştirmek amacıyla nüfus, iktisadî, idarî, ticarî, sosyal, siyasî ve sıhhi konularının yer aldığı detaylı raporlar hazırlamışlardır.*” (s. 20) Bu çıkarım yapıldıktan sonra raporun mahiyeti hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Cebel-i Bereket Vilâyetine Ait Coğrafi, İktisadî, İctimâi, Tarihî, İdarî Malumatı İhtiva Eder Bir Takaddime başlıklı raporun içeriğine de kısaca değinmek gerekmektedir. Raporda *Cebel-i Bereket Vilâyeti Halk Fırkası Şube-i Merkeziyesi* tarafından vilâyetin mevcut sorunları tespit edilmiş ve çözüm önerileri getirilmiştir. Raporun vurgulamak istediği konu ise vilâyetin gelirlerinin kendisini idare etmeye yetmediğidir. Bu sebeple de iktisadi olarak vilâyete yeni kaynaklar getirebilecek çözüm önerileri üzerinde özellikle durulmuştur. Netice olarak rapor, Cebel-i Bereket vilâyetinin vilâyet olarak kalabilmesi için uğraş veren bir yapı arz etmektedir.

Rapor, 1925 yılının Türkçesi ile yazıldığından günümüzde kullanılmayan birçok kelime, tamlama ve terkihi ihtiva etmektedir. Bu hâliyle günümüz okuyucusunun kavram dünyasına kısmen de olsa yabancı bir metin görünümü vermektedir. Bu sebeple de rapor yayına hazırlanırken, günümüzde kullanılmayan kelimeler tespit edilerek bir “Sözlük” oluşturulmuş ve böylece okuyucunun metni anlamasına katkı sağlanmıştır. Diğer yandan, metin sadeleştirilmeden bu şekilde bir metodun izlenmesi, raporun anlam kaybına uğramasını da engellemiştir. “Transkripsiyon” bölümünde ise raporun, Arap harfleriyle 1925 yılında yayımlanan nüshasının Latin harflerine aktarımı gerçekleştirilmiştir. “Tıpkıbasım” bölümünde de raporun ilk baskısı bire bir verilmiş ve araştırmacının kaynağa ulaşması noktasında kolaylık sağlanmıştır. Bu durum aynı zamanda, raporun Latin harflerine aktarılmış metniyle asıl nüshası arasında karşılaştırma yapma imkânı da vermektedir.

Sonuç olarak, şehir tarihçiliği gibi kaynak sıkıntısının yaşandığı bir alan için önemli bir kaynak niteliği taşıyan bu raporun yayımlanarak gündeme getirilmesi dikkate değerdir. Özellikle kitapta raporu değerlendiren geniş bir giriş yazısının bulunması metot açısından umut vadetmektedir. Çünkü günümüzde yayına hazırlanan Osmanlı Türkçesi eserlerin büyük çoğunluğunda detaylı bir değerlendirme yazısına rastlanmamaktadır. Bu açıdan kitap, Erken Cumhuriyet dönemi şehirleri ve sorunları hakkında geniş bir bakış açısı sağlayan ilgili raporu detaylı bir değerlendirmeyle yayımlayarak literatüre önemli bir katkı sağlamıştır.

Zor Zamanlarda Diplomat Olmak

Haz. Muhammed Murat Arslan

Ankara, Maarif Mektepleri Yayınları, 2024, 283 sayfa, ISBN: 978-625-6962-64-4.

Uğur SEZER*

Zor Zamanlarda Diplomat Olmak isimli eser, diplomatlık mesleğinin savaş, terör, saldırı, iç savaş ve rehine alma gibi zamanlarda karşılaşılmış olan zorluklarını yaşamış kıymetli diplomatlarla söyleşiler yapılarak hazırlanmış bir sözlü tarih eseridir. Eseri hazırlayan Muhammed Murat Arslan, sunuş kısmında Türk edebiyatının büyük yazarlarından Ömer Seyfettin'in *Pembe İncili Kaftan* isimli eserine atıf yaparak, bu eserde “devletin haysiyetini çiğnetmeyen bir ruhu temsil eden” Muhsin Çelebi'nin kitabın hazırlık sürecinde bir sembol hâline geldiğini belirtmektedir. (s. 13) Yine eserde diplomatlarımızın yaşadıkları zorlukları ve bu zorluklar karşısında aldıkları önlemleri okuduğumuz zaman diplomatlık mesleğinin “memlekete hizmet etmek ve hamaset yapmadan bir bayrağa sahip çıkmamanın” çok güzel bir örneği olduğunu anlayabiliriz.

Arslan, bu eserin ortaya çıkmasında özellikle, kıymetli büyükelçi Numan Hazar'ın önemli bir rolü olduğundan bahsetmektedir. Nitekim eserin ön sözünü kaleme almış olan Hazar, eserin ortaya çıkmasındaki önemli etkenlerden biri olarak, Türk diplomatlarına dair, halkın değerlerinden uzak olmak gibi bazı ön yargıların yarattığı rahatsızlığı belirtmiştir. Hazar, eserin ön sözünde iyi bir diplomat olmak için şu açıklamayı yapmıştır: (s. 11)

“Hukukun tüm disiplinleri, iktisat, siyaset bilimi, askerlik ile edebiyat ve güzel sanatlar dâhil kültür alanlarında yetkin olmak yanında sabır ve metanet sahibi olmak da büyük önem taşımaktadır. Bunlardan başka geçerli diplomatik ve bölgesel yabancı dillere de hâkim olmak zorunludur. İnsan ilişkilerinde ve sosyal temaslarda

* Dr., Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı, orcid.org/0000-0001-9913-3812, ugursezer03260326@gmail.com

başarılı olmak gerekmektedir. Diplomat, her şeyden önce, ülkesinin yaşamsal çıkarlarını korumak ve bunun için mücadele etmek durumundadır.”

Açıklamada görüldüğü üzere bir diplomat için her şeyden önce gelen, ülkesinin yaşamsal çıkarlarını savunmak ve bunun için mücadele vermektir. *Zor Zamanlarda Diplomat Olmak* isimli eser, bu mücadeleleri yansıtan değerli bir eser olmuştur.

Eserin “Kıbrıs Barış Harekâtı” başlıklı birinci bölümünde, (s. 17-37) kıymetli büyükelçi Ali Vural Öktem’in yaşadıklarına şahitlik etmekteyiz. Öktem bu bölümde, Mart 1970’te Lefkoşa Büyükelçiliğimize atandığını ve Yeşil Hat üzerinde Kanlı Dere kenarında bir evde kaldığını söylemiş ve zor koşullar altında başarıyla yerine getirdiği görevinde yaşadıklarını anlatmıştır. (s. 18) Lefkoşa’da Siyasi İşler ve Protokol İşleri ile görevlendirildiğini belirten Öktem, görevdeki ilk yılının daha sakin geçtiğini ifade etmiştir. Bu bölümde ilk önce Öktem’in vize almak için verdiği çabaları, vize taleplerinin sonuçları için Rum Dışişleri Bakanlığında vize işlerine bakan Büyükelçi Pelagias’ın sekreteri Bayan Laura ile yaşanan diyalogları ilginç anılarla okurken, ardından 1974 yılında EOKA-B’nin saldırılarını ve yaşananları derin bir üzüntüyle karşılıyoruz. Bilindiği üzere Kıbrıs’ta 1974 yılında Rum hapishanelerinden kaçan Nikos Sampson yanlıları, Makarios’u devirerek darbe yapmışlar ve Sampson, Rum idaresini ele almıştı. Sonrasında Sampson yanlılarının, Kıbrıs Türklerine karşı yaptıkları katliamların önlenmesi için Türk ordusu, 20 Temmuz 1974 tarihinde birinci harekâtı ve ardından “*Ayşe tatile çıksın!*” parolasıyla ikinci harekâtı yapmıştı. Bu bölümde Ercan Havaalanı’nın isminin birinci harekâtın ilk günü şehit olan komutanımız Hava Pilot Kıdemli Binbaşı Fehmi Ercan’ın isminden geldiğine dair kıymetli bilgiyi okuyabilirsiniz. Şanlı Türk ordusunun, kahramanlık hikâyeleri yazdığı Kıbrıs’taki olaylar tarihteki tazeliğini her zaman koruyacaktır. Anlatıldığı üzere bir taraftan ordumuz büyük bir özveri ile harekâtları yaparken, diğer taraftan ise Türk diplomatlarımız kahramanca vatanlarının haklarını savunmuşlardı. Sonuçta buradaki görevini başarıyla yerine getiren Öktem, Barış Harekâtı sırasında yürütmüş olduğu başarılı faaliyetlerinin ardından Kıbrıs gazisi olarak kayıtlardaki yerini almıştır. Bu başarılı faaliyetlerini ise elimizde bulunan eserde okuyucularla paylaşmıştır.

Eserin “1984 Tahran Asala Saldırıları” başlıklı ikinci bölümünde, (s. 39-67) kıymetli büyükelçi Hasan Servet Öktem’in Türk diplomatlara yönelik, Ermeni terör örgütü ASALA’nın saldırılarını ve İran’daki Ermeni terör saldırılarına dair anlatımını okuyoruz. Öktem bu bölümde, ASALA terör örgütünün Los Angeles’taki ilk saldırısını ve Başkonsolos Mehmet Baydar ile yardımcısı Bahadır Demir’in şehit edilmesine dair bilgileri paylaştıktan sonra İran’da bulunan bir kısım Ermeniler tarafından 1984 yılında Tahran’daki Türk diplomatlarına yönelik düzenlenen saldırıları anlatmıştır. Öktem, bu bölümde 1981-1982 yıllarındaki olaylara dair, dönemin büyükelçisi Tansuğ Bleda’nın *Maskeli Balo* isimli eserinin okunmasını da önermiştir. Öktem, Eylül 1983’te Tahran’a gittiğini ve 1985 yılında merkeze döndüğünü, kendi dönemini suikast öncesi ve sonrası olarak iki bölümde değerlendirdiğini aktarmıştır. Özellikle 28 Mart 1984 tarihinde ölümden döndüğü suikast olayını ayrıntılarıyla anlatan Öktem, yazısının sonlarında ise “*Ermenistan’la diasporayı ayrı ayrı görmek lazım. Ben Ermeni terörüne fiziken maruz kalmış birisi*

olarak Ermenistan halkına düşman değilim. Ben Ermenistan halkına 'komşu' diye bakıyorum. Ermenilerle ilgili ön yargım yok” cümleleriyle Ermenistan halkının komşu halk olarak ilişkilerimizi geliştirmemiz gereken bir halk olduğunu ancak ASALA ve diaspora yapılarının bu süreci engellediğini belirtmiştir.

Eserin “29 Ocak 1990 Batı Trakya Olayları” başlıklı üçüncü bölümünde, (s. 69-105) kıymetli büyükelçi Hasan Kemal Gür’ün anlatımıyla Batı Trakya Türklerine yönelik olarak Yunanistan Devleti’nin uyguladığı insanlık dışı politikayı okuyoruz. Sayın Büyükelçi Gür’ün bu yazısı Batı Trakya Türklerine yönelik olarak Yunanistan tarafından uygulanan sistemli asimilasyon ve baskı politikasını aktardığı için özel bir öneme sahiptir. Ayrıca bu değerli eserin incelemesini kaleme alırken şahsım da Balkan Çalışmaları Anabilim Dalında doktora yaptığım ve Balkan coğrafyasına olan özel ilgimden dolayı bu bölümün benim için müstesna bir yeri olmuştur. Esere dönersek, Gür, Gümülcine Başkonsolosu olarak 1988 yılının Eylül ayında Batı Trakya’daki görevine başladığını, daha göreve başlamadan önce de Batı Trakya’da bulunduğunu ve ilginç olaylara tanıklık ettiğini belirtmiştir. Batı Trakya’ya girer girmez polis tarafından takip edildiğini hatta daha ilginç olarak, “Bir düşünün, beni takip eden polis, eczacı İstanbulidis’ten tıraş kolonyamı öğrenip o da aynısından almış. Herifle aynı kokuyoruz” bilgisini aktarmıştır. Böyle bir takip ortamında görevini başarıyla yürüten Gür, yine Yunan polisi ile olan bir diyalogunda *Gümülcine* adını anlamazlıktan geldiğini ve kendisinin de *Komotini* demek istemediğini, dolayısıyla eski haritalardaki *Gumulcina* ismiyle söylediğini aktarmıştır. Zor bir ortamda gururla görevini yapmış olan Gür için daha ilk zamandan sürecin zor olduğunu okumaktayız. Gümülcine’ye başkonsolos olarak vardığı ilk anda görevin zorluklarıyla karşılaşmaya başladığını ifade eden Gür, Bulgaristan’daki isim değiştirme politikalarına kahramanca karşı koyarak ana vatan Türkiye’ye gelmek için yola çıkan Sevdije Tahirova isimli soydaş bir milletvekilinin iltica ederek, çocuğuyla beraber İpsala üzerinden Türkiye’ye geçiş hikâyesini paylaşmıştır. Bu ana vatana geçişlerin görev süresi boyunca devam ettiğini, Deliorman’dan ve Batı Trakya’nın diğer yerlerinden gelen kişilerin soydaşları tarafından nasıl sahiplenildiğine tanıklık ettiğini anlatmıştır.

Bilindiği üzere Batı Trakya’da yaşayan Türk soydaşlarımız Yunanistan’ın baskı ve eziyetlerine rağmen ana dillerini terk etmemişler ve Türklük bilincine sahip çıkmışlardır. Bununla birlikte Batı Trakya Türklerinin yaşadığı bazı önemli sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunların tespiti için 20. yüzyılın başlarına hatta daha erken tarihlere kadar gitmek gerekmektedir. Nitekim imzacı devletler içerisinde Osmanlı Devleti’nin bulunmadığı 1913 Bükreş Antlaşması ile Batı Trakya’daki yerler Osmanlı Devleti’nden koparılmıştır. Bulgar mezalimine uğrayan bu bölgeyle ilgili kayıtlar Harp Tarihi ve Stratejik Etüdler Başkanlığı arşivinden incelenebilir. Bu dönemde Bulgaristan’ın politikası, soydaşlarımızın asimile edilmesi ve din değiştirme üzerine kurulmuştu. Üzücüdür ki Batı Trakya’daki her köy, bu politikaların acı olaylarına şahitlik etmiştir. Bu politikalara rağmen Batı Trakya Türkleri dinlerine ve Türklük bilincine sahip çıkmışlardır. Gür’ün yazısında konuyla ilgili dikkat çekici anekdotlar bulunmaktadır. Bu

anekdotlar arasında birçoğuna değinmek yerinde olacaktır. Yaygın olarak bilindiği ifade edilen bir anekdota göre, Gür'ün anlatımı şöyledir: (s. 80)

“Andreas Papandreu (Pasok) zamanındaki Dışişleri Bakanı Yannis Kapsis, yasak bölgede kalkmış Şahin kasabasına gitmiş. Şahin'in bugünkü adı Ehinós. Kapsis, Şahin'de, durup dururken din ve soy bağı tartışması açmış. Şahinli soydaşlarımız da şu veciz cevabı yapıştırmışlar: 'Biz kendimiz Türk ve Müslüman olduysak ne mutlu bize, Türkler bizi Türk ve Müslüman yaptılarsa sevabı onlara ait olacağından ne mutlu onlara' cevabını vermişler. Bu cevapta buram buram bir Balkan inadı var. Balkan'da soydaşımız öyledir işte. Koca Balkanlı bunlar. Kapsis bozulunca konuyu değiştirmiş, siz televizyon seyredemiyorsunuz, buraya yansıtıcı takalım da rahat rahat seyredin demiş ve hangi Yunan kanallarını alamıyorsunuz diye sormuş. Şahinlilerin buna cevabı da pek hoş: 'Gej be ya Yunan kanallarını, bizim derdimiz Türk kanalları!' demişler. 'Millî maç oluyor, gençler yüksek yerlere tırmanıyorlar bataryalı televizyon cihazlarıyla. Bu eziyettir!' diye de ilave etmişler. Dikkat isterim, bu konuşmada bahse konu millî takım, Türk millî takımıdır. Pomak soydaşlarımızın özlemlerini yansıtan bir deyimleri daha var: 'Erkek olmak için Selimiye Camii'nin minarelerini görene kadar Balkan'a tırmanmak lüzum eder.'”

Batı Trakya'daki soydaşlarımızın, Türklük bilincine sonuna kadar sahip çıktıklarını gösteren bu konuşmalar son derece önemlidir. Diğer taraftan bu bilincin körelmesi için 1913 yılından I. Dünya Savaşı'na kadar Bulgaristan, San Remo Konferansı ile Batı Trakya'da geçici bir yönetime sahip olan Fransa, yine diğer taraftan Yunanistan özel çaba göstermişlerdir. Gür'ün bildirdiğine göre bu döneme ait belgelerin bulunduğu Vichy ve Sevr'deki arşivler araştırmacıların kullanımına kapalıdır. Bu belgelerin içerisinden utanç ve rezillik çıktığını belirten Gür, bu nedenle arşivlerdeki belgelere ulaşmanın zor olduğunu vurgulamıştır.

Batı Trakya Türklerine yönelik, II. Dünya Savaşı sonrasında, Yunanistan'daki iç savaş döneminde (1946-1949) akla hayale gelmeyecek vahşetlerin yapıldığı bilinmektedir. Ardından Selanik'te Özel Pedagoji Akademisi olarak kurulan ve Yunan siyasetine hizmet eden kurumun bir nevi Müslüman Yunanlı yetiştirme projesi olarak adlandırıldığını belirten Gür, Yunanlar tarafından bu dönemde ortaya konulmaya çalışılan *Helen Müslümanları* kavramına daha sonra Yunanların kendilerinin dahi güldüklerini belirtmiştir. Ayrıca Yunan hükûmetinin bu dönemlerde başlattığı *“Türk yoktur, Yunanlı Müslüman vardır?”* propagandası nedeniyle nüfus istatistiklerinin çok güvenilir olmadığı açıktır. Bununla birlikte Gür, Batı Trakya kırsalında nüfusun yaklaşık %60'ının, İskeçe'de şehrin %40'ının, Gümülcine'de nüfusun az fazlasının Türk olduğunu, Dedeağaç'ın ise yaşanan sürgün olaylarından sonra %5'inin Türk olarak kaldığını belirtmiştir. Doktora tezlerinde, Batı Trakya'daki Türk nüfusunun 1,5 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Batı Trakya Türkleri 19. yüzyılın sonlarında ve özellikle 20. yüzyıl boyunca baskılar altında yaşamıştır. Seçim zamanları yapılan Yunan seçim mühendisliği nedeniyle Gümülcine ve İskeçe'de Yunanların seçimleri kazanması için türlü yollara başvurulmuştur. Ancak Batı Trakya Türkleri, büyük yurtsever lider Dr. Sadık Ahmet ve arkadaşlarının direnişleriyle insan hakları konularında önemli mesafeler alabilmişlerdi. Dr. Sadık Ahmet, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesinde okurken 4. sınıfta Selanik Tıp Fakültesine geçerek, diploma denkliği sorununu aşabilmiş ve çok iyi derecede Yunancaya hâkim biri olarak kendini yetiştirmişti. Dr. Sadık Ahmet, 1986 yılında Selanik'te bir insan hakları konferansında Batı Trakya Türklerine yönelik yapılan insan haklarının yer aldığı broşür dağıtırken tevkif edilmiştir. Dr. Sadık Ahmet, büyük fikirlere sahip bir yurtseverdi. 1989 Haziran, 1989 Kasım ve 1990 Mart'ında

Batı Trakya Türklerinin İskeçe’de *İkbal* ve Gümölcine’de *Güven* adıyla bağımsız listeler oluşturularak seçimlere girmesinde öncülük etmiş ve böylece soydaşlarımızın haklarının ihlal edilmesine göz yuman Yunan siyasi partilerine karşı önemli bir tepki göstermiştir. Dr. Sadık Ahmet, 1989 Haziran seçimlerinde büyük oranda oy alarak Güven Listesi’nden meclise girmişti. Buna rağmen Yunan yetkilileri, Dr. Sadık Ahmet’i parlamentoya almamak için bir evrak eksikliğini öne sürmüşler ve 1989 Kasım seçimlerinde adaylığını engellemişlerdir. Ayrıca seçimlerin öncesinde Türklük propagandası yaptığı yönünde ithamlarda bulunularak Dr. Sadık Ahmet ve Gümölcine’nin seçilmiş müftüsü İbrahim Şerif mahkemeye verilmişlerdir. Bu mahkemeyi Türkiye Cumhuriyeti’nin Gümölcine başkonsolosu olarak izlediğini belirten Gür’e göre Dr. Sadık Ahmet, bu mahkemede Yunanca olarak çok iyi bir savunma yapmıştı. Buna rağmen “*tam bir soytarılık olarak tarif edilebilecek*” duruşmada iki soydaşımız da 18 ay hapis, 2.800 ABD doları para cezası ve 2 yıl hak mahrumiyeti cezasına çarptırılmıştı. Bununla beraber Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği Parlamentolarının yoğun baskıları neticesinde altı ay içinde tahliye edilmişlerdi. Olayların ardından Gümölcine ve İskeçe’de valiler, Türklere yönelik toplanma yasağı ilan etmişlerdi. Bu ilanın ardından 28 Ocak 1990 tarihinde bir sokak hareketi başlatan Yunan partileri Yeni Demokrasi, Pasok ve İç Komünist Partisi mensubu parlamenterler Yunan halkını sokağa çağırmışlardı. Olaylarda Türk iş yerlerine, Kır Mahalle Mezarlığı’na ve Hacı Bektaş Camii’ne saldırılar yapılmıştı. Böylece Yunan siyasetçilerinin, Batı Trakya Türklerine yönelik baskıları iyice artmıştı. Ardından 29 Ocak 1990 Olayları meydana gelmiş ve Gümölcine’de Batı Trakya Türkleri tarafından *Türklük Yürüyüşü* yapılmıştı.

Başkonsolos olduğu dönemde Batı Trakya Türklerinin her zaman yanında olan Gür, bu dönemde Gümölcine valisi tarafından sokağa çıkmasının tehlikeli olduğuna yönelik kendisine haber gönderildiğini, buna karşılık olarak valiye yazdığı bir mektupta “*soydaş esnafın maruz kaldığı hasarı yerinde görmek için sokağa çıkmamın doğal olduğunu belirttim*” demektedir. Batı Trakyalı Türkleri kahramanca savunur bu hareketi yapan Gür, bir süre sonra *Persona non Grata* ilan edilmişti. Bu durum Yunan siyasetinde var olan *Etniki Tema* (Ulusal Konu) kavramıyla ilgilidir. Bu paranoya ile ilgili Gür, şu değerlendirmeyi yapmaktadır: (s. 98)

“Yunan halkı ve hükümetleri Türk ve Türkiye takıntısından ve ön yargılardan kurtulamaz. Her sokakta, her köşebaşında Osmanlı’nın hayaleti dolaşır. Bizden kalan kamu binalarında, tren vagonlarında, tütün depolarında, reji idarelerinde ay yıldız ve tuğra vardır. Tüm camiler tarihî değer taşır. Minareler göklere ay yıldızlı âlemlerle uzanır. Tren güzergâhları da demiryolları da Osmanlı’dan kalmaz. Kuzey Yunanistan’daki karayolları da... Kezâ çeşmeler, hamamlar, köprüler, medrese ve imarethâneler bizi hiç unutturmamıştır Yunanlıya. Her Yunan kentinde mübadele sonrasında metruk kalmış bir Türk mahallesi vardır.”

Türkiye Cumhuriyeti’nin Batı Trakya politikası için de değerlendirmeler ve önerilerde bulunan Gür, bu politikanın bazı yanlışlar ve eksikliklerle dolu olduğunu belirtmektedir. Bu konuda Gür’ün değerlendirme ve önerilerinden biri şöyledir: (s. 99-100)

“Örneğin donanımlı soydaş yetiştiremedik. Eğitimi ve Yunancası yeterli olup yerinde kalacak ve Yunanlının baskıcı politikalarına direnebilecek soydaş sayısı her dönemde kıfayetsiz kalmıştır. Soydaş öğrencilerin yüzde 70’i Türkiye’de okur ve Yunanca öğrenemez. Oysa onları Yunanca öğrenmeye, hatta Yunan üniversitelerinde tahsil görmeye özendirerek Batı Trakya Türklüğüne yapılabilecek en büyük katkı olurdu.”

Gür'e göre Batı Trakya Türklerinin donanımlı bir hâle gelmesi için harekete geçilmeli ve adımlar atılmalıdır. Yazısına devam eden Gür, (s. 100) "*Soydaş öğrencilere tanıdığımız ikamet ve tahsil kolaylıklarının amacı Türkiye'de yerleşmeyi özendirmek değil, öğrenim sonunda geri dönerek Batı Trakya'da yaşamayı ve baskıcı politikalara karşı mücadeleyi teşvik edecek bilgi birikimini kazandırmak olmalı idi...*" demektedir. Batı Trakya Türklerinin buradaki görevi sonrasında da daima öncelikleri arasında yer aldığını belirten Gür, emekliliği sonrasında da gelişmeleri takip ettiğini, soydaşlarımızla irtibatını koruduğunu ve bu konuyu inceleyen konferanslar verdiğini yazmıştır. Bu konuda Avrupa'nın şımarık çocuğu olarak belirttiği Yunanistan'a karşı uygulanabilecek politikayı ise şu şekilde belirtmiştir: (s. 104)

"İddia ediyorum ki Batı Trakya Türk toplumu için bugün ve gelecek için olumlu sayılacak gelişmelerin önemlisi Atina ve Selanik Hukuk Fakültelerinden mezun soydaş gençlerdir. Tuttuğunu koparan gençler bunlar. Yunan barolarına kayıtlı ve Yunanlı kadar Yunanca konuşan soydaşlar. İskeçe'den de var, Gümülcine'den de. Soydaş avukatların içinde Avrupa'da insan hakları konusunda doktora yapan da var. Bu gençler AIHM önünde Yunanistan'ı mahkûm eden kararları ardi ardına aldirmaya başladılar. Yunanlı artık insan hakları alanında AIHM, ABAD ve AB organları ve Avrupa kamuoyu önünde hayli müşkül durumdadır. Yunanca konuşan ihtisas sahibi doktor, mühendis ve avukat gibi kariyer sahibi soydaşlarımızın teşviki Batı Trakya Türk toplumuna her yönden katkı sağlayacaktır. Çağdaş bir toplum, insan hakları alanında kendini ezdirmez. Avrupa'nın şımarık çocuğunu Avrupa eliyle dize getirmenin en kolay yöntemi bence budur."

Eserdeki yazısını bazı tavsiyelerle sonlandıran Gür, yazısının sonunda ise Batı Trakya Türklerinin sorunlarına çözüm bulmak için girişimlerde bulunmuş ve bulunmaya devam etmekte olan herkese sevgi ve saygılarını sunarak, "*Batı Trakya hayattır. Üzer, kızdırır, bezdirir ama güldürünce de insanı çok mutlu eder. Bu kardeşinizin yüreği kıyamete kadar Batı Trakya için çarpacaktır*" demiştir. Gür'e Batı Trakya Türk toplumunun haklarını bütün platformlarda savunduğu için teşekkür ederiz. Ayrıca Gür'ün görüşlerinin bu konu hakkında yapılan araştırmalarda özenle ele alınmasını tavsiye ederiz.

Eserin "I. Körfez Savaşı" başlıklı dördüncü bölümünde, (s. 107-121) kıymetli büyükelçi Mehmet Necati Utkan, 1990-1992 yılları arasında Irak nezdinde büyükelçi olarak görev yaptığı dönemdeki anılarını paylaşmıştır. Utkan, yazısının girişinde *Zeyindağı* kitabını kaç kez okuduğunu belirterek bir savaşın zorluklarını vurgulamıştır. Ayrıca bu görevi sırasında bir günlük tuttuğunu ve günlüğünde Bağdat'a gidişinden savaşın çıkışına kadar geçen sürenin kaydının olduğunu belirten Utkan, 25 Aralık'ta Bağdat'a vardığını ve 14 Ocak akşamı yurda tekrar dönmek zorunda kaldığını anlatmıştır. Devletin itibarını korumak için savaştan önce Bağdat'tan ayrılan en son büyükelçi olduğunu yazmıştır. Yurda döndükten bir süre sonra savaştan ve özellikle Saddam'ın şiddetinin korkusundan kaçarak Türkiye sınırına gelen göçmenlerin işleriyle ilgilenmek için Diyarbakır'a yerleştiğini ve bir ofis açarak görev yaptığını belirtmiştir. Utkan, eserinde belirttiği üzere bu dönemde, büyükelçiliği olmayan bir büyükelçi olarak görevini başarıyla yerine getirmiştir. Bu olaylarla ilgili, eserin dördüncü bölümünü okuyabilirsiniz.

Eserin "Somali İç Savaşı" başlıklı beşinci bölümünde, (s. 123-133) kıymetli büyükelçi Müfit Özdeş, 1987 yılının sonlarında Cibuti'ye gittiğini, yine 1992 yılının sonu ve 1993 yılının başlarında 2-3 ay Somali'de görev yaptığını belirtmiştir. Özdeş, zamanında üç tane Somali olduğunu, bunlardan İngiliz Somalisi ve İtalyan Somalisi olarak bilinen yerlerin birleşerek Somali Cumhuriyeti'ni oluşturduğunu, diğer taraftan Fransız Somalisi olarak bilinen yerin ise Cibuti adıyla kaldığını aktarmıştır. 1992 yılının

sonu ile 1993 yılının başında Somali’de görev yaptığı esnada BM Güvenlik Konseyinin, Somali İç Savaşı’nı sonlandırma kararı aldığı ve Türkiye’den de 14 Aralık 1992 tarihinde on subayla birlikte Esenboğa Havalimanı’ndan Somali’nin başkenti Mogadişu’ya gitmek için hareket ettiklerini belirten Özdeş, birtakım diplomatik faaliyetlerde bulunulduğundan bahsetmiştir.

Eserin “Bosna Savaşı” başlıklı altıncı bölümünde, (s. 135-161) kıymetli büyükelçi Şükrü Tufan’ın yaşadıklarını anlatmasıyla, 20. yüzyılın sonlarında Balkanlarda Boşnaklara uygulanan soykırım olayını okuyoruz. Bu bölüm, Tufan’ın 30 Nisan 2024 tarihindeki ölümü nedeniyle son derece kıymetlidir. Nitekim rahmetli Tufan’ın anlatımları, Bosna Hersek’teki ilk büyükelçi olması yönünden tarihte çok önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca rahmetli Tufan’ın güven mektubunu sunduğu zamanlama da tarih açısından Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın öldüğü güne denk gelmesi yönüyle önemlidir. Rahmetli Tufan, güven mektubunu çok zor şartlar altında Aliya İzzetbegoviç’e sunabildiğini anlatmaktadır. Böylece, bilindiği üzere Bosna Hersek’i ilk tanıyan ülke Bulgaristan olmakla beraber ilk büyükelçilik açan ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Büyükelçilik binası önce Zagreb’de açılmış, ardından büyük bir emek sonrasında Saraybosna’ya taşınmıştır. Yazısında rahmetli Tufan, dikkatini çeken hususlar arasında, Bosna’da geçmişte bir arada yaşamının örneği olarak, “200 metre çapında bir daire içinde dört tane büyük dinin tapınağını gördüm. Biri Katolik katedrali, biri Sırp kilisesi, sinagog ve cami (Gazi Hüseyin Bey Camii)” anekdotunu vermiştir. Ancak son derece üzücüdür ki 1993 ile 1996 yılları arasında bu hoşgörüden hiçbir belirti yoktur. Nitekim 1993 ile 1996 yılları arasında yaşananlar; II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan en büyük toplu insan kıyımı, savaş ayıbı ve soykırım olmuştur.

Bosna Savaşı ile ilgili söylenmesi gereken çok söz vardır. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti’nin büyükelçisi olarak rahmetli Şükrü Tufan son derece önemli işler başarmış ve savaşın son bulması için diplomatik kanalları kullanmaya çalışmıştır. Bu yıllarda Türkiye, Balkanlar coğrafyasında Bosna’da yaşanan olaylar karşısında Bosna halkının yanında olmuştur. Olaylara rahmetli Tufan’ın anılarından da bakmakta fayda vardır. Anılarında, yaşadığı derinden üzücü olaylardan bazılarını anlatan rahmetli Tufan, bu savaşla ilgili şunları yazmıştır: (s. 152-153)

“Ortada nizami bir savaş yoktu. Bu bir saldırıydı. Bana sorarsanız bu koskocaman bir insanlık ayıbıydı. Sivil halkı; dinini, kültürünü hedef alan etnik bir soykırımdı. Bakan, Sovyetlerin çöküşünden sonra bir sürü yeni devlet kuruldu, hiçbirisinde Bosna’da yaşanan trajedi yaşanmadı. Bu trajedinin kaybedeni hiç kuşku yok, insanlıktır. Birleşmiş Milletlerin ilan ettiği altı güvenli bölge vardı. Srebrenitsa da bunlardan biriydi. Savaş öncesi 24 bin civarında nüfusu vardı. Savaşla gelen mültecilerle birlikte 60 bin civarına yükseldi. BM oraya Hollandalı bir birlik gönderdi. Karremans diye bir Hollandalı var başında. Bunlar oradaki Boşnakların silahlarını topladılar. Sırp saldırıya başlayınca oradaki Boşnaklar ‘Biz saldırıya uğradık, silahlarımızı geri verin’ dediler. Bu isteği geri çeviriyorlar; bunun üstüne talimat aldığı Fransız general bırak orayı gel diyor. İşte ondan sonra katliam başlıyor. O Fransızlarla da çok çatıştık. Adamlarla diplomat olarak bile konuşamıyorduk. Kafalarında bir fikir-i sabit oluşmuş, ‘Boşnakların hamisi’ diye, onu aşamıyorduk. Aradan 13 yıl geçtikten sonra Mladiç’i yakaladılar. Bu soykırım olarak tanındı ama Sırp’ları sorumlu olarak kabul edemeyiz, dediler. Dünyada bence faili meçhul (!) tek soykırım olarak kaldı.”

Rahmetli Tufan’a göre Bosna Savaşı, bazı yönleriyle dünya kamuoyunda gereken öneme sahip olsa da hâlen tam anlamıyla yerini bulamamış ve faili meçhul olarak kalmıştır. Tekrar bu olayların yaşanmaması en büyük temennimizdir. Rahmetli Tufan, o dönemde bulunduğu binada kurşunların arasında kaldığını, ardından ise meşhur Galatasaraylı futbolcu Tarık Hodzic’in evinde yaşadığını yazmıştır. Rahmetli

Tufan, bir gün İçişleri Bakanı Yusuf Puşine ile görüşmeye giderken yaşadığı olaydan bahsettiği bir başka anısını ise şu şekilde paylaşmıştır: (s. 144)

“İçişleri Bakanına gidiyorum. Böyle Cumhurbaşkanlığı Sarayının orada Yusuf Puşine idi o zaman İçişleri Bakanı. Kan gövdeyi götürüyor. Sniperlar, ateşler yani felaket. Tam içeri gireceğim, bir bomba düştü. Bakanın duvarı yıkıldı. Biz karşı karşıya kaldık Bakan bürosunda, ben sokakta. Ben orada, o orada. O arada ne yapacağımı şaşırdım. Bir tercümanım vardı. O da Hırvat bir kadındı. Bir adamın kollarında on iki on üç yaşlarında bir kız çocuğu... O gözleri hayatım boyunca unutamam. Fal taşı gibi açılmış iki tane göz. Adama kız bir şey söylüyor. ‘Ne diyor?’ dedim. Hırvat kadın tıkanı. Ağlamaya başladı. ‘Ne oldu madam?’ dedim. ‘Ne diyor, biliyor musunuz?’ dedi. Kızın bacakları kopmuş o arada. Yerde... Adam almış, hastaneye bir yere götürecekti. Adama ‘Amca, bacaklarımı unuttuk’ diyor, dedi. Böyle sürrealist bir atmosfer. Bunu anlattığım zaman hâlâ tüylerim ürperiyor. Hayatım boyunca unutamayacağım o bir çift göz ve ‘bacaklarımı unuttuk’ lafını...”

Aktarılanlardan anlaşıldığı üzere rahmetli Şükrü Tufan, Bosna Savaşı sırasında Türkiye Cumhuriyeti’nin büyükelçisi olarak çok önemli işlere imza atmıştır. Bu çabalarının neticesi olarak Dayton Anlaşması sonrasında Bosna’da rahmetli Tufan’a büyük önem gösterilmiştir. Rahmetli Tufan’a Bosna’daki görevinin ardından fahri hemşehrilik ve diplomatik pasaport verilmiştir. Bu eserdeki söyleşisinin ardından kısa süre sonra Büyükelçi Şükrü Tufan’ın vefat etmesi ise yazının değerini sonsuz kez arttırmıştır. Büyükelçi Şükrü Tufan hayırla anılan, önemli bir diplomatımız olarak tarihteki yerini almıştır.

Eserin “Avrupa’da PKK Saldırıları ve Rehine Krizi” başlıklı yedinci bölümünde, (s. 163-175) kıymetli büyükelçi Numan Hazar, Federal Almanya’nın başkenti Bonn’daki görevi sırasında yaşadıklarını paylaşmıştır. İki Almanya’nın birleşme sürecinde Ekim 1991’de Bonn Büyükelçiliğine atanan Hazar bu dönemde, 1992 yılından itibaren Almanya’da meydana gelen PKK yanlısı eylemleri yazısında anlatmıştır. Bu eylemler yaşanırken Alman Dışişleri Bakanı Hans Dietrich Genscher’in bakanlığı döneminde Türkiye-Almanya ilişkilerinin bozulduğuna vurgu yapmış ve onun yerine dışişleri bakanı olan Dr. Klaus Kinkel döneminde ilişkilerin tekrar normale dönmeye başladığını aktarmıştır. Nihayetinde Almanya’nın 26 Kasım 1993 tarihinde PKK’yı terör listesine alması Türkiye-Almanya ilişkileri için olumlu bir gösterge olmuştur. Birbirlerine tarihsel olarak yakın ve dost olan Türkiye ile Almanya’nın birer müttefik olarak olumlu ilişkiler geliştirmesi önerilmektedir.

Eserin “Afganistan İç Savaşı” başlıklı sekizinci bölümünde, (s. 177-223) kıymetli büyükelçi Aydemir Erman, Afganistan koordinatörlüğü görevinde başından geçen olayları anlatmıştır. Çocukluk yıllarını bölgede geçiren Erman, bölge hakkında teferruatlı bilgiler paylaşmıştır. Bu bölümde, Afganistan’da zamanla yaşayan etnik gruplar hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Yine Afganistan halkının Türklere olan sevgi ve saygısını okurken, Türklerin Afganistan’da büyük hizmetler verdikleri görülmektedir. Afganistan’da hıfzıssıhhayı kuran kişinin Afganlar arasında çok sevilen Dr. Rıfkı (Urga) Bey olduğunu ve odasının müze olarak korunduğunu okuyabilirsiniz. Ardından bölümün esas konusu olan Afganistan İç Savaşı hakkında ayrıntılı malumat bulabilir ve bu dönemde koordinatör büyükelçi olarak görev yapan Erman’ın yaşadığı olaylara tanıklık edebilirsiniz. Afgan halkının Türklere duyduğu ilgi ve sevgiyle burada bütün taraflarla yakından iletişim hâlinde olabilen Erman’ın yazısında

Afganistan'daki dinamiklere ilişkin ayrıntılı bir anlatımın bulunması, bölge hakkındaki bilgilerin edinilmesinde önemli olmuştur.

Eserin “2. İntifada/Filistin-İsrail Çatışması” başlıklı dokuzuncu bölümünde, (s. 225-283) kıymetli büyükelçi Dr. Hüseyin Avni Bıçaklı, İsrail ile Filistin olaylarına dair, görevinde yaşadığı önemli olayları paylaşmıştır. Bıçaklı, Kasım 1986'da Tel Aviv Elçiliğinde ikinci kâtip olarak göreve başladığını ve bu dönemde Türkiye ile İsrail arasındaki diplomatik temsil düzeyinin ikinci kâtip düzeyinde yürütüldüğünü aktarmıştır. Bu kararın alınmasındaki etkenin İsrail'in 1980 yılında Kudüs'ü *ebedî başkent* ilan etmesine duyulan tepki olduğu bilinmektedir. Bıçaklı, Eylül 1989'da ikinci kâtiplik görevinden ayrılarak yeni görev yeri olan İsviçre'ye gitmiş, ardından 1 Eylül 2000 tarihinde Kudüs'e misyon şefi olarak atanmıştır. Bu atamayla bir bakıma, Türkiye'nin Filistin Devleti nezdindeki büyükelçisi olmuştur. Bıçaklı, konuya ilgi duyanların, özellikle de Orta Doğu uzmanlarının edinmeleri gereken önemli deneyimler ve bilgiler paylaşmıştır. Bu yönüyle, günümüzdeki mevcut olaylar da düşünüldüğü zaman, eserde kesinlikle yer alması gerekli olan ve okunması önemle önerilecek bir yazı olmuştur.

Zor Zamanlarda Diplomat Olmak isimli eserde yer alan ve her biri ayrı değerli olan söyleşiler Kıbrıs, İran, Batı Trakya, Irak, Somali, Bosna, Federal Almanya, Afganistan, İsrail, Filistin gibi geniş bir coğrafi yelpazede konuları ele almıştır. Söyleşilerde yaşadıkları deneyimleri paylaşan diplomatlarımızın Türkiye Cumhuriyeti'nin diplomasi hafızasını temsil eden diplomatlar olması, eserin hem Türk diplomasi tarihi hem de genç diplomatlar açısından son derece değerli olmasını sağlamıştır. Ayrıca diplomatlık mesleğini savaş, terör, saldırı, iç savaş ve rehine alma gibi zor zamanlarda yapmış diplomatların deneyimlerinin bir eserle okuyucuya ulaştırılmış olması da eserin değerini son derecede arttırmıştır. Sonuç olarak, *Zor Zamanlarda Diplomat Olmak* isimli eser bu konulara ilgi duyanların yanı sıra genç diplomatlar için de bir başvuru kaynağı olarak literatürdeki yerini almıştır.

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS

Kronolojik Serbest Cumhuriyet Fırkası Tarihi

Ahmet Gülen

Ankara, Berikan Yayınevi, 2022, 179 sayfa, ISBN: 978-625-7457-85-9.

Fatih SELÇUK*

Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), Tek Parti Dönemi'nin en önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. 1930 Ağustos'undan Kasım'ına kadar üç aylık bir faaliyet ömrü bulunan bu siyasi parti, pek çok çalışmaya konu olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Bu inceleme yazısının konusu, ilgili siyasi partiyi konu edinen yeni bir yayındır.

1923 yılında ilan edilen Cumhuriyet rejiminin ilk yıllarının, devrimsel bir süreç içerisinde kurulan hemen her yeni rejimde olduğu gibi, zorlu bir süreç olduğuna şüphe yoktur. Bu süreçte içeride hayata geçirilen inkılaplar döneminin yarattığı sancılı süreç, siyasi hayatı da doğrudan etkilemiştir. Bu süreç içerisinde muhalefet, gerek eski başkent İstanbul'da gerekse yeni başkent Ankara'da kendisini gösterebilmiştir. Esasen 1924 Anayasası da muhalefeti yasaklamış değildir;⁹ nitekim daha ilk yılda Mustafa Kemal Paşa'nın silah arkadaşları arasından çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Dâhiliye Vekâletine sunduğu bir dilekçe ile kurulabilmiştir, herhangi bir izin almak gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Erik Jan Zürcher ve Ahmet Yeşil'in kapsamlı bir şekilde incelediği bu süreç,¹⁰ 1925 yılında

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İzmir, <https://orcid.org/0000-0002-0505-0539>, fatihselcuk35@gmail.com

⁹ Suna Kili ve Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1985, s. 111-131; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 5. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 290-334.

¹⁰ Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, çev. Gül Çağalı Güven, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013; Ahmet Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, 1. Baskı, Ankara, 2002.

Doğu Anadolu’da meydana gelen Şeyh Said İsyanı akabinde son bulmuştur. İsyanı bastırmak düşüncesiyle 4 Mart 1925 tarihinde TBMM’de kabul edilen üç maddelik Takrir-i Sükûn Kanunu, Cumhuriyet’in doğum yıllarında oluşmaya başlayan meclis içi muhalefete son vermiştir. Bu tarihten itibaren muhalefet, yine Gazi’nin bizzat tanıdığı kimseler tarafından, ona karşı düzenlenen bir suikast girişiminde kendisini göstermiştir. Bu girişimin başarısız olmasının ardından yapılan yargılamalar, büyük ölçüde bir muhalefet tasfiyesine de sahne olmuştur.¹¹ Bu ortam içerisinde 1927 yılında yapılan seçimlerde TBMM, bir önceki döneme göre muhalefetten arınmış bir görünüme kavuşmuştur. Bu tarihten itibaren kaynaklar, mecliste denetim ve açık münakaşa ortamının kalmadığına işaret etmektedir.¹² Mete Tunçay’ın *oy birlikli demokrasi*¹³ olarak da adlandırdığı bu dönem –her ne kadar grup toplantılarında tartışmaların yapıldığı ifade edilse de-¹⁴ CHF’nin dinamizmini –eğer daha önce varsa- büyük oranda kaybettiği bir süreç olmuştur. Atatürk’ün pek çok yakını, zamanla sofrasının şikâyetlerle dolup taşıdığına dikkat çeker; hatta Ahmet Ağaoğlu’nun bizzat Gazi’ye hitaben kaleme aldığı bir layihası bu şikâyetlerin âdeta bir özeti gibidir. Bunda, fırkanın denetimden uzak görüntüsü ve özellikle de ekonomide yaşanan sıkıntılar etkili olmuştur. Bilhassa 1929 yılında ABD’de ortaya çıkan ve o güne kadar görülmemiş büyüklükte bir etki bırakan Dünya Ekonomik Buhranı, Türkiye’yi de yakından etkilemiştir. Dünya ile görece daha fazla temas hâlinde bulunan kıyı bölgeler, bu konudaki şikâyetlerin en çok dile getirildiği yerler olmuştur. Bu ortamda Gazi, kısa bir yurt gezisinde de edindiği intibaların ardından, TBMM’de yer alacak bir muhalefet partisinin sağlayacağı tartışma ortamının bu tür şikâyetleri çözmeye katkı sunacağını, en azından bu şikâyetlerin TBMM dairesinde dile getirilebileceği bir ortamın yaratılabileceğini düşünmüştür. Ayrıca, bir muhalefet partisinin varlığı sayesinde yurt dışında kendisine istinat edilen diktatörlük imajını da büyük oranda bertaraf etmiş olacaktır. Bu düşünce ile hareket eden Gazi’nin ortaya attığı fikir, TBMM’de temsil edilecek bir muhalefet partisinin kurulması olur. Fakat bu bir tür *murakabe* yani *denetleme* görevi üstlenmekle yetinecek bir parti olmalı ve mümkünse yakın bir *dost* tarafından kurulmalıdır. Bu sebeple Gazi, eski dostu Paris Büyükelçisi Fethi (Okyar) Bey’i bu iş için uygun görür. Okyar’ın 1930 Temmuz’unda Türkiye’ye izinli olarak gelmesiyle süreç başlar. Yalova’da Gazi, erkânı ve Fethi Bey arasında süren karşılıklı *pazarlıkların* ardından, *Serbest Fırka* adı verilen yeni bir muhalefet partisi 12 Ağustos 1930 tarihinde resmen kurulur. Gazi tarafından da açık bir şekilde desteklenen bu yeni muhalefet partisi, kısa sürede tüm şikâyet çevrelerinin odağı hâline gelir, kitleler akın akın bu partiye akmaya başlar. Parti, özellikle 1929 Ekonomik Buhranı’nın yakından hissedildiği Batı Anadolu ve Marmara Bölgelerinde etkili olur. Fakat geniş kitlelerin partiye akın

¹¹ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihoğlu, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 213-248; Osman Selim Kocahanoğlu, *Atatürk’e Kurulan Pusu: İzmir Suikastinin İçyüzü*, Cilt 1, 5. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 2020, s. 49 vd.; Uğur Mumcu, *Gazi Paşa’ya Suikast*, 26. Baskı, Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı, Ankara, 2017.

¹² Meral Demirel, “Oybirlikli Demokrasi Açısından 1920-1945 arasında TBMM’deki Oylamalar”, *Mete Tunçay’a Armağan*, der. Mehmet Ö. Alkan, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 725-750; Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı: Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 85-112.

¹³ Mete Tunçay, *Türkiye’de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s. 304.

¹⁴ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitaplar, İstanbul, 2011, s. 261-279; *CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)*, yay. haz. Yücel Demirel ve Osman Zeki Konur, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2022.

etmesinin ve bu kitleler arasında inkılap ve rejim karşıtlarının da bulunmasının CHF'yi ve Gazi'yi endişeye sevk etmesi uzun sürmez. Gelinek noktada süreç, 1930 Eylül'ü başında SCF Başkanı Fethi Bey'in Batı Anadolu seyahatinde yaşanan olaylarla başlayan geriye gidiş ve 1930 Ekim'inde yapılan belediye seçimlerindeki usulsüzlük iddialarının ardından, Fethi Bey'in partiyi feshetmek zorunda kalmasına kadar gidecek bir sona evrilir. Böylelikle SCF tecrübesi, üç aylık kısa bir sürecin ardından, 17 Kasım 1930 tarihinde fiilen son bulur.¹⁵

Neticede genç Cumhuriyet, üç aylık bir çok partili hayat tecrübesi yaşamış olur. Bu dönem rejim açısından öylesine önemli bir kırılma anıdır ki, Gazi hem ülke genelindeki şikâyetleri hem de kendi fırkasının zayıflığını açık bir şekilde görmüştür.¹⁶ Bu tarihten itibaren süreç, rejimin güçlendirilmesi, fırkanın etkin kılınması ve inkıpların halka benimsetilmesi çabaları çizgisinde ilerleyecektir.¹⁷ SCF, Tek Parti Dönemi'nde o denli önemli bir tecrübe olmuştur ki, Türkiye 1945-46 yıllarında yeniden çok partili hayata geçtiği zaman, kurulan yeni partiler SCF'ye benzetilmiş ve tıpkı SCF'de olduğu gibi gelip geçici bir deneme olarak görülmüştür.¹⁸ Bu bakımdan SCF hatıralarının uzun yıllar zihinlerde yer ettiğini söylemek mümkündür.

İncelememizin bu kısmında SCF'nin tarihini özetlemeye çalışmamızın sebebi, bu tecrübenin Tek Parti Dönemi yazımı için önemine işaret etmektir. Bu tespit yapılmaz ise konuya dair kaleme alınan çalışmaların değeri anlaşılabilir.

SCF, Türk tarih yazımında genel olarak ilgi görmüş bir dönem aralığına tekabül etmektedir. Ulusal Tez Merkezi,¹⁹ ULAKBİM,²⁰ Millî Kütüphane²¹ yahut Dergipark²² sistemlerinde yapılacak ufak bir tarama, Türkiye'deki üniversitelerde SCF (ve onu takiben Halkevleri) ile alakalı çalışmaların sayısının ne denli çok olduğunu gösterecektir. Sanırız bunda, Tek Parti Dönemi'nin *Latin harfli kaynaklarının* ilk defa bu süreçte yazılmaya başlamış olmasının payı vardır.

¹⁵ Feridun Kandemir, *Serbest Fırka Nasıl Kuruldu-Nasıl Kapatıldı?*, 1. Baskı, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1955; Cem Emrence, *Serbest Cumhuriyet Fırkası: 99 Günlük Muhalefet*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008; Eyüp Öz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalif Ege*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, 2019, s. 37-127; Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 2. Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997; Abdülhamit Aşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası: Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü*, 1. Baskı, Kitabevi, İstanbul, 1998; Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006; Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, 7. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 65 vd.; Emine Gürsoy Naskali, *Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları*, 1. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2015; Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, 1. Baskı, Baha Matbaası, İstanbul, 1969; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, 6. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 471-486.

¹⁶ Soyak, *a.g.e.*, s. 418; Sena Döndü Gündürü, "1930 Yılı Sonlarında Cumhuriyet Halk Fırkası Taşra Teşkilatı: Heyet Raporları Üzerinden Bir Değerlendirme", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 66, 2020, s. 123-152.

¹⁷ Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 283 vd.; Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi: 1908-1960*, 1. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 117-137.

¹⁸ Cemil Koçak, *İkinci Parti: Türkiye'de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, Cilt 1, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 371-377, 527-534, 677; Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2014, s. 74-75; Metin Tokar, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973)*, Cilt 1, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 83-84, 96.

¹⁹ <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (Erişim Tarihi: 07.08.2024).

²⁰ <https://www.ulakbim.gov.tr/yeniweb/ulakkesif/> (Erişim Tarihi: 07.08.2024).

²¹ <https://makaleler.mkutup.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 07.08.2024).

²² <https://dergipark.org.tr/> (Erişim Tarihi: 07.08.2024).

SCF üzerine kaleme alınan eserler büyük oranda 1945 ve 1950 sonrası dönem içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Cemil Koçak, ilgili kitabının başında bu eserleri ve SCF hakkında öne sürülen tezleri kronolojik bir incelemeye tabi tutmuştur.²³ 1980’li yıllara kadar Türk siyasi tarihini ve inkılap tarihini inceleyen pek çok çalışmaya konu olan SCF hakkında hususi bir şekilde kaleme alınan ilk akademik çalışma olarak genellikle Çetin Yetkin’in *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı* (ilk baskısı 1982) adlı kitabı gösterilir.²⁴ Onun yanında Feridun Kandemir’in *Serbest Fırka Nasıl Kuruldu-Nasıl Kapatıldı?*, Cem Emrence’nin *Serbest Cumhuriyet Fırkası: 99 Günlük Muhalefet*, Cemil Koçak’ın *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Abdülhamit Avşar’ın *Serbest Cumhuriyet Fırkası: Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü*, Eyüp Öz’ün *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalif Ege*, İhsan Sabri Balkaya’nın *Serbest Cumhuriyet Fırkası Arşiv Belgelerine Göre 1930 Belediye Seçimleri*, Nurettin Güz’ün *Serbest Cumhuriyet Fırkası Sonrası Basında Muhalefet ve 1931 Matbuat Kanunu*, İlknur Koç’un *Serbest Cumhuriyet Fırkası İstanbul Teşkilatı ve Azınlıklar*, Ahmet Yusuf Yılmaz’ın *Serbest Cumhuriyet Fırkası* ve son olarak Fadime Tosik’in *Milliyet Gazetesi Güncesiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası* başlıklı kitaplarını sayabiliriz.²⁵ Saydığımız tüm bu çalışmalar SCF üzerine kaleme alınan hususi akademik çalışmalar olup, bunların yanında Türk siyasi tarihini ve Tek Parti Dönemi’ni inceleyen çalışmaların da genellikle SCF’yi ayrı bir başlık olarak incelediğini belirtmek gerekir.²⁶ SCF konusunda kaleme alınan makaleler ise sayılamayacak kadar çoktur. Bu bakımdan, SCF ile ilgili geniş bir literatür olduğunu söyleyebiliriz.

Tüm bu saptamaların ardından sorulması gereken soru şudur: SCF konusunda literatürdeki eksiklik nerededir? Şüphesiz ki bu soruya vereceğimiz ilk yanıt, SCF’nin mikro (yerel) ölçekte incelenmesi olmalıdır. Neyse ki, uzun yılların ardından, son dönemlerde bu konuda akademik çalışmalarda görece bir artış söz konusudur. Örneğin SCF ve taşra ilişkileri konusunda İhsan Sabri Balkaya tarafından yayımlanan iki kitap bu konuda ufuk açıcıdır.²⁷ Koçak’ın çalışması da bu konuda arşivden çok sayıda belge sunmaktadır.²⁸ Diğer akademik çalışmalar da, SCF’nin taşranın farklı yerlerindeki örgütlenmelerine ve 1930 seçimlerine dair hatırı sayılır bir literatürün oluşmaya başladığına işaret

²³ Koçak, *Serbest Cumhuriyet*, s. 21-165.

²⁴ Yetkin, *Serbest Fırka.*; Koçak, *Serbest Cumhuriyet*, s. 132-144.

²⁵ Feridun Kandemir, *Serbest Fırka Nasıl Kuruldu-Nasıl Kapatıldı?*, 1. Baskı, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1955; Emrence, *a.g.e.*; Koçak, *Serbest Cumhuriyet*; Öz, *a.g.e.*; Avşar, *a.g.e.*; Ahmet Yusuf Yılmaz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Eskiye Yayınları, Ankara, 2009; İhsan Sabri Balkaya, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Arşiv Belgelerine Göre 1930 Belediye Seçimleri*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum, 2006; Fadime Tosik, *Milliyet Gazetesi Güncesiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2023; Nurettin Güz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Sonrası Basında Muhalefet ve 1931 Matbuat Kanunu*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1993; İlknur Koç, *Serbest Cumhuriyet Fırkası İstanbul Teşkilatı ve Azınlıklar*, Hiper Kitap, İstanbul, 2020; İhsan Sabri Balkaya, *1930 Sonun Başlangıcı: Serbest Fırka’nın İzmir’de Teşkilatlanma Serüveni*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2016.

²⁶ Tunçay, *a.g.e.*, s. 245-282; Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Afa Yayıncılık, 1996, İstanbul, s. 72-76; Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 328-335.

²⁷ İhsan Sabri Balkaya, *1930 Sonun Başlangıcı: Serbest Fırka’nın İzmir’de Teşkilatlanma Serüveni*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2016; İhsan Sabri Balkaya, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Arşiv Belgelerine Göre 1930 Belediye Seçimleri*, Güneş Vakfı, Erzurum, 2006.

²⁸ Koçak, *Serbest Cumhuriyet*.

etmektedir.²⁹ Bununla birlikte, SCF'nin merkezden değil de taşradan nasıl görüldüğü üzerine yapılabilecek daha çok iş vardır; unutmamak gerekir ki SCF'nin, –aslında CHP dışındaki diğer tüm partilerin- devlet arşivlerinde herhangi bir arşiv kataloğu bulunmamaktadır. Yalnız İhsan Sabri Balkaya'nın bahsi geçen iki kitabı, bir istisna olarak, yazarın şahsi çalışmaları sayesinde SCF arşivinin bir bölümünü barındırmaktadır.

SCF'nin taşra ayağına işaret etmemizin ardından “Eksiklik nerededir?” sorusuna vereceğimiz ikinci yanıt ise bir *kronoloji* olabilir. Türk Dil Kurumu'na göre dilimize Fransızcadan geçtiği değerlendirilen kronoloji kelimesi, *zaman dizimi* anlamına gelmektedir. Gelişmelerin birbiri ardına sıralanmasıyla oluşturulan bu yazım türü, tarih araştırmalarında ilgili konuyu bütünsel bir şekilde görebilmek adına son derece önemlidir. Kronoloji desteği alan araştırmacılar hem kaynaklara daha iyi hâkim olabilmekte hem genel resmi daha rahat görebilmekte hem de tarihsel seyri daha açık bir şekilde izleyebilmektedir. Türkçe literatürde Gotthard Jaeschke, Zeki Sarıhan ve Feroz Ahmad'ın öncülük ettiği kronoloji yazımı, Milli Mücadele ve Tek Parti Dönemi yazımında büyük bir katkı sunmuştur.³⁰

Doç. Dr. Ahmet Gülen, bu incelemenin konusu olan *Kronolojik Serbest Cumhuriyet Fırkası Tarihi* başlıklı kitabında, Türk tarih yazımındaki kronoloji çalışmalarına yeni bir soluk getirmektedir. SCF gibi üzerine bu denli çok çalışma yapılan bir konu hakkında neden daha önce herhangi bir kronoloji yazımının yapılmadığı sorusu bir yana, üç aylık bu kısa dönemin aslında ne denli kapsamlı bir süreç olarak incelenebileceği gerçeği de Gülen sayesinde bir kere daha gözler önüne serilmektedir.

Kitabının “Özgeçmiş” kısmına göre 21 Mayıs 1971 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelen Ahmet Gülen, 1995 yılında Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesinde Gazetecilik Bölümünden mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından çeşitli basın kuruluşlarında uzun süre görev yapan Gülen, 2011 yılında İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü bünyesinde yüksek lisans eğitimini

²⁹ Günver Güneş, “Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın'da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 25, Sayı 39, 2006, s. 117-147; Bilgin Çelik, “Aydın'da Serbest Fırka ve Belediye Seçimleri”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 84, Aralık 2000, s. 13-23; Gamze Elyiğit, “Serbest Cumhuriyet Fırkası Giresun Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 8, Sayı 15, 2022, s. 387-401; Gamze Elyiğit, “Serbest Cumhuriyet Fırkası Trabzon Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri”, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 13, 2024, s. 95-105; Süleyman Ünüvar ve Zeynep Yıldız Özlü, “1930 Yılında Gaziantep'te Yapılan Yerel Seçimlere Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Katılması ve Yaşanan Tartışmalar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 122, Sayı 240, 2019, s. 131-154; Mehmet Pınar, “Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Doğu Anadolu Bölgesi Teşkilatlanması”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt 4, Sayı 11, 2017, s. 101-118; Muhammet Güçlü, “Antalya'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Faaliyetleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, s. 327-337; Mehmet Çaparlar, “Serbest Cumhuriyet Fırkası Kastamonu Teşkilatı ve 1930 Belediye Seçimleri”, *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 54, 2021, s. 427-458; Okan Ceylan, “Kırklareli İlinde Serbest Cumhuriyet Fırkası: Parti Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri”, *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Sayı 54, 2021, s. 459-482; Mehmet Pınar, “Bozkır'da Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası Konya Teşkilatı”, *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 2023, s. 115-129; Serap Tabak, “Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın İzmir Vilâyetindeki Teşkilatı ve Faaliyetleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 1993, s. 183-202; Serap Taşdemir, “Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Ayvalık Teşkilatlanması ve 1930 Yılı Belediye Seçimleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 19, Sayı 39, 2019, s. 613-634.

³⁰ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt 1, Öğretmen Yayınları, Ankara, 1986 (4 cilt); Gotthard Jaeschke, *Türkiye Kronolojisi (1938-1945)*, çev. Gülayşe Koçak, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990; Feroz Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976. Ayrıca şu kaynakları da zikretmek gerekir: Bekman Münir Müzeyyen-Feridun Fazıl Tülbentçi, *İkinci Cihan Harbi Kronolojisi I-III*, 1. Baskı, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, Ankara, 1943-44.

tamamlamıştır. Yüksek lisans mezuniyetini takiben Gülen, aynı bölümde başladığı doktora eğitimini, Türk siyasi tarihinin tanınmış isimlerinden eski başbakan Nihat Erim'in biyografisi üzerine kaleme aldığı doktora teziyle tamamlamıştır. Bu bakımdan Gülen'in, Türk siyasi hayatı üzerine disiplinler arası bir çalışma tarzının olduğu anlaşılmaktadır. Gülen, *İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)*,³¹ *Türkiye'de Partili Cumhurbaşkanı Tartışmalarının Kısa Tarihçesi (1923-1950)*,³² *Demokratikleşme Sürecinde Mareşal Fevzi Çakmak'ın Siyasî Faaliyetleri (1946-1950)*,³³ *Türk Siyasal Hayatında Nihat Erim*,³⁴ *Ne İçindeyiz Ne Dışında: Mülakatlarla Yakın Tarihimiz*,³⁵ *İnönü ve Demokratlar*³⁶ ve *Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Seyahatleri (1938-1950)*³⁷ başlıklı kitaplarının yanında, Türk siyasi tarihi üzerine akademik makaleler kaleme almıştır.³⁸ SCF'nin de Gülen'in çalışma alanlarından biri olduğu anlaşılmaktadır.³⁹ Ayrıca Gülen, kronoloji üzerine de çalışmış bir isimdir.⁴⁰ Bu bakımdan, Gülen'in SCF ve Türk siyasi tarihi üzerine yapılabilecek çalışmalarda yetkin bir kalem olduğu söylenebilir.

Gülen'in 179 sayfadan oluşan *Kronolojik Serbest Cumhuriyet Fırkası Tarihi* kitabı, bir kronoloji çalışması olduğu için, doğrudan ortaya konduğunu iddia ettiği bir tezi yoktur. Bu bakımdan Gülen, en başından beri, tarih yazımı için yönlendirici bir kaynak eser ortaya koymak amacıyla olduğu izlenimini vermektedir. Kitap, "Kısaltmalar" ve "Önsöz" kısımlarının ardından, doğrudan "1930" başlığı altında, "Nisan", "Mayıs", "Haziran", "Temmuz", "Ağustos", "Eylül", "Ekim" ve "Kasım" başlıkları altında ilerlemekte; son olarak "Kaynakça", "Dizin" ve "Özgeçmiş" başlıklarıyla son bulmaktadır. Kitabın "İçindekiler" kısmı, kronolojinin aylık bir şekilde incelendiğini en başından göstermektedir. Bu da konunun aslında üç aylık kısa bir süreç olmasından ileri geliyor olmalıdır. "Dizin", okuyucunun içeriğe ulaşması bakımından büyük bir kolaylık sağlamaktadır.

Ahmet Gülen, kitabının "Önsöz" kısmında çalışmasını tanıtırken, SCF'yi "*daha filizlenmeden sönen bir fidan*" olarak değerlendirmektedir. Burada Gülen, "*Genç Cumhuriyetin, karşı karşıya kaldığı dünya ekonomik buhranının etkileri sırasında ortaya çıkan bu yeni partisi başlangıçta Cumhuriyet Halk*

³¹ Ahmet Gülen, *İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2016.

³² Ahmet Gülen, *Türkiye'de Partili Cumhurbaşkanı Tartışmalarının Kısa Tarihçesi (1923-1950)*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2018.

³³ Ahmet Gülen, *Demokratikleşme Sürecinde Mareşal Fevzi Çakmak'ın Siyasî Faaliyetleri (1946-1950)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019.

³⁴ Ahmet Gülen, *Türk Siyasal Hayatında Nihat Erim*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2020.

³⁵ Ahmet Gülen, *Ne İçindeyiz Ne Dışında: Mülakatlarla Yakın Tarihimiz*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2021.

³⁶ Ahmet Gülen, *İnönü ve Demokratlar*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2023.

³⁷ Ahmet Gülen, *Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Seyahatleri (1938-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2023.

³⁸ <https://avesis.deu.edu.tr/ahmet.gulen/yayinlar> (Erişim Tarihi: 06.08.2024).

³⁹ Ahmet Gülen, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri", *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışının 100. Yılı*, Edirne, Türkiye, 12-14 Mart 2020; Ahmet Gülen, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda Genel Sekreterlik Kurumu ve Nuri Conker'in Genel Sekreterliği", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 41, Sayı 72, 2022, s. 439-460; Ahmet Gülen, "Karşılaştırmalı Bir Yöntemle SCF ve DP'nin Kuruluşuna Bakış", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 54, Mart 2016, s. 129-149; Ahmet Gülen, "1930 İstanbul Belediye Seçimleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 39, Sayı 107, s. 177-210.

⁴⁰ Ahmet Gülen, "Lozan Barış Antlaşması Kronolojisi", *100. Yılında Lozan Barış Antlaşması*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ, İstanbul, 2023, s. 1254-1259.

Fırkası mensuplarında tasvip görmüş ve özellikle bunalımın etkisini gösterdiği Batı Anadolu'da halktan destek bulmuştur.” şeklinde başladığı ifadeleriyle SCF'nin kısa bir tarihini bizlere sunmaktadır. (s. IX) Devamında, SCF konusunda çok sayıda çalışma yapıldığını ifade eden Gülen, kendi çalışmasının farkını şu şekilde sunmaktadır: “*Bu çalışmanın diğer eserlerden farkı resmî olarak 12 Ağustos 1930 günü kurulan ve 17 Kasım 1930 günü feshedilen Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kronolojik olarak gün gün tarihini ortaya koyan bir çalışma olmasıdır.*” (s. IX-X) Bu ifadelerinin ardından Gülen, kullandığı kaynakları ve bu kaynakları kullanırken yaşadığı kolaylık ve zorlukları okuyucuyla paylaşmaktadır. Örneğin yazarın ifadelerinden, eserin pandemi döneminde yazıldığını anlıyoruz. Bu durum, özellikle gazete arşivlerine ulaşmak bakımından, kaynak kullanım yelpazesinin değerini tayin edici bir etken olarak görülmelidir. Ayrıca Gülen, kaynakları kullanım biçimi hakkında “*O dönemde basında rivayetlere dayalı çeşitli haberlere de yer verilmiş; ancak çalışmada olabildiğince bu tür haberlerden kaçınarak kesinleşen olgulara dair haberlere yer vermeye gayret edilmiştir.*” (s. X) şeklinde bir ön bilgi sunmakta ve kullandığı kaynakların türlerine dair bilgiler vermektedir. Son olarak Gülen, kronoloji yazımında daha önce yapılan çalışmaları zikrederek, aslında bilimsel bir eserin olmazsa olması olan, literatüre nasıl bir katkı sunulacağı sorusunu peşinen yanıtlamaktadır. Gülen'in, kitabının bu tür artı ve eksilerini önceden okuyucuyla paylaşması olumlu bir intiba bırakmaktadır. (s. XI-XII)

Kitabın kaynak yelpazesi bir kronolojik eser için yeterli düzeydedir. Gülen, arşiv belgeleri ve resmî yayınlar olarak TBMM Zabıt Ceridelerini ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerini kullanmaktadır. Kitabın esas iskeletini ise basın oluşturmaktadır. Verileri günlük olarak aktarma özelliğine sahip olması bakımından basın, özellikle kronoloji yazımında çok daha önemli bir yer tutmaktadır. Gülen, dönemin basını büyük ölçüde elden geçirmiştir: *Akşam, Anadolu, Cumhuriyet, Hakimiyeti Milliye, Hizmet, İnkılâp, Milliyet, Serbes Cumhuriyet, Son Posta ve Vakit.* (s. 165) Bu gazeteler genellikle İstanbul gazeteleri olmakla beraber, aralarında İzmir ve Ankara gazetelerinin de bulunması çalışmanın yelpazesinin genişliğini göstermesi bakımından önemlidir. Üstelik Gülen, gazetelerin bir kısmının hükûmet yanlısı, bir kısmının ise muhalif olduğunu satır aralarında okuyucuyla paylaşmaktadır. Gülen'in taradığı gazeteler arasında bulunan ve SCF'nin gazetesi olarak da bilinen *Serbes Cumhuriyet*'e burada özellikle işaret etmek gerekir.⁴¹ Gülen, bu gazeteyi de ilk sayısından itibaren kullanmıştır. (s. 133 vd.)

Gülen'in çalışmasının bir diğer omurgasını kitaplar oluşturmaktadır. Kitabın kaynakçasına göz atacak olan bir okuyucu, konuyla ilgili temel eserlere ulaşabilmektedir. Gülen; Çetin Yetkin, Cem Emrence, Cemil Koçak, Feridun Kandemir ve İhsan Sabri Balkaya gibi yazarların doğrudan bu konuyu ele alan ve *temel* olarak görülen çalışmalarına yer vermiş olmakla birlikte, Abdülhamit Avşar ve Eyüp Öz'ün SCF ile ilgili kitaplarına yer vermemiştir. Bunların yanında Gülen, çalışmasını desteklemek adına yeterli ölçüde ikinci el kaynak kullanmıştır. SCF ile ilgili kaleme alınmış tez veya makalelere ise yer

⁴¹ Bu gazete hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Uyar, “SCF'nin Yayın Organı: Serbes Cumhuriyet Gazetesi”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 7 (Liberalizm), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 217-223.

vermemiştir. Bunun, kitabın bir kronoloji çalışması olması nedeniyle, önceliğin kronolojik veriye ulaşabilmekten kaynaklandığı düşünülebilir. Muhtemelen Gülen, kullandığı ikinci el kaynaklarda bu ihtiyacı büyük ölçüde karşılamıştır. Gülen'in büyük oranda basın olmak üzere birinci el kaynaklara başvurmasının sebebi de eserin bu yönüyle ilgili olmalıdır. (s. 165-167)

Gülen'in bir diğer temel kaynağı ise birinci el kaynaklardan olan anılardır. Kitapta Fethi Okyar, İsmet İnönü, Ahmet Ağaoğlu, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Asım Us, Hilmi Uran, Abdülhalik Renda ve Kâzım Özalp gibi dönemin birinci el şahitlerinin anı ve günlüklerine yer verilmesi son derece önemlidir. Özellikle anılar, sonradan yazılan eserler oldukları için, büyük oranda tarih içermemekte ve olayları yazarın anımsadığı –ya da anımsamak istediği- sınırlar içerisinde anlatmaktadır. Anlatıları bir kronoloji içerisinde oturtmak ve tarihlerini tespit etmek güç bir iş olsa gerektir. Bu bakımdan Gülen'in anılarda geçen ve doğrudan tarih belirtmeyen verileri tarihsel bir kronolojiye oturtabilmesi önemlidir. Yine de dikkatli bir okuyucu, kaynakçanın özellikle anılarla ilgili kısmında, Emine Gürsoy Naskali tarafından yayımlanan *Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları* adlı eseri de görmek isteyecektir. Zira okuyucunun gözü kimi yerlerde Naskali'yi aramaktadır. Örneğin Gülen, kitabında SCF'nin Antalya'daki teşkilatının kurucusu olan Burhanettin Onat'tan bahsetmiştir; (s. 118-122) fakat Onat'ın SCF anıları esasen Naskali'nin yayımladığı bu çalışma içerisinde bulunmaktadır. Bu anıların kullanımı, Onat ile ilgili kronolojik verilerin ayrıntılandırılmasına katkı sunabilirdi. Ayrıca Kılıç Ali ve Celal Bayar'ın SCF anılarının da aynı çalışmada yer aldığını düşünecek olursak, Gülen'in zengin kaynakçasında bu çalışmaya yer vermesinin, içeriği daha da zengin kılacağı şüphesizdir.⁴² (s. 165-167) Mikro ayrıntılar için benzer bir eksikliği SCF'nin İstanbul teşkilatını kuran isimlerden olan Süreyya İlmen'in ve SCF'nin Samsun'daki teşkilatını kuran isimlerden olan Şevki Avni Özüdoğru'nun anıları için de söylemek mümkündür.⁴³ Yine de vurgulamak gerekir ki, bu eksiklikler kitabın bütünü bozmamaktadır.

Kitabın içeriğine değinecek olursak, Gülen'in daha birinci sayfada genel literatürün dışına çıktığı söylenebilir. Mevcut literatürde genellikle bilinen, Paris Büyükelçisi Ali Fethi (Okyar) Bey'in izinli olarak Türkiye'ye tatile geldiği, Yalova'da dinlenmekte olan Gazi'yi ziyaret ettiği ve burada kendisine bir muhalefet partisi kurulması teklifinin yapıldığıdır. Gülen'in çalışması göstermektedir ki, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Başvekil İsmet (İnönü) Bey, 20 Nisan 1930 Pazar günü (Fethi Bey'in gelişinden üç ay önce) Fethi Bey'e bir muhalefet partisi kurdurulması konusunu görüşmüşlerdir. Bu görüşmenin kaynağı İsmet İnönü'nün günlükleridir. Takvimler 17 Haziran 1930 Salı gününü gösterdiğinde Gülen, bu sefer bizi gazeteci Asım Us'un *Hatıra Notları* ile buluşturmakta ve İsmet (İnönü) Bey'in kendisine Fethi Bey'e bir muhalefet partisi kurdurulması fikrini taşıdıklarını ve bunu henüz ona açmadıklarını ortaya koymaktadır. (s. 1) Gülen'in bu aktarımı, bir muhalefet partisinin

⁴² Naskali, *a.g.e.*

⁴³ Abidin Temizer, *Şefik Avni Özüdoğru'nun Serbest Fırka Hatıratı*, 1. Baskı, Libra Kitapçılık, İstanbul, 2014; Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış Zavallı Serbest Fırka*, 1. Baskı, Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, İstanbul, 1951.

kuruluş planlarının 1930 başlarından itibaren yapılageldiğini ve sürecin baştan beri Gazi'nin inisiyatifi çerçevesinde geliştiğini göstermektedir.⁴⁴ Gülen'in *Kronoloji*'sinin üçüncü ayağı, 22 Temmuz 1930 Salı günü Fethi Bey'in tatil yapmak üzere ailesiyle birlikte Paris'ten İstanbul'a gelişiyle devam etmektedir. (s. 1) Bundan sonraki süreç, SCF'nin literatürde genel olarak bilinen tarihinden ibarettir. Gülen'in farkı, bunları belirli bir kronoloji içerisinde günbegün sunmasıdır.

Gülen'in *Kronoloji*'sinde dikkatimizi çeken bir diğer önemli husus, yazarın kaynakları yalnızca vermekle kalmayıp, aynı zamanda içeriğinden de alıntılar yapmış olmasıdır. Bu aktarım tarzı, okuyucunun kaynakların içeriğini görmesi bakımından önemlidir. Örneğin 6 Ağustos 1930 Çarşamba günü için şu ifadeleri okumaktayız: (s. 4-5)

"Akşam Mustafa Kemal Paşa ile konuşma sırasında Fethi Bey'in muhalefet partisi kurmayı kabul ettiğine dair sözleri: 'Teklifinizi kabul ediyorum...' [...] Mustafa Kemal Paşa'nın görüşme sırasında Fethi Bey'e hitabı: 'Bana fırka teşkili arzusunda olduğunuzu bir mektupla bildirir ve bunu nasıl telakki edeceğimi sorarsınız. Ben de size iyi karşıladığımı bildiririm, işe başlarsınız...'"

Gülen'in 11 Ağustos 1930 tarihinden itibaren, yani SCF'nin resmen kurulduğu günleri takiben, basını yoğun bir şekilde kullandığını görmekteyiz. (s. 13 vd.) Basını kullanırken Gülen'in verilerden ihtiyatla faydalanmakla beraber, onları yorum katmaksızın aktarmaya özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Örnek olarak 7 Eylül 1930 tarihli bir gelişmeyi ertesi günkü gazetelerden aktarım tarzı şöyledir: *"İktidar yanlısı basına göre konuşmayı 50 bin kişi dinlemiştir. (Cumhuriyet, 8 Eylül 1930, s. 1)"* (s. 53) Diğer örnekler ise şu şekildedir: *"SCF Genel Başkanı'nın Fransa'ya giderek beş yıl görev yaptığı ülkede Cumhurbaşkanı'na teşekkür edeceği de basında yazılan haberler arasındadır. (Cumhuriyet, 15 Eylül 1930, s. 4)"* (s. 67) *"Ankara kulislerinden gelen haberlerde [...]"* (s. 89) Aynı zamanda Gülen, belgelerden ve basından aktarım yaparken içeriğe müdahalede bulunmamaya özen göstermiştir: *"Laik cü[um]huriyet esası dahilinde fırkanızın her nevi siyasî faaliyet cer[e]yanlarının [...]"* (s. 13) Bir diğer örnekte ise Gülen, 9 Eylül 1930 tarihli *Vakit* gazetesinde bulunan bir haberi doğrudan aktarmak yerine haberin "Anadolu Ajansı bildirisi" olduğuna özellikle işaret etmektedir. (s. 56) Tüm bu örnekler, yazarın kaynakları ihtiyatla kullandığına işaret etmektedir.

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere kitabın doğrudan ortaya koymaya çalıştığı bir tez yoktur ve kitap kronolojik bir aktarım tarzıyla kaleme alınmıştır. Yine de Gülen, çalışmanın yalnızca bir yerinde kendisini açığa vurmaktadır; o da basında çıkan, 7 Eylül 1930 tarihli bir haberin kaynağının aslında CHF Genel Sekreteri Saffet Bey'in fırka müfettişlerine gönderdiği bir mesaj olduğu değerlendirmesini yaparak okuyucuyu bir arşiv belgesine yönlendirmesidir. (s. 50-51) Bu örnek dışında yazar, kitap boyunca yalnızca bir aktarıcı konumundadır.

Gülen, yerel basın ve arşiv belgeleri üzerinden de olsa, yabancı basının SCF hakkında neler yazdığını aktarmayı ihmal etmemiştir. Gülen'in aktarımlarından, SCF'nin İngiliz, Fransız, Rus, İtalyan, Bulgar, Yunan ve Mısır basınında takip edildiğini anlıyoruz. (s. 16-17, 21-22, 26, 28, 30, 32, 39, 100, 147-148,

⁴⁴ İlgili günlüklere dayandırılan bu ayrıntının, SCF literatüründe ilk olarak Cemil Koçak tarafından dile getirildiği anlaşılıyor: bkz. Koçak, *Serbest Cumhuriyet*, s. 170-171.

160) Her ne kadar daha önceki çalışmalar bu aktarımları arşiv belgelerinde bulunan raporlar üzerinden önemli ölçüde gerçekleştirmiş olsa da,⁴⁵ bunların belirli bir kronoloji hâlinde ve bütünsel olarak sunulması önemlidir.

Gülen'in *Kronoloji*'sinin en ayırt edici özelliklerinden biri de yerele dair çok sayıda mikro veri barındırmasıdır. Tek Parti Dönemi'nde yerellik ve taşra, uzun yıllar ihmal edilmiş ve genel olarak, olayları merkezin gözünden değerlendiren bakış açısına nispetle, hakkında daha az bir bilgi birikimine sahip olduğumuz bir alan olagelmıştır.⁴⁶ Bu bakımdan Gülen'in *Kronoloji*'si, Balkaya'nın bu konudaki çalışması ve basın başta olmak üzere diğer kaynaklarla bir araya getirilerek yerele dair önemli bir veri yumağı sunmaktadır. Bu konuda bazı örnekler vermekle yetineceğiz: "*Nezihe Muhiddin'in özellikle aydın kesime mensup hemcinslerini partiye kazandırmaya çalıştığı ve 30 kadar kadını parti merkezinde SCF'ye üye yaptığı bildiriliyor. (Cumhuriyet, 26 Ağustos 1930, s. 4)*" "*Eski İttihatçılardan Bahaeddin Şakir'in eşi Cenan Hanım da SCF'ye girmek için başvurdu. (Vakit, 26 Ağustos 1930, s. 3)*" (s. 33) "*Çankırı'da yeni partiye girmek isteyenlerin parti temsilcisinin gelmesini bekledikleri bildirilmiştir. (Son Posta, 29 Ağustos 1930, s. 1)*" (s. 34) "*Malatya milletvekili (Dr.) Hilmi Bey: 'İki fırka arasındaki fark Gazi ile Makbule H.f arasındaki fark gibidir.' (Vakit, 1 Eylül 1930, s. 1)*" (s. 40) "*İzmirli avukatlar Fethi Bey'in geldiği gün bayrak asanlardan takibata uğrayacakları savunmaya hazır olduklarını açıkladılar.*" (s. 49) "*İzmirli miting yapılacağı sahaya 150 otomobille ücretsiz olarak taşındığı bildirilmiştir. (Hizmet, 8 Eylül 1930, s. 3)*" (s. 53) "*SCF'nin Bornova'daki ocağı da faaliyete başlamıştır.*" (s. 54) "*Fethi Bey'i izleyen basın mensuplarının bir otomobil kazası geçirmeleri sonucu bazı gazeteciler hafif bir şekilde yaralandı.*" (s. 57) "*Fethi Bey'in Torbalı'dan geçtiği gün SCF'nin buradaki ocağı da kuruldu.*" (s. 59) "*Balıkesir örgütlenmesi ve İstanbul Eyüp ilçesi teşkilatı da kurularak faaliyetlere başlamıştır.*" (s. 60) "*SCF'nin Bergama'daki merkezinin açılışına yaklaşık 5 bin kişi katılmıştır.*" (s. 83) "*SCF'nin İstanbul Fatih ilçe ocağı ile Davutpaşa, Samatya, Sarıyer ve İmrahor nahiye ocakları da faaliyete geçmiştir. (Milliyet, 27 Eylül 1930, s. 1)*" (s. 88)

Kısacası Gülen'in *Kronoloji*'si, SCF üzerine yapılacak çalışmalara yerelde rehberlik etmek adına önemli –ve hatta çoğu ikinci el kaynakta da geçmediğini gördüğümüz– bilgiler barındırmaktadır. Şüphesiz ki bu durum, Gülen'in Balkaya'nın çalışmalarından faydalanmasının yanında, aynı zamanda geniş bir basın yelpazesini kapsamlı bir şekilde taramış olması sayesinde.

⁴⁵ Koçak, *Serbest Cumhuriyet*, s. 180-193.

⁴⁶ Cemil Koçak, *CHP ve Taşra (1930-1950 Akdeniz Bölgesi)*, Cilt 1, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019; Cemil Koçak, *CHP Genel Sekreterliği (1930-1945)*, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018; Murat Metinsoy, "Kemalizmin Taşrası: Erken Cumhuriyet Taşrasında Parti, Devlet ve Toplum", *Toplum ve Bilim*, Sayı 118, 2010, s. 124-164; Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, 1. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991; Tülay Aydın, "Tek Parti Döneminde CHP'nin Taşra Örgütlenmesi ve Merkez-Taşra İlişkileri (1935-1945)", Yayımlanmamış Doktora Tezi, *Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kahramanmaraş, 2018; İlbey C.N. Özdemirci, *Fötr Şapkalı Şih: Cumhuriyet Sekülerleşmesi ve Taşra*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022, s. 95 vd.; Deniz Parlak, *Laikleşme Sürecinde Camiler: Genç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 131 vd.; Cemil Koçak, *Tek-Parti Döneminde Muhallif Sesler*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Gülen'in *Kronoloji*'sinin bir diğer önemli noktası da SCF Başkanı Fethi Bey'in, o tarihte Türkiye ile yakın ilişkiler kurmak üzere bir ziyarette bulunmuş olan Yunanistan Başbakanı Eliferos Venizelos'la olan temaslarıdır. Gülen'in basından aktardığına göre Fethi Bey, Venizelos'un da bulunduğu etkinliklerde hükümet erkânı ile bir arada yer almıştır. Hatta bu temaslar sırasında Fethi Bey, Venizelos ile şahsen de görüşmüş ve basına Türk-Yunan dostluğuyla ilgili demeçler de vermiştir. (s. 134-139) Bu verilere diğer ikinci el kaynaklarda rastlamak güçtür. Bu bakımdan Venizelos ile olan temaslar, kitabın özgünlüğüne katkı sunmaktadır.

Tüm bunların yanında Gülen'in, basını kapsamlı bir şekilde kullanmasına rağmen, belki de bir tercih olarak, dönemin önde gelen yazarlarının köşe yazılarına atıf yapmaması dikkat çekicidir. Örneğin CHF'nin kalemi olarak görülebilecek olan Falih Rıfkı Atay'ın ya da Mahmut Soydan'ın SCF döneminde *Hakimiyeti Milliye*'de yazdıklarına yer verilmemiştir. Aynı durum *Serbes Cumhuriyet* başyazıları, *Cumhuriyet*'te Yunus Nadi, *Vakit*'te Asım Us, *Son Posta*'da Zekeriya Sertel veya *Yarın*'da Arif Oruç için de geçerli olup; bir istisna olarak *Akşam* başyazarı Necmeddin Sadık'tan (Sadak), Fethi Bey ile girdiği bir polemik nedeniyle bir kereye mahsus bahsedildiği görülmektedir. (s. 115-116) Bu isimlerin yazılarının kısa metinler hâlinde de olsa aktarımı, o günkü siyasi havayı yansıtmak ve okuyucuyu bu kaynaklara da yönlendirmek bakımından önem arz edebilir ve kitabın hâlihazırda literatüre sunduğu değeri artırabilirdi.

Gülen'in *Kronoloji*'si, en başından itibaren SCF'nin kuruluş ve gelişme, Fethi Bey'in Batı Anadolu seyahati, 1930 Belediye Seçimleri, bu süreçleri takip eden tartışmaları kapsamakta ve nihayet 17 Kasım 1930 Pazartesi günü Fethi Bey'in fırkasını bizzat feshetmesiyle son bulmaktadır. (s. 163) Gülen, bu tarihten itibaren herhangi bir değerlendirme yahut sonuç yazmamıştır. Buradan, Gülen'in değerlendirmeyi okuyucuya bıraktığı anlaşılabilir. Birlikte, aslında gelişmeleri aktarım tarzından, kendisinin en başından beri tarih yazımına önemli bir kaynak bırakmak düşüncesiyle bu *Kronoloji*'yi kaleme aldığı anlaşılabilir.

Kısacası Ahmet Gülen'in *Kronolojik Serbest Cumhuriyet Fırkası Tarihi* kitabı, bu konu üzerine yapılacak yeni çalışmalarda bir baş ucu kaynağı olarak değerlendirilmelidir. Çalışma, tek bir okumada dahi genel resmi kronolojik bir şekilde görmeye büyük oranda yardımcı olmakta ve kaynaklara ulaşım bakımından da yönlendirici olmaktadır. Yazarın meseleyi ele alış biçimi ve tarafsız tutumu bu çalışmayı daha değerli kılan bir etkidir. Bu bakımdan *Kronolojik Serbest Cumhuriyet Fırkası Tarihi* kitabının, üç aylık kısa bir dönemi ele aldığı da özellikle hatırlatarak, Türk siyasi tarihi yazımı açısından önemli bir katkı sunduğu söylenebilir.

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI/ GUIDELINE FOR REVIE

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI

1. Tarih Kritik Dergisi (TKD) tarih sahasında genel kaide olarak son iki yılda yayınlanmış eserlerin Türkçe ve İngilizce tanıtım ve incelemelerini yayımlar. Başka bir yayın organında yayınlanmış yazıların çevirileri yayımlanabilir. Çevirilerin özgün metni de gönderilmelidir.
2. TKD'ye gönderilen yazılar editör tarafından derginin yayın kriterleri açısından incelenir. Editör kuşkuya düştüğü hususlarda yayın kurulundan görüş talep alır. Uygun bulunan yazı ilgili hakeme gönderilir. Hakemin uygun bulduğu yazı yayımlanır. Editör yazılarda yazım şekli ile ilgili değişiklik yapılabilir.
3. Yazarlara herhangi bir telif ücreti ödenmez.
4. Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir veya kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Kitap tanıtımı yapan yazar ayrıca kitapla ilgili düşüncelerini de açık bir şekilde ifade etmelidir.
5. Kitap incelemesi, bir kitaptan ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Kitap incelemesi giriş, kitabın özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir. Kitap incelemesi yazarı,
 - a. Giriş kısmında ana tez ve yaklaşımını ifade etmeli,
 - b. Özet kısmında kitabın esas argüman ve iddiaları üzerine odaklanmalı ve çalıştığı disipline getirdiği katkı ve itirazları sıralamalı,
 - c. Eleştirel tartışma kısmında kitap yazarının alanında yaptığı katkıların önemini değerlendirmeli, argümanlarının dayandığı veriler ve bunların bağlama uygun kullanılıp kullanılmadığını incelemeli ve
 - d. Sonuç kısmında kitaba ilişkin ulaştığı sonuçları ifade etmelidir.

Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

6. Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonunayazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım

Yücel Öztürk (ed.)

İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2015, 432 sayfa, ISBN: 978-605-9964-38-8.

Fatih ORTA*

- a. Sayfa altında özel işarete karşılık olarak yazarın akademik unvanı, mensup olduğu kurum ve e- posta adresi yazılır (Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Konya, forta@selcuk.edu.tr).

- b. Kitap tanıtımı metinleri 800-1500 kelime arasında, kitap inceleme metinleri ise 2500-4000 kelime arasında olması tercih edilir.
- c. Tanıtım veya incelemenin yapıldığı eserin kapak sayfası resmi metnin başlık bilgilerinin hemen üstüne ortalanarak konulur.
- d. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı olmalıdır.
- e. Metin içinde vurgulanması istenen kısımlar *italik* olarak yazılmalıdır. Alıntılar ise *italik* harflerle ve tırnak içinde verilmelidir. Üç satırdan az olan alıntılar satır arasında, üç satırdan fazla olan alıntılar ise satırbaşı yapılarak satırın iki yanından 1 cm içeride blok halinde, 9 punto ve 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.
- f. Dipnotlar klasik yöntemde sayfa altında numaralandırılarak verilir.

GUIDELINES FOR BOOK REVIEWS AND REVIEW ESSAYS

1. The Journal of History Critique (JHC) publishes book reviews and review essays in Turkish and English of works in the fields of history, published in the past two years, as a general rule. Translations of previews and essays published in other chronicles and/or journals may also be published. In that case, the original texts of the translations should also be forwarded to JHC.
2. All reviews sent to JHC is subject to examination of the Editor who will conduct an appraisal of the work to establish its conformity with the Journal's publishing *criteria*. The Editor may ask for the opinion of the Editorial Board in case it is so required. Convenient review is sent to the referee. Upon approval of the referee, review is publish. The Editor may make changes regarding the layout format.
3. No *honorarium* will be paid to the authors/researchers.
4. Book reviews should not merely be a summary of the work but should include a critical assesment of the work as well. Book Reviewer shall offer agreement or disagreement with the author and identify where he/she finds the work exemplary or deficient in its contents of knowledge, judgments, or structure. Reviewer shall also clearly state his/her opinion of the work which is discussed.
5. Review essay shall offer an insight into the most important points of the book and discuss these points within a critical approach. Review essays shall follow a general pattern of introduction, summary of the book, critical discussion and conclusion. Author of the review essay shall
 - a. Express the fundamentals of his/her thesis and basic approach in the introduction,
 - b. Focus on main arguments and assertions of the book and list its contributions and objections in its field in the summary,
 - c. Evaluate the contributions of the author of the book to his/her field and examine the data on which his/her arguments have been based and the way in which he/she has used these data within the context of the critical assessment.
 - d. Express in the conclusion part he/she has inferred about the book
6. Title information vis-a vis the review shall include name of the book or essay, author of the book, publication place and printing house, publication year, number of pages, and ISBN number. One line below the title, name and family name of reviewer should be written with asterisk right aligned. See an example below;

Cross and Crescent in the Balkans: The Ottoman Conquest of South Eastern Europe

David Nicolle

Barnsley, Pen & Sword Books, 2010, Pp. xvi, 256, ISBN: 978-184415-954-3.

7. In footnote section, academic title, institution and e-mail address of reviewer are required to be written with asterisk († Associate Professor, University of New South Wales, Canberra, m.uyar@adfa.edu.au).
8. It is preferred that book reviews should be between 800-1500 words and review essays 2500 to 4000 words.
9. Cover page picture of the reviewed work is set in the center aligned above the title of review or essay.
10. It is preferred that book reviews should be between 800-1500 words and review essays 2500 to 4000 words.
11. Cover page picture of the reviewed work is set in the center aligned above the title of review or essay.
12. The typeface must be written in Times New Roman, font size 11, line spacing 1,5, footnotes font size 9 and with single line spacing. Spacing of paragraphs must be 3 pts with the previous one, and 3 pts. with the following one and justified.
13. The important points which need to be emphasized in the text should be written in italics. Citations/quotations should be in *italics* and inverted commas. Citations/quotations less than three lines should be written between lines. If it is more than three lines it must be placed as block 1 cm inside equally from the beginning and the end of the line with font size 9 and 1 line spacing.
14. Footnotes will be given in classical manner i.e bottom of the page with numbers.

History Critique

Tarih Kritik Dergisi / Journal of History Critique

TARİH KRİTİK DERGİSİ

Journal of History Critique

Hakemli Ulusal Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi / Peer Reviewed and National Journal for Book Review and Review Essays Yıl/Year 10 • Sayı/Issue 3
• Temmuz/July 2024 • e- ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Prof. Dr. Hasip SAYGILI
EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant
Editor Funda TEKİN
M.Emin KARATAŞLIOĞLU

REDAKTÖR/Redactor
Ömer KARABAYIR

YAYIN KURULU/Editorial Board

Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal
GÜR Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ

tarihkritik@gmail.com